

Bibliotheca Comeniana XI.

Comenius példája

Bibliotheca Comeniana

XI.

Bibliotheca Comeniana
XI.

Comenius példája

Sárospatak
2004

Szerkesztőbizottság:
FÖLDY FERENC
KISS FERENC
KOVÁTS DÁNIEL

A címlapon
MLADONYICZKY BÉLA
alkotása

A fényképeket MOLNÁR LÁSZLÓ készítette

Kötetünk kiadását
az OKTATÁSI MINISZTERIUM
támogatta

Kiadta
a MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

Felelős kiadó:
DR. FÖLDY FERENC
elnök

Tipográfiai terv és szövegszerkesztés:
Fortuna 97 Bt., Szeged
Nyomás és kötés:
Sárospataki Nyomda Kft.

ISSN 0237-6024

ELŐSZÓ

Az 1986-ban alakult Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tartja Comenius pedagógiai örökségének őrzését, ma is érvényes tanításának elemző feldolgozását, hasznosítását.

Comenius 1650 és 1654 között élt Sárospatakon. *Bibliotheca Comeniana* könyvsorozatunk XI. kötetének első részében *Adalékok Comenius életútjához* címmel közlünk tanulmányokat. Maller Sándor *Comenius és Sárospatak* című tanulmányával emlékezünk az itt töltött évekre és arra, hogy háromszázötven évvel ezelőtt, 1654. június 2-án búcsúzott el a pataki iskolától. Comenius (1592-1670) életútjának jelentős állomása volt Patak. Ma már tudjuk, hogy Sárospatak Comenius által került fel a világ tudományos térképére.

Comenius 1670-ben történt halála előtt *Continuatio admonitionis fraterna* című művében leírta visszaemlékezéseit, s ezek között a magyarországi tapasztalatait is. Comeniusnak ez a műve Magyarországon korábban ismeretlen volt, sem latinul, sem magyarul nem jelent meg. A külföldről megszerzett latin nyelvű művet Ősz Ferenc fordította magyarra, akinek szintén a kötetben olvasható Comenius utolsó művének magyar vonatkozásait tartalmazó *Comenius „önéletrajza”* címmel írt összegző tanulmánya.

Halászi Aladárnak és Füle Sándornak egy korábbi felolvasó ülésen elhangzott előadását tesszük most közzé; előbbi Comenius kulcsszavairól értekezett, utóbbi azt tekintette át, miképp alakult az egész életen át tartó tanulás elmélete Comeniustól napjainkig.

A kötet második részében a Társaság szervezési munkájának elindításáról, alapításáról ír visszatekintést Köpeczi Béla, aki miniszterként segített bennünket törekvéseink megvalósításában. Elismerésre méltó tett volt ez abban az időben. Magyarországon addig (1986) nem tevékenykedett Comeniusról elnevezett országos hatáskörű társaság.

A *Bibliotheca Comeniana* ezen kötetében méltatjuk az 1986-ban megválasztott és azóta elhunyt neves személyeket, társaságunk volt ve-

zetőségi tagjait. Laudációt tizenketten kapnak: *Bajkó Mátyás* egyetemi tanár, a társaság alelnöke, *Bakos József* főiskolai tanár, a Társaság elnökségi tagja, *Benda Kálmán* akadémikus, a Társaság elnökségi tagja, *Kardoss Béla* művészeti író, a választmány tagja, *Ködöböcz József* főiskolai tanár, a Társaság elnöke, *Makkai László*, akadémikus, a Társaság választmányi tagja, *Maller Sándor*, a Magyar UNESCO Bizottság főtítkára, a Társaság elnöke, *Ravasz János* főiskolai tanár, a Társaság választmányi tagja, *Simon Gyula* a Magyar Pedagógiai Társaság társelnöke, Társaságunk alelnöke, *Szentimrei Mihály* gyűjteményi igazgató, a Társaság számvizsgáló bizottságának elnöke, *Újszászy Kálmán* teológiai tanár, Társaságunk elnökségi tagja, *Zibolen Endre* egyetemi tanár, Társaságunk választmányának tagja. Elhunyt tagtársainkban a társaság kiváló, tevékeny tagjait, a pedagógia- és történettudomány nagyhatású művelőit vesztette el. Hálásak vagyunk életükért, társasági munkásságukért. Akik laudációt kapnak Sárospataktól, a Magyar Comenius Társaságtól mindannyian a magyar kultúra jelesei, s 2004. november 12-én valamennyien a Társaság posztumusz örökös tagjai lettek.

Könyvünk harmadik részében beszámolót közlünk a Magyar Comenius Társaságnak az elmúlt három évben végzett munkájáról, gazdálkodásáról, itt vázoljuk a következő időszak főbb feladatait, valamint közzé tesszük az új vezetőség és a tizenhat új taggal bővült tagság névsorát.

Ezúton is köszönetet mondunk mindazoknak, akik szakmai és erkölcsi támogatásukról biztosítottak bennünket, valamint az Oktatási Minisztérium Alapkezelő Igazgatóságának a működésünkhöz nyújtott pályázati juttatást. Igyekszünk méltóképpen sáfárkodni a rendelkezésünkre álló erőforrásokkal.

Földy Ferenc

I.

Adalékok Comenius életútjához

IOANN. AMOS COMENII
ORBIS PICTUS,

IN
HUNGARICUM ET GERMANICUM
TRANSLATUS,
ET HIC IBIVE
EMENDATUS.

A
VILÁG LE-FESTVE.

Magyarra fordítottatott,

és

helyel-hellyel meg-jobbítottatott

Sz. J. által

S. Patakon 1790-dik éfzt.

Die Welt in Bildern.

In die

Ungarische und Deutsche Sprache überfetzt

und

hin und wieder verbessert.

Dyontattott Patakban,

Wéber Simon Péter költögetve és betűvel. 1793.

MALLER SÁNDOR

Comenius és Sárospatak

Országok vándortanítója volt, pedig húzódozott a kimozdulástól.¹ Mindenüvé szükségből ment, és szinte akarata ellenére járta végig fél Európát. Élete így vált folytonos alkalmazkodássá; ahány ország, annyi-félévé. A végén összekuszálódtak benne a nevelő és a filológus, a szektárius szabadságszerető és a vallási misztikus vonásai.

Hatása túlcsap az életét határoló évszámokon. Mint minden nagy ember, sokat megelőzött és elhagyott: innen is, onnan is, túlélte a korán. Megelőzte és el is hagyta. Magyarországi emlékét egyetlen dombormű őrzi, amint Lorántffy Zsuzsánna pataki diákjait gondjaiba veszi.

Háromszáz éve jött Sárospatakra, és mindössze négy évet töltött itt, de ez is elég volt, hogy a várost – iskoláján keresztül – híressé tegye. Úgy jött a Nagyasszony hívására Patakra, mint Platón Siracusába: ha nem is az eszményi államot akarta megvalósítani, de legalább annak előcsarnokát, az eszményi iskolát. Csalódnia kellett, mert a nagy államfilozófusok és elméleti pedagógusok közös sorsa, hogy elveik a gyakorlatban majd mindig csődöt mondanak. Platón Siracusából, Comenius Patakról keserű ízzel, kiábrándultan távozott.

De már addig is sokat csalódott, viszont makacs szívóssága, amit nem egyszer táplált babonás hite is, roppant erőt adott neki. Hős volt, a maga módján. Életét arra tette fel, hogy kitalált hitsorsosait, a cseh-morva testvéreket elfogadott vallásúakká emelje. Vallásszabadságot kért, vagy legalábbis segítő ígéretet, és nevelést adott cserébe. Ígéretet bőven kapott, segítséget ritkán; maga, a tőle telhetőt mindig megtette.

¹ 350 évvel ezelőtt mondott búcsút Comenius Sárospataknak., Ebből az alkalomból közöljük újra *Maller Sándor* írását, amely eredetileg előadasként hangzott el a sárospataki gimnázium tantestületének 1950. február 10-én tartott módszeres értekezletén. Tanulmányát – némiképp eltérő formában – a szerző már 1943-ban közzétette a *Protestáns Szemlében*. A *Bibliotheca Comeniana* VI. kötetében 1997-ben az előadás jegyzőkönyvi kézírata alapján mutattuk be a szöveget (109-114).

Nagyon sokat szenvedett. Korai árvasága volt a kezdet. Majd első felesége után gyermekét is elvesztette. Aztán éveken át bujdosott hontalanul. Többször is kifosztották mindenéből, úgyhogy semmije sem maradt. Testi-lelki megpróbáltatásait csak fokozta a kiábrándulás, hogy végül is hiába volt minden; reményei elapadtak, az ígérete megnyugtatóssá, aztán jámbor szándékká fakultak, s minden maradt a régiben: a régi nyomorúságban.

Sokáig élt. A vége felé talán már maga is így érezte, s minden újabb év arról győzte meg, hogy élete célját már nem éri el. 1592-ben született a morvaországi Nivnicében. Gyerek volt még, mikor kitűnt, és ettől kezdve mindig csak kitűnt. A teológiát Prerauban végezte, de közben Heidelbergben is megfordult. Pap lett és egyszersmind tanító is. Mozgalmassá akkor vált élete, hogy hazájából, mint papot, rendeletileg kiutasították. A lengyelországi Lesznóban talált aránylag nyugodt otthont. Innen indult hosszú útjaira, tele reménnyel és akarattal, és mindig ide került vissza, sokszor kiábrándultan. Lesznóban növekvő tekintélyre és mindig új erőre kapott.

Híre sokhelyt ismertté és keresetté tette. Megjárta Angliát is, ahol egy collegium vezetésével is megkínálták. Talán maradt volna, de az ír felkelés, majd a király és parlament közti viszály bizonytalanná tette a letelepülést. Különben sem az volt a célja, hogy végképp ott maradjon. Svédországba egyenesen hívták, hogy elgondolásait gyakorlatilag mutassa be. A munka lassan haladt, és talán kedvetlenül is. Éreznie kellett, hogy fiatal éveit, java tudását nem otthon kamatoztatja. Éreznie kellett, hogy kétlaki élete miatt milyen fonák helyzetbe került; azt, hogy Svédországban „élt”, de nem ott volt „otthon”; hogy eszközzé válik, miközben, bár jószándékból, másokat akar eszközzé faragni a maga számára. Aztán a megtisztelő bizalom, mely otthon püspökké emelte, rövidesen hazahúzta. Püspök lett, első senior, de mindez csak cím és jelleg volt. Különösen azután, hogy a vesztfáliai béke örökre hazátlan száműzöttekké tette a cseh-morva testvéreket s velük együtt Comeniust is.

Az íráshoz menekült hát, mint előbb és később is annyiszor. Alig múlt 20 éves, hogy először könyvet szerkesztett. S attól kezdve kötetek hosszú sora jelzi az utat, amin végig haladt. Ezek az állomások a sikerek és reménységek útjelei. Ezekben bontotta ki tervét, az eszményi iskola körvonalait, melyben az összes tudományt, rendíthetetlen alapon, feltét-

lenül érvényes törvények szerint akarta újjáépíteni. Ezt nevezte ő „schola pansophica”-nak.

Érdemes itt bővebben körülnézni. Comenius iskolája és tudománya mindenkié. Nem osztály-iskola, nemcsak a kiváltságosaké, s „nemcsak a gazdagok és hatalmasok gyerekeié, de minden fiúé és leányé, akár nemes, akár nem, akár gazdag, akár szegény, akár nagyvárosi vagy kisvárosi, falusi vagy tanyai.” Comenius korának egyik legdemokratikusabb nevelője. De Comenius realista nevelő is. Az ő iskolájában a teljes igazságot kell tanítani, minderről mindenkinek. Nem fősvény módra ülni a tudomány halmazán, hanem szélesre tárni a kapukat mindenki előtt.

Comenius hitt az emberi életet megújító nevelésben, mert az erkölcsi züllöttség és a tudománytalanság testvérek. Az utóbbit kell megszüntetni, hogy az első is kipusztuljon. De az iskola mégsem lehet kényszer; de nem lehet a homály és lélekölés tanyája sem, hanem az öröm és boldogság szigetévé kell válnia, ahol az érdeklődés fegyelme váltja fel a pálca és verés kényszerét. Az ő neveltjei nem az iskolának, hanem az életnek tanulnak, ésszerűen használják fel a tudomány gazdagságát, s így válnak alkalmassá bármely feladat elvégzésére, és arra, hogy majd örök boldogságban éljenek Istennel, mert helyesen éltek a földön.

Amit hirdetett, végezte is. Iskolarendszere ma is korszerűnek hat. Újításnak számít az iskolázás előtti nevelés fontosságának a hangsúlyozása, amolyan óvodaszerű nevelés beiktatása a 6. életév betöltéséig. Erre épül a hat évig tartó és minden községben kívánatos elemi iskola, amelyiknek az anyanyelvi oktatás a gerince. A következő emelet a hatéves városi latin iskola, bárkinek, de főleg annak, akinek kedve és képessége van rá. Komoly vizsga után a hatéves egyetem következik, amit – a főleg kiugró tehetségűek esetében – a nagy utazás tetőz be. Mindezek felett a tudományos kutatás otthona, a „Világosság iskolája”, helyhez nem kötöten, valahol a világon, ahol országokon áthajolva fog kezét a tudományos együttműködő emberiség.

A kerethez méltó volt a tartalom is. Comenius iskolája szinte túl sokat markolt, túlbecsülve az emberi ész befogadóképességét. „Minderről tudni, mindent csinálni, mindent kimondani” – mondogatta. Mindent, ami hasznos, hacsak röptében is.

Így épültek be a tudomány várába a trivium és quadrivium régi tárgyai, a grammatika, retorika, dialektika, aritmetika, geometria, asztro-

nómia és a zene; de helyet kapott a fizika, geográfia, história, az erkölcsstan és vallás is. Ott voltak a kézügyességi és ipari tárgyak, a színjátkozás és a játék. De az első helyen mégis a história ült, mint a legfontosabb tudomány az ember nevelésében, amivel, mint az élet szemével, messzire látni.

Az anyanyelv hangsúlyozása mellett fontos szerepet kaptak az idegenek is, hogy „a szomszédok érintkezhessenek”. A latinon és görögön kívül a héber is szóhoz jutott, bár Comenius a legtöbb klasszikus szerzőért nem lelkesedett. A nyelvet mint eszközt és nem mint célt kezelte; eszközt a tudományos és gyakorlati fejlődésre. A latin is csak mint az anyanyelv kiegészítője szerepelt, a művészetek és tudományok megismerésében.

A szép tervek mellett állandóan ott kísértett a kérdés, hogy mindezt hol, kivel és mivel lehet valóra is váltani. Mert Comenius olyan magasra állította a mércét, hogy három századnak többszöri javítás után ugyancsak neki kellett futnia az átugrásához. Kiköti, hogy minden osztály kapjon külön termet, élén egy állandó, főleg a fiatalkori nevelés terén jól képzett és jól fizetett nevelővel. Tanár és diák kezébe pedig jó és olcsó tankönyvet. Ezen a téren maga járt elő jó példával, s az első két korosztály számára írt könyveinél csak a latin iskolaiak jobbak.

A leghaladottabbak mégis módszertani elvei. Mindent mindenkinek, de a belső világ fejlődésével lépést tartva és együtt haladva; csak akkor lépve tovább új körökre, ha már megérett rá a diáki ész. Mert a természetes érdeklődés és a fejlettség az a fonál, amire a tárgyak egymás után felfűzhetők, de legyezőként csak akkor teríthetők szét, ha az alap már biztos.

Egyszerűen és nem bonyolultan kell tanítani. Mindent bemutatva és az életre alkalmazottan. Az általános elvek előzzék meg a részleteket. Egyszerre csak egyet tanítsunk, s a tantárgyak rendje és összekapcsolása ne legyen a véletlen műve. Biztos és határozott tudásra neveljünk, s addig ne hagyjunk abba egy tárgykört sem, amíg csak felibe, harmadába tudja a diák. Emeljük ki a dolgok közötti különbségeket, az ismertről az ismeretlenre haladva, naponta fejlesztve az érzékeket, a képzeletet és a megértést, mindent az anyanyelven is megmagyarázva, de a szavakat ne ismételjük, mert ez módszertanilag rossz. Az évet minden iskola egyszerre kezdje és később, menetközben senkit se vegyenek fel. Az anya-

got tanmenetszerűen be kell osztani, évre, hónapra, napra, sőt órára esően, hogy a haladás tervszerű legyen. A nagyobb diákoknak hat, a kisebbeknek négy órája legyen naponta, félóra óraközi szünettel, reggel a nehezebb tárgyakkal kezdve, délután esztétikával és játékkal folytatva. Ezek után talán idő híján is, a házi feladat szükségtelen. A diák felfogásához mérjük a tanítás menetét, aki gyakorlás útján tanuljon meg gyakorlottá válni. Mindez azt mutatja, hogy Comenius a nevelés lélektanát úgy ismerte, mint háromszáz évvel ezelőtt senki más.

Természetes, hogy ifjúkori mesterei Alstedius, Piscator és Bisterfeld révén, akik idővel Erdélybe kerültek, nálunk is ismertté vált mozgólódása. Nyomatásban megjelent könyvei szélesebb körben népszerűsítettek. Már addig is nem egy európai ország szerette volna megnyerni tanítójául, de ő kérte magát. Húzódozása érthető volt. Oda kacsintgatott, honnan a legtöbb segítséget várhatta a hitsorsosai és a maga számára. Közvetlen segítség kellett, esetleg háborús kiállás is. Főleg ezért ejtette el a túl messzi Angliát, és ezért választotta kényszerből a baráti Svédország és Patak közül az utóbbit, a Rákócziak birtokát. Innen többet várt, mert itt a múlt is többre kötelezett. A Rákóczi név csengése, aztán az egyik egzaltált paptársa zavaros, de soha meg nem szűnő jóslatai a nagy család várható segítségével kapcsolatban s végül a többszöri igen szívélyes hívás Patakra vonta. Azt gondolta, hogy egy csapásra kettőt is elérhet: segít az otthoniakon, és megvalósítja régi álmát, az eszményi iskolát – gyakorlatban. Így került 1650-ben Patakra. Már nagyon várták. Talán túlságosan is. Ezért csalódtak mindketten, Comenius maga is, de a patakiak szintén. Pedig megélhetése fejedelmien volt biztosítva; kétszer anynyi fizetést kapott, mint a múlt század végén egy egyetemi tanár nálunk. Aztán szabad kezét az irányításban és vezetésben, mert nem poros tantom várta, hanem igazgatói szék. Olyan intézetbe jött, amely eleinte alsóbbrendű iskolából hamarosan kollégiummá, sőt Comenius idejében már anyaiskolává fejlődött. Valóságos református egyetemmé nőtt, az egyetemek nemzetközi kiváltságai és jogai nélkül, sőt egészen a XVIII. század közepéig megőrizte egyetem-ízű deáki-társaság jellegét is. Mikor Comenius Patakra érkezett, olyan iskola várta, melyet nem sokkal azelőtt megújított törvények irányítottak. I. Rákóczi György a gyulafehérvári színvonalára akarta emelni, és már jóval Comenius Patakra jövetele előtt, mintha sejtette volna a híres vendég majdani legfőbb kikötését, előrelá-

tóan nyomdát tervezett. Halála után felesége, Lorántffy Zsuzsanna lett az iskola lelke, s ő hívta meg Comeniust is, akit már férje is csalogatott Patakra. Csakhogy akkor, a vesztfáliai béke előtt, Comenius még másokban reménykedett.

A mester munkatársakra is akadt a pataki vezetők között. A Nagyszony fia, Rákóczi Zsigmond rendkívül művelt, könyveket gyűjtő és a tudományokért rajongó ifjú volt. Valószínű, hogy ő sürgette legjobban a meghívást, viszont őt meg Tolnai Dali János, az iskola legkiválóbb tanára, aki Comeniust már külföldről ismerte, és igen nagyra becsülte. És Comenius mégse érezte magát otthon Patakon, mint ahogy Svédországban sem. Nagy fizetése biztosan szemet szúrt a patakiaknak elejétől fogva. Idegen származása szálka volt sokak szemében, tekintélye és nagy szava féltékenység alapja. Aztán egyik munkájával maga is sok ellenséget szerzett meggondolatlanul. Igazában csak kevesen tudták elgondolását követni, vagy nem is akarták. Többen akadtak, akik nem nézték jó szemmel a változtatásokat. A szokások ereje fojtogató volt, még akkor is, ha fejedelmi pártfogók álltak az újíto mögött. A sokfelől kapott kicsinyes tüzúrás és meg-nem-értés lassan keserűvé vált.

Az iskola átszervezése azért elég jól haladt, csak lassan. Comenius hat osztályt emlegető tervezetét elfogadta ugyan a kormányzó bizottság, mégis a három osztályú latin iskola felállítását rendelte el a nemesi szülők sürgetésére. Erre a két első osztály megnyílt, mielőtt még a tankönyvek elkészültek volna. Zavaró volt az is, hogy nem akadt elég állandó tanár, csak felsőbb éves hallgatók, akik nem vállalták szívesen a sok gondot adó tanítást. De nem is érthették a módját, és tanulás mellett még tanítani is nem könnyű dolog. De baj volt a diákság felületes tanulásával is, akik csak belekaptak az új tárgyakba, elmélyülés nélkül. S mégis, a sok nehézség ellenére, sok minden sikerült, és Comenius Patakon töltött négy éve pedagógiai működése szempontjából élete leggazdagabb idejének tekinthető. Tankönyvek meghonosításával megszüntette a kompendiumok időrabló másolását; népszerűsítette az iskolai színjátszást, sok szegény sorsú diáknak ingyenes ellátást biztosított, gyarapította a könyvtárt, melynek abban az időben – Rákóczi Zsigmond könyveit is beleértve – nem volt párja a két magyar hazában. Javaslatára világi gondnokok elensúlyozzák a papi befolyás egyoldalúságát azóta is, és emelik az iskola tekintélyét kifelé; de a legfőbb érdeme mégis a latin nyelv tanításában

behozott új módszere volt: száraz grammatizálás helyett, példából, beszédgyakorlat alapján, főleg a szemléltetés segítségével tanított. Valósággal kis rendezett, diák-állam volt kerekedőben munkája nyomán az iskolán belül, egy eszményi „Latium in Hungaria” a gyakorlatban, ahogy ő becézte.

Jó darabig úgy látszott, hogy a cseh-morva testvérek ügye is jóra fordult. Aránylag jobb idő következett a mesterre. Nagy napja lehetett az is, mikor ő adta össze a fiatal Rákóczi Zsigmondot pfalzi Henriettével, az angol királyné húgával. A Nagyasszony is mindenben szabadkezet adott neki. Jól működött a nyomda is; első terméke Comenius beköszöntő beszéde volt. A Patakon írt „Orbis Pictus”, az első képes olvasókönyv csak azért nem, mert nem akadt megfelelő helybeli fametsző. Ezért lett aztán Nürnbergé a dicsőség.

De egyszerre megváltozott minden. A fiatal Rákóczi Zsigmond felesége meghalt, s a férj nemsokára követte. Comenius elégiát írt halálára, s talán nem is sejtette, hogy ugyanakkor saját álmait is temeti. Mert Patak nem lett többé a régi. A tudományokért rajongó herceget nem pótolhatta a gyászoló Nagyasszony, bármennyire is akarta. Hangossá vált az ellenzék is, és Comenius hamarosan egyedül maradt. A féltékenység és rövidlátás megakasztott minden további munkát; de főleg az a tény, hogy pozitív segítség most már nem volt várható, mert a betegeskedő özvegy ezen a téren sem pótolhatta nagyra törő fiát. Comenius pedig politikai segítségért jött Patakra. A kilátásba helyezett és remélt segítség semmivé, az emberi rövidlátás bosszantóvá vált. Comenius hát, „mindeneket halálosan megunva” – ahogy írta – lemondott állásáról, és elhagyta Patakot.

Pedig a magyarokat, mint nemzetet, sokra tartotta, de hibáikat is kitergette. Jó szeme volt, sokat látott. Feltűnt neki, hogy bár az ország földje jó, mégis mennyi az éhező, mennyi a ragályos betegség és a korai halál. Öreget alig látni, mert rossz a táplálkozás. De bőven akad irigység és gyűlölet meg viszály. Olyan törvények kellenének, amik alól senki sem húzhatná ki magát, sem úr, sem paraszt. De milyen törvény kellene a lustaság ellen? Vagy mi töltené meg tettel a szájjal gyakorolt hideg és józan vallásosságot. Baj van a neveléssel is; az ifjúságot nem eleven tevékenységre nevelik, nem tanulnak semmit sem alaposan, de nem is tudnak, és nem is akarnak. Pedig elveszett a nap vagy óra, amelyben semmit

sem tanultunk. És a nép? Jobban kéne vele bánni, helyesebben róla gondoskodni; az észre térés iskolája: ez kéne ide! A sok rossz, de igaz szó után kicsattan az elismerés is végre: „ha Ti hunjaim, tudtok élni tehetségekkel, bölcsesség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább, mert sem a természet, sem az ég, sem a föld nem ellenségetek!”

A hibák meglátásához jó szem kellett, az elismeréshez jövőben bízós hit. Idegen létére Comenius méltó előfutárja a tisztán látó és korholva javítani akaró magyarok hosszú sorának, kiktől egyedül az választja el, hogy hiányzik belőle a magyar sors vállalása.

Patakról egyenesen Lesznóba ment, erőt gyűjteni és pihenni, de milyen élet várta. Néha felcsillant a remény is, de most is csalóka volt, mint mindig. Nemhogy szabadság, de újabb, ezúttal végzetes csapás következett. Mikor már úgy látszott, hogy Károly Gusztáv svéd király az angol Cromwell és II. Rákóczi György között létrejön a várva várt szövetség, mely a lengyel protestánsokat és az odaszakadt cseh-morva testvéreket is megvédte volna, Lesznót a katolikus lengyel nemesség felégette. Ott veszett a tűzben Comenius minden vagyona s annál is többet érő kézíratainak egész kötege. Nem változtatott a helyzeten II. Rákóczi György szerencsétlen hadjárata sem, hacsaknem annyit, hogy Comenius ezután csakugyan semmit sem remélhetett.

Öreg fejjel megint útra kelt. Ezúttal az utolsóira. Önéletrajza várta még és misztikus ábrándjai. A múltból élt, mert remény már nem volt számára, csak emlékezet. 78 éves is elmúlt, mikor 1670-ben, Amsterdamban meghalt. Hosszú életének az a legszomorúbb valósága, hogy ő a jövőendő szálláscsinálója, országok vándor tanítómestere, életében seholy sem kapott igazi otthont.

ŐSZ FERENC

Comenius „önéletrajza”

A mű

1913-ban a híres Comenius-kutató, Jan Kvačala¹ a szentpétervári Saltykov-Ščedrin könyvtárban egy addig ismeretlen Comenius-műre bukkant, ami a *Continuatio admonitionis fraternae de temperando charitate zelo. Cum fideli dehortatione a Pantherina Indole & a Larvis Joh. Comenii ad S. Maresium: Pro intentione prima, minuendorum Odiorum, ampliandorumque Favorum: Aut ad trahendum finaliter obstinatos Divino et humano Iudicio* (Amsterdami 1669) címet viseli. Az (ezidáig ismert) egyetlen fennmaradt nyomtatott példány hiányos, a 128. fejezet után megszakad a szöveg. A lap alján olvasható a „129 Ve-” őrszó, ám a folytatás hiányzik.

E mű írását még 1669 nyarának végén kezdte el Comenius, ám – ahogy arról a 70. fejezetben beszámol – a szeptember 19-én támadt súlyos betegség hatására abba kellett hagynia. Csak 1670 januárjától folytathatta a munkát.² Az akkori szokások szerint folyamatosan került

¹ Kvačala János történétíró, szül. Petrovácon (Bács-Bodrog) 1862 febr. 9. Középiszkolai tanulmányait a sarvasi ev. gimnáziumban, teológiai és bölcsészeti tanulmányait a pozsonyi teológiai akadémián, illetőleg a pozsonyi kir. jogakadémián, továbbá a lipcei egyetemen végezte. Középiszkolai tanári oklevelet szerezvén, 1886-93. a pozsonyi ev. liceumnál működött. A szünidőkben bejárta Németországot, Angliát, Hollandiát, mindenütt Comeniusra vonatkozó adatokat kutatva. E mellett szorgalmasan gyűjtögette a külföldi levéltárakban a magyar vonatkozású kéziratokat, melyeket a Századokban, Történelmi Tárban közölt. Comenius születésének 300-ik évfordulója alkalmával egy vastos kötetben értékesítette Comeniusra vonatkozó tanulmányait német nyelven. 1893. a jurjevi (hajdan dorpati) orosz csász. egyetemhez hívták meg az egyháztörténelem ny. r. tanárának. Tudományos kutatás céljából tett utazásainak eredményéről beszámol egy felolvasásban: Kurzer Bericht über meine Forschungsreisen (Acta et commentationes Imp. universitatis Juriviensis, 1895). (forrás: Pallas Lexikona)

² „Mikor idáig jutottam védőbeszédemben (szeptember 19-én, Hollandiában), hirtelen ártalmas betegség, heves láz támadott meg és kiütötte kezemből a tollat. Mivel öreg voltam, annyira legyengített, hogy már az élet reményét is elveszítettem, és csak a boldog halálra tudtam gondolni. [□] De úgy tetszett Istennek, hogy visszahozzon engem a sír szájától az élet reményébe. Parancsára októ-

nyomdába az anyag, így bizony könnyen megtörténhetett, hogy befejezetlenül maradt egy nyomtatott könyv. A legtöbb tudós azt feltételezi, hogy Comenius halálával (1670. november 15.) szakadt meg az okafogyottá vált mű nyomtatása.³ Az ezt követő évtizedek pedig igen nehéz sorsot hoztak Johannes Amos hagyatékára: a *de Geer* család anyagi nehézségei miatt Comenius kéziratainak rendezését csak 1675 után kezdhette meg Oxfordban a feladattal (még a mester által) megbízott Pavel Hartmann és Chr. Nigrinus. Ám végül csak a *Consultatio*-t publikálták,⁴ azt is csak igen kevés példányban.⁵ További nehézséget jelentett, hogy I. Lipót ügynökei folyamatosan járták Európát, összevásárolták és megsemmisítették Comenius műveit, aminek leginkább a kis példányszámokban kikerült iratok (a *Continuatio*?) estek áldozatul, (szerencsére a didaktikai munkák ekkor már olyan sok példányban léteztek, hogy sikertelen marad e törekvés).

Kvačala, akinek egyébként már 1901 óta sejtése volt a *Continuatio* létezéséről,⁶ a műnek csupán az életrajzi visszaemlékezéseket tartalmazó 39-128 fejezeteit adta ki (Acta Comeniana 3, 1913), azokat is mindenféle kommentár nélkül. Eleve nem tarthatjuk helyesnek, egy – addig ismeretlen – mű részleges kiadását: a *Continuatio* esetében pedig – ahogy azt Franz Hofmann megállapítja⁷ – az olvasót épp a mű háttérével, tágabb kontextusával kapcsolatban hagyja tájékozatlanul a kiadás, így maguk az életrajzi részek válnak félreérthetővé. A hiányzó (1–38) fejezetek, valamint a mű bevezetése csak 1961-ben jelent meg Antonin Škarka gondozásában és kommentárjaival.⁸

ber elején végre megszűnt a lázam. Áldott legyen az Ő neve! A hosszú betegség – ahogy az az öregeknél lenni szokott – maradványai miatt még jó három hónapig nem tért vissza a régi erőm. Végül 1670. január 6-án vettem először tollat remegő kezeimbe.” (Continuatio 70.)

³ J. Kvačala, Acta Comeniana 3, 1913, 7.; Milada Blekastad (ed.): Comenius' självbiografi, Stockholm 1975, 29.

⁴ De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica. Ma leginkább „Consultatio” néven ismert. Maga Comenius is fő művének tekintette. 7 részből áll: *Panegersia, Panaugia, Pansophia, Pampaedia, Panglottia, Panorthosia, Pannuthesia*, amelyek afféle széles foglalatát adják az eljövendő szép új világnak.

⁵ Comenius' självbiografi, 29

⁶ Archiv pro badání o životě a spisech J. A. Komenského (Acta Comeniana) 3, 1913, 6.

⁷ F. Hofmann:: Autobiographie als Apologie. Bemerkungen zur Lebensbeschreibung des J. A. Comenius in *Continuatio admonitionis fraternae Joh. Comenii ... ad S. Maresium*, Acta Comeniana 10, 1993, 89–99.

⁸ Acta Comeniana. Archiv pro badání o ivot a dile Jana Amose Komenského 20, 1961, 1–31.; Škarka arról is beszámol, hogy Kvačala töredékes kiadása miatt, sokáig elveszettek hitték a mű első részét is.

A *Continuatora* gyakorlatilag Comenius önéletrajzaként hivatkoz-
nak,⁹ sőt az amszterdami kiadás (egyetlen ismert példányának) fotómá-
solata (svéd és angol nyelvű fordítással) is ezzel a címmel jelent meg: *Co-
menius' självbiografi*, Stockholm 1975. (A fordítás és a bevezetés *Milada
Blekastad* munkája.) Mindazonáltal a műben szereplő önéletírás nincs
teljesen összhangban Comenius – munkái és levelei alapján megismerhe-
tő – életrajzi adataival. Adódik tehát a kérdés: mivel magyarázhatjuk az
idős mester „elhallgatásait”? A magyarázathoz elengedhetetlenül szük-
séges, hogy elhelyezzük az életműben a *Continuatiot*, megismerjük az
„előtörténetét”, keletkezésének körülményeit, megírásának motívumait.

A mű előtörténete

Comenius életének utolsó, amszterdami szakasza (1656–1670) ko-
rántsem volt viharoktól mentes, békés öregkor. Az 1660-as évek végén
nagy vitába keveredett korábbi támogatójával Samuel Maresiusszal,¹⁰ aki
ekkoriban a groningeni egyetemen a teológia professzoraként működött.
Eleinte nagyra értékelte Comeniust, ám később komoly ellentét alakult
ki közöttük Johannes Amos chiliasmusa¹¹ miatt.

A vita távolabbi előzménye az volt, hogy Comenius 1656-ban fontol-
gatta Ch. Kotter, Ch. Poniatovska és M. Drabik jóslatainak latin nyelvű
kiadását. A művet véleményezésre elküldte több közeli ismerősének,
köztük Nicolaus Arnold franekeri teológiai professzornak, aki ellenezte
a megjelentetést. Ennek ellenére Comenius – noha név nélkül – mégis
kiadta ezeket: a jóslatok kemény hangon jövendölik a pápaság (*Meretrix
Babylonica*) és a Habsburg-ház (*Bestia*) bukását,¹² ezáltal Krisztus új or-

⁹ M. V. Kratochvíl: Comenius élete, Bratislava 1975.

¹⁰ Samuel Maresius (1599–1673), francia származású (eredeti neve des Marets) filozófus és teológus.

¹¹ A chiliasmus a görög *χίλια* (sc. **•th**) szóból származik. A tan Krisztus 1000 éves földi uralmát és birodalmát hirdeti (alapja Jel 20,1–7). Történetéből számunkra a 16/17. századi protestantizmust érintő részletek fontosak, ahol is két irányzat figyelhető meg. Az ún. „praemillenniarismus” és a „postmillenniarismus”: az előbbi szerint az 1000 éves földi birodalom megelőzi Krisztus eljövete-
lét, míg az utóbbi szerint csak ez után jön létre. A protestáns hatalmak sikerei hatására kap erőre a praemillenniarismus, és ez az eszme olvasható ki a *Continuatio* 67–68. fejezetéből (Comenius és Oxenstierna vitája). Európán belül a chiliasmus leginkább a puritánoknál, a francia hugenottáknál és a holland kálvinistáknál jelentkezett.

¹² A későbbi *Lux e tenebris* (1665) előszavában így ír erről: „*Durissima hic nuntiari Austriacae Do-
mui, Papaeque Romano, certum est totalem nempe interitum: huic ut Meretrici Babylonicae, illi ut
Bestiae meretricis gerariae.*”

szágának eljövételét. A mű – noha egyesek, például S. Hartlib, pozitívan fogadták¹³ – szélsőséges hangvétele miatt még a protestáns körökben is megütközést keltett. (A kiadás ténye mögött – noha a bevezetőben hosszasan eseteli vívódását – nyilvánvalóan a remény fellángolását kell keresnünk: meghalt ugyanis III. Ferdinánd, II. Rákóczi György pedig szövetségben a svéd királlyal végre megindította Lengyelország elleni támadását. Nem véletlen tehát a címoldal dátumozása: *Anno incohandae liberationis MDCLVII*. Ez ellen indított támadást Arnold 1658-ban,¹⁴ amit válasz és viszontválasz követett: a vita hevében Arnold komolyan megsértette egykori tanítóját, Comenius¹⁵ – felindultsága érthető: úgy érezte – tegyük hozzá, jogosan – a jóslatok kiadása árt a protestánsok ügyének.¹⁶ 1659-ben Maresius is megjelentetett egy vitairatot *Videntes* címen, ami a jóslatokat kritizálta. Erre Comenius az *Admonitio fraterna ad Sam. Maresium de zelo sine scientia et charitate* (1659) címen válaszolt.

Mivel az események nem igazolták a jóslatokat, Comenius támadások kereszttüzébe került. Még az 1659-es évben, a *Historia revelationum Christophori Kotteri, Christianae Poniatoviae, Nicolai Drabicii* címet viselő írásában próbálja magyarázni saját indítékait. E magyarázkodás egyik sarokpontja, hogy az ószövetségi próféciaák körülményei, a prófétaák származása, személyük, fogadtatásuk, mint analógiák, mind-mind arra mutattak, hogy ezek a kinyilatkoztatások isteni eredetűek. Comenius megjegyzi, hogy ő maga is sokáig hezitált és kételkedett, ám végül nem merte magára venni azon vétek terhét, hogy olyan lesz, mint az Ószövet-

¹³ Nagy Levente: Zrínyi és Erdély, Budapest 2003, 60.

¹⁴ Antibidellus címen, ami gúnyos utalás arra, hogy Comenius „Adjunctus”-nak nevezi magát a Lux in tenebris-ben. Meg kell jegyezni, hogy Arnold is kikérte Maresius véleményét, aki elítélte a jóslatokat és messzemenőig egyetértett az *Antibidellus* tartalmával. Ld. Kvacala János: A XVII. századbeli Chiliasmus történetéhez, Protestáns Szemle 3, 1890, 428–450.

¹⁵ Például azt állította, hogy a *Panegyricus Carlo Gustavo Magno Svecorum Gothorum, Vandalorumque Regi, incruento Sarmatiae Victori, et quaqua venit, Liberatori, Pio, Felici, Augusto, Heroi Afflictis in solatia, Regibus in exemplum, nato*. (1655) című iratával Comenius okozta a protestáns Lesznó pusztulását, és számos ember halálát.

¹⁶ Maga Comenius így tekint vissza e kiadásra az 1659-es *Historia revelationum* előszavában: „Prodiit ante biennium (quamquam non ad publicum, sed ad communicandum amicis) sub titulo LUX IN TENEBRIS, trium Propheticorum voluminum syntagma. Quod mea prodiisse cura quia non nulli sciebant, alii ex stylo (vel undecunq̄ue) conjectabant, factum est ut non de Libro solum illo, sed et de me Editore, lata fuerint iudicia varia: aliis quidem factum hoc tamquam pium laudantibus, aliis ut rem undique periculosam serio improbantibus, aliis imprudentiam in eo meam admirantibus, et quod sic aliis meis scriptis incommodaturus essem metuentibus.”

ség zsidó népe, akik nem hallgattak a profétákra. Mindazonáltal Comenius a saját tévedésének lehetőségét is megengedi: „*Ordinaria ergo suo loco surt omnia. Hoc accidentarium est, aequè ut fuit Tertulliano Prophetissas quasdam (non agnitas ab aliis) secuto, et Bernardo, qui Hildegardis susceperat causam. Si illi (tantae Ecclesiae lumina) errarunt, et ego cum illis, venalis erit error ad palinodiam parato, si error fuisse patuerit.*”¹⁷

Amikor 1665-ben Comenius újra kiadta a jóslatokat,¹⁸ *Lux e tenebris* címen, sőt 1666-ban még egy díszkiadást is készíttetett XIV. Lajos francia király számára, Kvac sala szerint¹⁹ éppen ez készítette újabb támadásra Samuel Maresiust.

Maresius egyik tanítványa 1669 januárjában tartotta a chiliasmus ellen írott disszertációjának (ami a korabeli szokások szerint valójában mesterének volt a műve) nyilvános védését. Ebben megnevezte a chiliasmus három legjelentősebb hirdetőjét: Peter Serrariust,²⁰ Jean de Labadie-t²¹ és Comeniust. Mindezt a *Panorthosia*²² egyes részei alapján állította Comeniusról, csak véletlenül értesült erről a disszertációról, ám nem keslekedett a válasszal: *De zelo sine scientia et charitate admonitio fraterna J. A. Comenii ad Samuelem Maresium prominendis odiis et ampliandis favoribus*. Maresius erre az *Antirrheticus, sive defensio pii zeli pro retinenda recepta in ecclesiis reformatis doctrina, praesertim adversus chiliastas et fanaticos; contra Joh. A. Comenii fanatici zelum amarum, scientia et conscientia destitutum* című írásával felelt, ami jórészt személyeskedő támadás Comenius ellen. (Hazug szélhámosnak állítja be, aki becsapta egész Európát.) Comenius ekkor (1669 nyarán) Hollandia rend-

¹⁷ *Historia revelationum*, 14.

¹⁸ Blekastad szerint 1665 körül a török előretörése, valamint Anglia és Hollandia háborúja adott újra aktualitást a jóslatoknak.

¹⁹ A XVII. századbeli Chiliasmus történetéhez, 442.

²⁰ Peter Serrarius (1600-1669)

²¹ Jean de Labadie (1610-1674), francia származású jezsuita teológus és filozófus, aki 1635-ben kilépett rendjéből. Ezután világi papként szolgált Párizsban és Amiens-ben, majd 1650 körül áttért a protestánsokhoz. Hollandiában alapított saját *quietista* (az eretnek tan lényege a lélek teljes passzivitása Isten előtt, az egyéniség teljes feloldódása az isteni szeretetben) sektát, ami az egyszerűséget valamint a gyermek- és vagonközösséget preferálta.

²² *De Rerum Humanarum Emendatione Consultatio Catholica*, ma leginkább „Consultatio” néven ismert. Maga Comenius is fő művének tekintette. 7 részből áll: *Panegersia, Panaugia, Pansophia, Pampaedia, Panglotta, Panorthosia, Pannuthesia*, amelyek afféle széles foglalatát adják az eljövendő szép új világnak (chiliasmus!).

jeinél jelentette fel Maresiust, ám keresetét arra hivatkozva utasították el, hogy *Comenius non sit civis, nec in functione publica constitutus*.²³ Ekkor, 1669 nyarának végén, kezdte válaszul írni a *Continuatio admonitionis fraternae* című munkáját, amiben – épp a személyét, életútját ért támadás miatt – *apologétikus* célból idézi fel életét.

A mű szerkezete

A mű első része (1-38 fejezet) a Szentírásból és az egyházatyáktól vett érvekkel próbálja cáfolni Maresius állításait. Számunkra sokkal érdekesebb a második rész (39-128), amelyben (saját naplói alapján),²⁴ Maresius vádjaival szemben védekezve áttekinti saját életét (legalábbis annak egy részét, 1628-tól 1657-ig). Az értelmezés szempontjából *kulcsfontosságú* a két részt összekapcsoló 38. fejezet, ahol ezen „önéletrajz” megírásának okát és célját tárja elénk Comenius:

„Mivel e csúf álarc meghatározását az én – úgymond – minden hájjal megkent és ravaszul bölcselkedő ígéreteimre építetted fel, amelyekkel becsaptam a világot, és annyi éven át, a föld oly sok országában végeztem szemfényvesztéseimet, kikényszerítéd belőlem viselt dolgaim történeti előadását úgy, ahogy azok ismereteselek Isten, az ő angyalai, és sok földi hívő – mint tanúim – előtt. Fel fogom hát olvasni ezeket naplóimból, lehetőség szerint röviden, abban a stílusban, amit én – Krisztus tanítványa – égi mesteremtől tanultam: Az igen: igen, a nem: nem.”²⁵ (Continuatio 38.)

Épp ezért bírálja élesen Kvačala módszerét Škarka: a 38. fejezet elhagyása félreértések forrásává tette a kiadást. Életrajzként kezelték, ám a csúsztatások – mármint azok miéjtje – komoly fejtörést okozott a kutatóknak: az *apologétikus* célzat viszont épp erre ad magyarázatot.

Tehát a mű vizsgálatánál nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy milyen célból készült. Igen tanulságosak lehetnek így azok az elemzések, amelyek összevetik a *Continuatio* egyes részeit Comenius életének egyéb forrásaival (praefatiók, levelek, kortársaktól vett információk). Főleg annak megállapítása szükséges, hogy milyen (egyébiránt fontos) részleteket hallgat el saját életútjából, és mi indokolja ezt az egyes esetekben.

²³ „Comenius nem polgárunk és közhivatalt sem tölt be”, Continuatio, praef.

²⁴ Comenius naplói, néhány töredéktől eltekintve, nem maradtak ránk.

²⁵ Mt 5,37

Comenius magyarországi tartózkodását meglehetősen jól ismerjük, főleg az itt írott művei (és azok praefatiói) alapján.²⁶ Éppen ezért a *Continuatio* olyan szempontból (is) érdekes számunkra, hogy az idős, 77 éves Johannes Amos milyen epizódokat tárgyal benne részletesen, és miket borít a hallgatás jótékony csöndjével.

Magyarországi meghívásának körülményei

Maresius egyik fő vádja Comenius ellen a kapzsiság volt, az, hogy nagy összegekért adta el magát Európa hatalmasságainak. Ez vonatkozott magyarországi tartózkodására is. E vád ellen nem volt egyszerű védekeznie, hiszen Sárospatakon háromszor akkora fizetést kapott, mint kollégái.²⁷ Ráadásul Rákóczi Zsigmond és Lorántffy Zsuzsanna meghívását csak azzal a kikötéssel fogadta el, hogy a fejedelmi család biztosítja a pataki iskola terveihez a bőséges anyagi erőforrásokat.²⁸

A *Continuatio*-ban ezzel szemben arra helyezi a hangsúlyt, hogy a magyarok afféle „kultúrmessiásként” várták, könyörögtek hozzá, hogy szabadítsa meg őket barbárságukból:

„A leggyakrabban használt fordulatuk ez volt:

„Jöjj, szabadíts meg minket a barbárságtól! Mikor én csodálkozva azt találtam mondani, hogy e nép között egyszerű erkölcsöket tapasztaltam, nem pedig barbárságot, így felelt egyikőjük (egy nemes férfit, a fejedelem tanácsosa): Ha harminc évvel korábban jöttél volna, szkíta mocskot (*Scyticismi squalorem*) találsz itt, ám Alstedt, Piscator és Bisterfeld urak ennek nagy részét már eltakarították: ami még maradt, neked kellene lemosnod! ” (Continuatio 103)

„... vonzódtam is ehhez, az irántam oly jóindulatú, nemzetehz, amely betegségeinek orvosául (ugyanis felismerte őket és meg akart szabadulni tőlük) akart magához fogadni. Krisztus azon szavai is eszembe jutottak, hogy „Nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek.” (Mt 9, 12)” (Continuatio 104)

²⁶ Opera Didactica Omnia III. rész, magyar fordításban: Comenius Magyarországon (szerk. Kovács Endre, Bp., 1962).

²⁷ *Ködöböcz József*: Comenius fizetése Sárospatakon. = Bibliotheca Comeniana VIII., Sárospatak 1999. 39–40.

²⁸ Comenius Magyarországon, p. 76 ; Ezt az elvárást igazolja a *De vocatione in Hungariam brevis narratiuncula* (ODO III. 9–15) IV. és V. fejezete, ahol komoly ráfordítást igénylő körülményeket kíván meg a pataki iskolától (megfelelő számú tanár, saját nyomda stb.).

A másik fontos motívum, amit Magyarországra jövetelének okaként kiemel, a körülmények sajátos alakulása. Célszerűnek tartom a *Continuatio* ezen részeit hosszabban idézni, hiszen így lesz látható az olvasó számára, hogyan magyarázza Comenius e döntését, miközben épp az egyik legfontosabb tényezőt „felejt el” megemlíteni:

„95. Így távoztam hát Svédországból, október vége felé. Márciusban került kezembe egy levél, ami mennydörgést és villámokat hozott. A skarai püspök²⁹ panaszkodott ebben, hogy már a királyság köztestületeibe is belopódzott a kálvinizmus, megfertőzte mindkét rend előkelőit: engem pedig név szerint is kiemelt. Bár később feddésben részesült e zavarkeltő írás miatt, a gyűlölet magva már el volt hintve. Így részben beteljesedett, amit állítólag a jámbor lelkű Melancthon (az Eucharisztia körüli viták elején, barátaival az Elba folyó partján sétálva) mondott: *Ha szemeimből annyi könnycsepp hullhatna, ahány cseppet az Elba vize hordoz, akkor sem sirathatnám meg eléggé azokat a bajokat, melyek ebből a Szent-ség körüli harcból fognak támadni. Jaj, itt van nekünk a szomorú Babilon, akik azzal hetvenkedünk, hogy megszabadultunk Babilonból!*

96. Mindeközben ragaszkodtam azon elképzelésemhez, hogy a keresztény ifjúság hasznára fogok munkálkodni: ebben szinte mindenki mást javasolt nekem. Hotton, Rulicius és Morianus urak a Hollandiába való visszatérést tanácsolták, és lehetőséget ígértek Alkmarban a nyugodt visszavonulásra.

Az enyéim viszont (Lengyelországban és Magyarországon) magukhoz igyekeztek visszahívni. Két elöljárójuk ugyanis (Georgius Erastus és Laurentius Iustinus) távozott az élők sorából, a harmadikat pedig (Paulus Fabriciust) krónikus betegség gyötörte. Nem illendő, hogy én (az utolsó, akire még számíthatnak) mindkét szétszórt nyájtól ilyen távol éljek. Továbbá Bisterfeld úr is írt Erdélyből, hogy hiába várakozik rám a Pansophista Kollégium (noha ő úgy tudta, ennek reményében gyarapítottam tudásomat Angliában és Hollandiában): az elkezdett művet egyedül én folytathatom. Hozzátette: Ahogy két anya nem szülhet egyetlen gyermeket, úgy lehetetlen, hogy több tehetség által jöjjön létre egyetlen, teljesen harmonikus mű. Tedd magad szabaddá – folytatta – amennyire lehetséges, a már elkészült vázlataid mellett! Meglátod mindenfelől hozzád fogunk seregleni!

²⁹ Jonas Magni, „keményvonalas” evangélikus püspök.

Én mindezeket bizalommal a mecénásom elé tártam, tanácsát kérve: ő rám bízta a döntést. Csináljak, amit akarok, csak kerüljön már kidolgozottan kiadásra az az iskolai munka! Azután áttérhetek a komolyabb feladatokra.

97. A dolog illetén megfontolása után hazatértem Lesznóba. Ott néhány napon belül szeretett feleségemet (hosszú ideje tartó betegség gyötörte, és már sietett az atyai sírboltba),³⁰ majd pedig szeretett kollégámat P. Fabriciust temettem el. Mikor azt akarták, hogy lépjek az ő helyébe (a cseh egyház pásztori székébe), jogos indokokkal utasítottam el, áthárítva a feladat terhet Wenchesla Lochar vállaira. Magam pedig sajtó alá adtam az immáron elkészült Didaktikámat, miként ezt a mű második kötetében emlitem. Két teljes esztendőt töltöttem ezzel a munkával: mígnem a sok-sok kiegészítés után Nürnbergben (1650 januárjában) elfogadott münsteri béke új veszedelmeket hozott ránk. Megírta ugyanis az egyik előkelőnk, *hogy ezzel a békével mi teljesen ki vagyunk rekesztve népünkben. Össze kell tehát hívni a vezető férfiakat azok közül, akik Lengyelországban, Poroszországban, Sziléziában és Magyarországon száműzötként élnek, egy „katasztrófaterv” elfogadására: mitévők legyünk most, amikor mindenki cserbenhagyott bennünket?* Írtunk hát nekik, és sokan el is jöttek Lesznóba – ám Magyarországról senki sem érkezett. Ottani vezetőik (úgy a lelkipásztorok, mint a nemesek) mentegetőzésül öregségüket, betegségüket és a hosszú út nehézségét (télidő volt éppen) hozták fel, továbbá, hogy ők az elmúlt 22 év során jó néhányszor elmentek a lengyelországi zsinatokra, közülünk viszont senki sem utazott hozzájuk látogatóba. Jogos lenne, hogy legalább egyszer – ebből az alkalomból – őket keresné fel valaki: fejtse ki előttük, hogy mit végzett ez a gyűlés és hallgassa meg a véleményüket.

98. Nekünk, akik összegyűltünk Lesznóban, egy, az eseményeket jól ismerő férfiú mondta el a történeteket. Gusztáv és Frigyes halála után³¹ (1632-ben) a császárság fejedelmei létrehozta egy testületet a Majna-parti Frankfurtban, hogy döntéseik egységesek legyenek: elnökévé a svéd kancellárt, Oxenstiernát választották meg. Miután értesültek erről a cseh rendek, akik jórészt Meissenben éltek száműzetésben, egy ünnepélyes küldöttséget (nyolc

³⁰ Dorota Cyrillová; Comenius hamarosan (1649) újra megnősül, Jana Gajusovát, volt iskolatársának leányát veszi feleségül.

³¹ II. Gusztáv Adolf svéd királyról, illetve Frigyes pfalzi választófejedelemről van szó.

bárót, nyolc lovagot és ugyanannyi polgárt) menesztettek hozzájuk, és rájuk bízták hazájuk üdvét. Azzal a biztató válasszal tértek haza (nem csupán a szavak szintjén, hanem írásban kapták ezt, a birodalmi pecséttel megerősítve), hogy akár fegyveres úton, akár békés tárgyalásokkal, véget kell vetni a háborúnak, Csehország szabadságát pedig, mint a birodalom alapvető tagjait, teljes egészében vissza kell állítani.

Most, úgy látszik, éppen az ellenkezője történt! Az Ausztriai Ház és ezáltal a pápa örökségévé tettek bennünket – ők pedig soha nem engedik meg a szabad vallásgyakorlást. Mit tehetünk immáron? Tán reményünket elveszítve más népekbe és egyházakba olvadjunk bele? Mi, egyházi személyek, a gyűlésünk feloszlása után már senkit sem szabad, hogy egyházi szolgálatra küldjünk vagy rendeljünk? Döntéseiben immár mindenki csak Istenre és a saját lelkiismeretére hagyatkozhat?

Hosszú tanakodás után úgy határoztunk, hogy ez nem történhet meg. A politikusok (egykor odahaza az egyház patrónusai voltak) pedig erősen kértek minket, tegyünk le arról a gondolatról, hogy az egység és a rend azon kötelekeinek szétszaggatására induljunk, amit őseink sikerrel hoztak létre és őriztek meg annyi nyugtalan századon át. Inkább az elhunyt előljárók helyére kell más oszlopos tagokat választani: így tovább, míg csak valaki is él a mieink közül, a lelkipásztorok legfőbb vezetőjének, Krisztusnak az engedélyével.

99. Jó ötletnek tartotta mindenki a Magyarországon szétszóródott morva testvéreink meglátogatását. Tőlem, mint morvától, akit ezen testvérek név szerint megneveztek, kérték, hogy költözzek hozzájuk lakni (vagy, ha ez nem lehetséges, legalább keressem fel őket, ugyanis jó 25 éve már, hogy színemet se látták).

Noha előre tudtam, hogy munkáimat hátráltatni fogja ez a hosszú utazás, nem volt szabad testvéreim akarásával szembeszegülnöm – kiváltképp, hogy közbejött egy dolog, ami erősen segítette ezt az elhatározást. Az előbb említett gyűlésen kézbesítettek nekem egy, hatalmas pecséttel ellátott levelet: amint ezt kinyitottuk RÁKÓCZY ZSIGMOND aláírását pillantottuk meg, aki nyájasan invitált magához Felső-Magyarországra, hogy tanácskozzak véle az iskolai reformokról és a pansophikus tanulmányokról. Ehhez volt csatolva Tolnai János³² levele (Hartlibnek volt Angliában sok éven át barátja, ekkor pedig a híres pataki iskola rektora), tele rábeszélő érvekkel. Minthogy ezeket az enyéim közül senki sem vitatta, úgy láttam: egyformán hívnak és

³² Tolnai Dali János

küldenek Magyarországra. Március vége felé történt mindez. Bár azt tanácsolták, hogy Húsvét után keljek útra és még Pünkösöd előtt térjek vissza, én (sebtében összeszedve az úthoz szükséges dolgokat) rögvest elindultam: a Húsvétot (ekkor április 17-re esett) szeretett honfitársaim körében fogom ünnepelni, ha Isten is úgy akarja.”

Tudjuk, hogy indulása előtt Comenius nagyobb összeget helyezett létébe a lesznói zsidóknál: kizárható, hogy pusztán anyagi megfontolások miatt fogadta el a Rákócziak meghívását. A okok között talán épp a legfontosabbat hallgatja el a *Continuatio*-ban: a politikai háttér bizonyos részleteit, saját elképzelését a Rákócziak szerepéről.

Mikuláš Drabik

Elhatározásában, hogy Sárospatakra költözik, döntő szerepet játszott találkozásuk egykori iskolatársával,³³ a „próféta” Mikuláš Drabikkal. Drabik már 1643-ban küldött jóslatokat Comeniusnak, sőt e jóslatokban éppen Comenius az egyik fontos szereplő: „(Deus dixit:) *Tu quod scribere cogitasti ad Amosum, mittereque illa quae ego revelavi tibi, fac ita. Et scribe, ut illa expandat, conferendo cum aliis quae ille scit esse profecta ex ore meo: neque testimonium aliud quam secundum veritatem dabit. Fac autem simul sciat, non esse voluntatem meam ut alienis Nationibus, sed Patriae suae, consecret ministeria sua.*”³⁴ 1647-ben pedig egyenesen Comenius Magyarországra hívásáról szól a jóslat: „*Et respondit mihi Dominus dicens: Quod Princeps³⁵ mortuus sit, ne mirere. Noluit sequi consilia mea, sua sequutus. Transferam honoris coronam, quam decreveram illi, in filium ejus Sigismundum, si per vias meas ambulabit integre: nam et ipse Rakoci est. Malum a me super Domum Austriacam veniet. J.A.C. adducam in hanc Terram, cui tu haec tua trades.*”³⁶

³³ A *Historia revelationum*ban (1659) így ír erről (138. o.): „*Notus mihi a puero erat Drabicius, quippe in schola illi patria, Strasnicii [...] condiscipulus, me licet quinquennio maior. [...] Exinde quid illo fieret ignoraban, nec dicere habeo, ad annum usque 1616. Ubi Synodo generali (a Moravia, Bohemis, Polonisque Zeravicii celebrata) me et illum una die (26 Aprilis) sacro Ministerio (cum aliis 25) initiari.*”

³⁴ (Lux e tenebris, II, 23. old. /Rev. XIV. 2. Julij. 1643./); Ld.: *Kvacsala János: Comenius és a Rákóczyak, Budapesti Szemle* 1889, 113–150.

³⁵ I. Rákóczi György

³⁶ „Az Úr pedig ezt válaszolta nekem: Ne csodálkozz azon, hogy meghalt a fejedelem. Nem akarta az én tanácsaimat követni, a sajátját követte. A méltóság koronáját pedig, amit neki szántam, fíának, Zsigmondnak juttatom, amennyiben szilárdam kitar az én útjaimon: hiszen ő is Rákóczi.

Első magyarországi útja során (1650 tavasza) Puhón találkozott Drabikkal és jóslataival is megismerkedett, amelyekben Rákóczi Zsigmond mint jövődó király, a Habsburgok hatalmának megtörője szerepelt: általa lesz egykor lehetőségük a cseh száműzötteknek visszatérni hazájukba.³⁷ Comeniust – saját bevallása szerint is – komolyan inspirálta Drabik e döntésében,³⁸ Rákóczi Zsigmond iránt (éppen Drabik hatására) táplált reményeiről pedig jó képet kaphatunk egyik (névtelenül publikált) művéből, ami a *Sermo secretus Nathanis ad Davidem* címet viseli.³⁹ Zsigmond halála után az erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György volt a próféta favoritja, jövődöléseit Comenius latin fordításban küldte el Rákóczi bizalmas emberéhez, Mednyánszky Jónáshoz.

Meg kell említeni, hogy 1652-ig elsősorban Bisterfeld, Lorántffy Zsuzsanna valamint Medgyesi Pál miatt, akik veszélyes szemfényvesztésnek tartották e jóslatokat, nem jutottak Drabik művei II. Rákóczi György elé. Meglehet a jóslatokkal éppen Comenius tekintélyének hatására kezd foglalkozni a fejedelem. Klobusitzky és Mednyánszky voltak leginkább Comenius oldalán a jóslatok jelentőségének kérdésében. Klobusitzky intézte el, hogy Kemény János (a fejedelem tanácsosa) útján a jóslatok latin fordítása Rákóczi György kezébe jusson.⁴⁰ Bisterfeld, akinek szavára hallgatott a fejedelem, haláláig, 1655-ig hatékonyan akadá-

Csapást küldök majd az Ausztriai Hátra. Elvezetem Comeniust erre a földre, neki add majd át e szavakat.” (Lux in tenebris III, 42. old. /Rev. XLI. 5. Novemb./)

³⁷ Az eseményről a Lux e tenebris lapjain számol be részletesen (III, 49 skk): *“Ecce autem exeuntem me illorum unus, Nicolaus Drabicus, comitatur, impense ut propositum ne mutem orans. Quaesivi quid praeceteris sua interesset, ut prae ceteris tam instaret? Respondit, quia te in Sigismundi Racoci notitiam venire opto. Quare id? Ille, ceu invitus et effari verecundans, tandem: quia ille Rex erit. Ego consistens, illumque intuitus: Quid mi Frater audio? Nondum tu a somniis tuis evigilasti? [...] Dixi ergo: Patri prius Coronam offerebas, ea spe delusus ad filium iam ibis? Vide per Deum, quid agas, ludificareque te et alios desiste. [...] Erumperunt Viro lacrymae [...] Ille Deum testem invocavit. [...] Attonitus ergo chartas illas recipio.”* Érdemes összevetni mindezt a Continuatio 102-ik fejezetével, ahonnan pontosan ez a jelenet hiányzik.

³⁸ Mikuláš Drabikról ld. *Kvacsala János*: Egy álpróféta a XVII. században, Századok 1889, 745–766.; *Kvacsala János*: A XVII. századi chiliasmus történetéhez, Protestáns Szemle 1890, 428–450.; *Bán Imre*: Comenius és a magyar szellemi élet, Pedagógiai Szemle 8, 1958, 928–938.; *Péter Katalin*: Drabik Miklós, a lehotkai próféta, Világosság 1977 36–41.; *R. Várkonyi Ágnes*: Comenius és a vesztfáliai béke, in. *Europica varietas – Hungarica varietas*, Bp. 1994, 62–75.; *Németh S. Katalin*: Comenius elfelejtett propagandistái: Johann Jakob Redinger és Christian Hoburg, ITK 1997/1–2, 1–15.

³⁹ Latin szöveg: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 4, 1905, 128–143.; magyar fordításban: Comenius Magyarországon 206–224.

⁴⁰ Lux e tenebris, III, p. 124–126. és Hist. revel. XVI.

lyozta, hogy komolyan vegye Rákóczi e jóslatokat. A jóslatokban szerepelt, hogy a törökök megtérítése érdekében le kell a nyelvükre fordítani a Bibliát; ezt Comenius is szorgalmazta Lorántffy Zsuzsanna előtt, ám mindhiába: „*Non defuissent utique occasiones in tanta Turcarum vicinitate, et quia typos Arabicos domi habebamus, in erecta nuper a defuncto Principe Typographica Officina: sed loqui ea de re frustra que tentatum est eo loci, ubi his fides negabatur, ubi metalli amor omnibus ante habetur. Aliis ergo servatus fuit honor iste.*”⁴¹

Ám e jóslatok itt sem teljesültek, és a fejedelem ebbéli tapasztalatait keserű szájjal osztja meg a Mednyánszkyval: „*Az Cseh ember látási hogj revelationes Divinae sint nem hihettyük, holot sokakban többire mindenekben ellenkező dolgok találtattak, és in effectum nem mentek...*” (1654. augusztus 24.)⁴² (Abban a kérdésben, hogy ezek a jóslatok mennyiben voltak hatással II. Rákóczi György döntéseire, egyértelmű kijelentések aligha tehetők.)

A fejedelemről monográfiát író Szilágyi Sándor tárgyalja, miképpen közvetítette Comenius Drabik jóslatait előbb Zsigmond, majd annak halála után Rákóczi György felé. Noha György leginkább anyja, majd Kemény János és Bisterfeld tanácsaira támaszkodott, mint „absolutus” uralkodótól, nem vitathatjuk el tőle az önállóságot. Szilágyi szerint épp Comenius tekintélye okozta azt, hogy Drabik – politikai realitásokat tekintve – kockázatos jóslataival magas szinten foglalkoztak a fejedelmi udvarban. A szerző megállapítása, hogy „*Csak úgy, mint Comen, a különben száraz, hideg s egészben véve gyakorlatias gondolkodású Rákóczys is, e pontban idealista volt – mondhatni, ő volt az utolsó protestans fejedelem, ki egész politikai működését alárendelte vallása érdekeinek.*”⁴³ Kva-

⁴¹ Lux e tenebris, III., p. 127–128.

⁴² Korrespondence Jana Amosa Komenského, ed. J. Kvačala, Prague 1902, II. 110.

⁴³ Szilágyi S.: II. Rákóczi György, Bp., 1891, 108–117.; Mindenesetre Comenius javára kell írunk, hogy Rákóczi György sikertelen lengyelországi hadjárata után mindent megtett, hogy megmentsse őt a Porta büntetésétől. Constantin Schaum, a fejedelem követe (1654-ben ez a Schaum közvetített – Comenius segítségével – Rákóczi és a svéd király szövetségében.) írja egyik levelében: „*A Domino Comenio literas 28. Januarii Amsterodami scriptas nudius tertius accepi. Quae publice communicat, praesens adjuncta charta exhibet. Quae occulta scriptura notavit idem, haec sunt: Audita dissensione vestra cum Porta, communicato hic cum amicis consilio, Protectori rem aperimus, qui statim ad regem Galliae et Sueciae ob eam causam suos expedit. Scribit Hartlibius Protectorem bis jam ob eam solam causam ad Portam Ottomanicam suos nuncios ablegasse, sic quoque a Gallo factum esse. Ergo bene speremus.*” (1658, március 29; Szilágyi S.: Okmánytár II., 1874 614–616.)

csala említi, hogy sikerül megszereznie II. Rákóczi György Mednyánszky Jónáshoz írt levelét, amiből éppen az ellenkezője olvasható ki annak, amit Comenius említ ezen irat kapcsán, hogy a fejedelem hinni kezdett a jóslatokban. (*Lux e tenebris* III., 202.) Mindazonáltal Kvaczala arra az álláspont-ra helyezkedik, hogy igenis befolyásolták e jóslatok Rákóczi döntéseit.⁴⁴

A kérdéskörrel újabban foglalkozó Nagy Levente álláspontja: „Nyilvánvaló, hogy a bonyolult teológiai és történeti, néhol pedig egyenesen gnosztikus okoskodásokkal, megtűzdelt latin nyelvű *Lux e tenebris* a tudós humanisták számára készült. És egyes tudóstársai (pl. Hartlib, Beale, Hübner, Condrington stb.) támogatták is Comeniusnak a könyv által sugallt elképzeléseit, de a politikai döntéshozók (a két Rákóczi, Károly Gusztáv, XIV. Lajos, Apafi stb.) nem sokat adtak Drabik előrejelzéseire, még akkor sem, ha netán politikai céljaik elérése érdekében azokat propagandaeszközként fel is használták.”⁴⁵)

Látható tehát, milyen fontos szerepet játszott ez a szál, Comenius egész életében. Nem róhatjuk fel hibájául, hogy hitelt adott a jóslatoknak: egyrészt mindig is kitapintható a kételkedése, ám mély vallásos hite és az Ószövetség prófétáinak analógiája, valamint a száműzöttek csalfa reménye a változásban, mind-mind olyan hatások, amelyek érthetővé teszik Comenius hozzáállását e próféciákhoz.⁴⁶

Épp ezért furcsa és szorul magyarázatra, hogy a *Continuatio*-ban Comenius egyszer sem említi Drabik nevét, sőt a jóslatokról, azok közvetítésében játszott szerepéről is mélyen hallgat. E „csöndnek” több oka is lehet: az idő mester, ahogy az egyik leveléből is kitűnik, olykor⁴⁷ szinte

⁴⁴ *Kvaczala János*: A J.: Comenius és a Rákóczyak, 136 skk.

⁴⁵ Nagy L., 131.

⁴⁶ Erre világít rá Comenius több megjegyzése is a *Historia revelationum*-ban, ahol a jóslatok kiadása miatt magyarázkodik. Pl.: „14. Cur igitur eventum non expectasti? Resp. Volui: sed non permittebat Deus et Conscientia, dum non deessent vere pii, qui ea sibi communicari peterent. Iniquitati enim et stultitiae tribuit Dominus, siquis accensam a se lucernam sub modius abdat. [...] 21. Hactenus predicta non sunt impleta. Resp. Id vero salva veritate dici non potest: potest contra demonstrari, plurima esse impleta. [...] 26. Interim pereunt aliquot boni principes, somniis istis seducti. Resp. Non pereunt, si pereunt, quod hisce fidem habentes Dei hic mandata faciant: sed quod non crediderunt nec fecerunt. Testis est vox Oraculi, toties illis cordis durtiem et inobedientiam exprobrans. (Praefatio)

⁴⁷ Ugyanis később – talán elfogadva Drabik magyarázkodását, miszerint Rákóczi sikertelenségét az okozta, hogy nem követte pontosan a jóslatok útmutatásait, talán saját szerepét védelmezve – újra meg újra a jóslatok mellett foglalt állást. (Például Redinger törökökhöz küldésével 1664-ben. Ld.: *Németh S. K.* 3.)

kiábrándult a próféciaíkból: „*Praedictiones tuae omnibus jam vanae videntur et fallaces; cum non solum non eveniant praenuntiata, sed eveniant praenuntiatis contraria. Quod praedictis divinitus contingere non solet: cum Deus nec fallere possit, nec falli...*”⁴⁸ Másrésről a *Continuatio* megírásának körülményei is indokolják ezen szál mellőzését: épp e jóslatok kiadásának köszönhető Comenius a támadásokat, ráadásul ezen utolsó műve Hollandia rendjeit célozta meg, akik előtt egyáltalán nem volt tanácsos emlegetni múltjának eme részleteit.⁴⁹

A mű magyar személyiségei

Comenius magyarországi meghívását jórészt Tolnai Dali János fáradozása tette lehetővé, fölöttébb érdekesek tehát Johannes Amos erre vonatkozó reflexiói a *Continuatio*ban. Tolnai barátja volt Comenius támogatójának, Samuel Hartlibnek, és korán megismerte, magáévá tette a pansophikus gondolatot, szívéen viselte a korabeli iskolarendszer reformját. Épp ezért játszott rendkívül fontos, mondhatni alapvető szerepet Comenius magyarországi meghívásában. Ám a magyarországi évek alatt már korántsem tekinthető felhőtlennek e kapcsolat. Maga Comenius így emlékezik erre a *Continuatio*-ban: „*aki meghívásomnak oka volt, az a Tolnai lett később jobbító terveimnek első ellensége! Akár mert féltette a saját hírnevét, akár mert (barátaim tanácsára) újra kiadattam AZ INDEPENDENTIZMUS, AZ ÖRÖK ZAVAR FORRÁSA című értekezésemet, amit még 1648-ban írtam, Angliában.*”⁵⁰ A nézeteltérés forrása tehát teológiai kérdésekre vezethető vissza.⁵¹ A korabeli pataki környezetben erősen érvé-

⁴⁸ Comenius levele Drabikhoz, Amszterdam 1658., in. Korrespondence Jana Amosa Komenského, II. 135.

⁴⁹ Drabikot (Comenius halála után) 1671-ben letartóztatták, és Pozsonyban törvényszék elé állították, majd 1672 januárjában kivégezték. A vád elsősorban a jóslatok miatt keletkezett, és leginkább a Habsburg-házat sértő kijelentések vezettek a kivégzéshez. Mindenesetre – Kvacala megállapítása szerint (Protestáns Szemle 1890, 432.) – „az a visszaélés minden jogi és erkölcsi tekintettel, amelyet ez ügyben elkövettek, még a jezsuitáktól is sok volt”. Drabik ugyanis – kivégzése előtt 4 nappal – visszavonta jósolatait és katolizált, a vesztőhelyre menet pedig meglepődve kérdezte az összeverődött tömeg láttán: Ezek mit keresnek itt? Nyilván nem akartak belőle mártírt csinálni, ezért áltatták a kegyelem lehetőségével, majd – hogy katolizálása ellenére se vigye el büntetlenül a dolgot – mégis kivégezték.

⁵⁰ De independentia aeternarum confusio-nis origine

⁵¹ Meg kell jegyezni, hogy Tolnai épp a presbiteriális újításai miatt mozdították el a pataki iskola éléről 1642 telén. A szatmárnémeti zsinaton (1646) pedig papi hivatalától is megfosztották. Lorántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond helyezte végül vissza a pataki rektorságba, ám a kör-

nyesült protestáns puritán eszmék hatása, és éppen Tolnai volt ezek fő védelmezője és támogatója. Noha Comenius szintén a puritán eszmék hívének tekinthető, az *independentizmus* irányzatát nem támogatta, sőt elítélően írt róla. (De independentia aeternarum confusionum origine, 1648) Ám azzal, hogy beleszólt a hazai protestáns ügyekbe, igen ingoványos talajra tévedt. Az egyházi előjárók sérelmesnek tartották Comenius fellépését, Medgyesi Pál például panaszos levélben fordult Rákóczi Zsigmondhoz (1651. március 22.): „*Nem fogunk így Ngos uram sokat nyerni abban az emberben, akárhova legyen latinitása, ha az lelki jó igyekezetekben az igaz reformata religiónak kívánsága szerint ily nagy kárt teszen. S nyilván így van a dolog: tett is már annyit, hogy hasznot sok esztendőök alatt annyit nem teszen. ... Bezzeg ezt tudva nemhogy commendálnunk, de inkább modis omnibus condemnálnunk kellett volna Ngtok előtt, ha ugyan így van a dolog... Hiszen Ngtok sem theologia tanétani hozatta, hogy nem hagy békét annak.*”⁵² Pataki búcsúbeszédében Tolnait rögtön Rákóczi és Lorántffy után említi,⁵³ semmi nem utal arra, hogy bármiben is hátráltatta volna iskolai reformjait az a rektor, aki maga is éppen az újításaival tűnt ki korábban. Sőt Patakról való távozása után jó néhány évvel, azok között ad helyt Tolnainak, akikre a pansophista tervek kidolgozását testálja.⁵⁴ Rác Lajos szerint Drabik próféciáinak propagálása, az ország érdekeire nézve károsnak ítélt politikai agitáció fordította el Tolnait Comeniustól,⁵⁵ ami – a későbbi évtizedek történéseinek tükrében – nagyfokú józanságról tesz tanúságot. Comenius viszont (értelhető okokból) a Continuatio lapjain Tolnai szakmai féltékenységére és maradiságára helyezi a hangsúlyt.⁵⁶

nyezet továbbra sem tekinthető nyugodtnak. (RÁCZ L.: Comenius Sárospatakon, Budapest 1931, 30.

⁵² idézi BÁN I., 929.; *Kvacala János.*: Bisterfeld János Henrik élete, Századok 25, 1891, 553.

⁵³ Opera Didactica Omnia (továbbiakban: ODO) III. 1045.

⁵⁴ Traditio lampadis, ODO IV. 107.

⁵⁵ RÁCZ L., 64.

⁵⁶ Continuatio 106. és 113. fejezetek

Magyarországi munkásságának értékelése a műben

A sok-sok Magyarországon írt műve közül egyedül a *Schola Ludus*-t⁵⁷ említi meg a *Continuatio* lapjain.⁵⁸ Azt viszont olyan terjedelemben, hogy utolsó műve alapján joggal hihetnénk: ezt tartotta legtöbbre. A mű nem más, mint a *Nyelvek kapuja* színpadi változata. Bizonyosan nem volt könnyű dolog a magyarországi puritán egyházi környezetben az iskolai drámaelőadások meghonosítása. A dolog kezdeti nehézségeiről és későbbi hatalmas sikerről a *Continuatio* 109–113. fejezetei számolnak be. Úgy gondolta Comenius, hogy ez adhatja meg a győzelmet a jezsuiták iskoláival folytatott küzdelemben:

„[...] a fejedelemasszony, rögvest magához hivatott; parancsára jelen voltak az iskola kurátorai, Tolnai rektorral egyetemben: türelmetlenségem okait kérdezte, komoly tekintettel.

Így válaszoltam:

Az az oka, hogy itt semmi jelenlétemhez méltó nem történik, sőt inkább csúfot űznek belőlem, didaktikai elképzeléseimmel együtt. Ha tovább maradok, csak rosszabb lesz a helyzetem.

Kérték, hogy fejtsem ki világosabban. Így folytattam:

Az én oktatási módszerem teljes egészében arra irányul, hogy a régi iskolai gyakorlat játékká és gyönyörűséggé alakuljon át.⁵⁹ Ezt azonban senki nem akarja itt megérteni. Szolga módjára bánnak a tehetséges emberekkel, még akkor is, ha nemesek. A tanítók komor tekintetükkel, kemény szavaikkal sőt ütlegekkel teremtik meg tekintélyüket. Inkább akarják, hogy féljenek tőlük, mint szeressék őket. Oly sokszor hívtam fel a figyelmet – egyénileg és nyilvánosan egyaránt – arra, hogy nem ez a helyes út, ám mindhiába. Már kezdettől fogva javasoltam azt is, hogy használjunk fel az oktatásban néhány színházi jelenetet. Tapasztalatból tudom, nincs ennél hatékonyabb eszköz arra, hogy kiűzzük a tehetséges diákokból a lustaságot, és felcsigázzuk az érdeklődésüket.

⁵⁷ Schola Ludus seu Encyclopaedia viva h. e. Januae Linguarum praxis Comica. Res omnes Nomenclatura vestitas et vestiendas, Sensibus ad vivum praesentandi Artificium exhibens amoenum, Patakini 1656

⁵⁸ A iskolai színdarabok szükségességről beszél már a Scholae pansophicae delineatio 88–90. fejezeteiben is. (ODO III. 32–33.) Ugyanez a gondolat jelenik meg a Leges scholae bene ordinatae IX. fejezetében. (ODO III. 788.)

⁵⁹ Comenius jelmondata: „Omnia sponte fluant, absit violentia rebus”

Hagyd csak meg ezeket a bolondságokat (az iskolai komédia előadásokat) a jezsuitáknak! Téged komoly munkára hívtunk magunkhoz. Azt feleltem erre: Ezek a bolondságok vezetnek el a komoly dolgokhoz. A jezsuiták valóban e világ gyermekei, értenek a dolgukhoz: mi azonban meggondolatlan fiai vagyunk a világosságnak a saját ügyeinkben. Ők az oktatási módszerük gyönyörűségével édesgetik magukhoz a földkerekség tehetséges tanulóit, és épp az efféle gyakorlatokkal készítik fel azokat az élet kihívásaira: eközben mi csak ostobán bámészkodunk. Hacsak nem alkalmaztuk volna ezeket az elveket lengyelországi iskoláinkban – tettem hozzá –, bizony minden megfagyott volna körülöttünk. Ezáltal viszont nem csupán azt értük el, hogy híveink nem a jezsuitákhoz küldik fiaikat, hanem hogy arról az oldalról⁶⁰ is hozzánk jönnek néhányan.” (Continuatio 109.)

Nem hagyhatjuk szó nélkül a Continuatio finom csúsztatásait e ponton. A puritánok és a kálvinisták egyaránt az ördög művének tartották a színházat, noha Johannes Sturm már a 16. században megpróbálkozott Plautus és Terentius meghonosításával a protestáns iskolákban. Tolnai ellenkezésében nincs tehát semmi kivetnivaló, ha saját korának és környezetének kontextusába helyezzük az epizódot. Comenius azonban sokkal inkább a mű későbbi sikertörténete felől szemlélte ezt. Jogosnak is tarthatjuk döntését, amennyiben egyetértünk Reberrel, aki szerint a *Schola Ludus*, Comenius egyik legsikerültebb és legszerencsésebb alkotása.⁶¹

Talán ez a néhány érv is jól érzékeltette, hogy micsoda problémákba ütközünk a *Continuatio* értékelésénél. Noha ez Comenius legteljesebb „önéletrása”, valójában mégsem tekinthető annak: hiszen nem egy békés öregség *sine ira et studio* visszaemlékezései, hanem egy elmérgesedett vitában született *apológia*, ahol a szerző nem adhatott több támadási felületet. Ám arra a kérdésre, hogy Comenius mit tartott fontosnak, és mit tartott vállalhatónak hosszú életéből, talán épp ez a mű adja meg a választ.

⁶⁰ Ti. a katolikusok.

⁶¹ J. Reber: Des J. A. Comenius Sittenvorschriften für die Schule zu Sárospatak, 1893, 14–15.

HALÁSZI ALADÁR

Comenius kulcsszavai

Mondhatnám attributumainak vagy terminus technicusainak is a legfontosabb fogalmait, amelyeken nyugszik pedagógiai rendszere, de ez a másik két kategória nem kelti a titkok kapuja nyitási kísérletének képzetét. Kulcsszavak tehát, melyeken mint tartópilléreken, egészen áll előttünk áttekinthető szemléletességében az első elméleti és gyakorlati leírása a nevelés-oktatás minden lényeges elemét magába foglaló gondolatrendszernek. Filozófiai tanok részeként fogalmazódott meg a pedagógia korában, de önálló egészként nem. Comenius előtt igény sem merül föl rá, utána is csak kevesekben, hogy a nevelés egészét tudományos rendszerbe foglalva jelenítsék meg.

Nem szándékozom a terminológiát kifejteni, csupán a legfontosabb fogalmakat vázolom, amelyek alapján fölsejlik az egész. A kulcsszavak legbelső köre a célrendszert tartja össze: minden embert minden tekintetben és egészen kiművelni, hogy a *bölcsesség* révén jusson el a *boldogság* állapotába. A *Pampaediában* – e fogalom etimologizálásával – talált rá a vezérelvül vett „*minden embert kiművelni, minden tekintetben kiművelni, és egészen kiművelni*”¹ cél meghatározásra, hiszen e görög szó egyesíti az *oktatás, képzés* és az *egyetemesség* kategóriáit.

Ezekkel a fogalmakkal elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a következők: *népoktatás, panszofia, eszesség, az uralkodásra való képesség* és a *tökéletességre való alkalmasság*. A tökéletes társadalom megvalósítását tartotta legfőbb céljának, hiszen körülötte háború dúlt, üldöztetésben volt része, így ellenpontul csakis e rajzolóhatott ki lelki szemei előtt. Ennek a társadalomnak a vezetése nem is lehetett más kezében, mint a *Fény Testületéjében*, mely vezető szerv papokból, politikusokból és tudósokból áll össze (Platón is hasonlót képzelt el). Az eddigi kulcsszavakkal már meg is fogalmazható a legfőbb vél: „Mindenkit: vagyis nemzeteket, társadalmi rétegeket, családó-

¹ *Pampaedia*. = Bibliotheca Comeniana IV., Sárospatak, 1992. 13. Bollók János fordítása.

kat, személyeket, sehol senkit nem hagyva figyelmen kívül, minden tekintetben: tudniillik, ami csak az embert bölccsé és boldoggá teheti (a jövőről való gondoskodás, a jelennel szembeni óvatosság, az egyetértésre való törekvés, erőszak nélkül); és egészen: természetesen az igazságra megtanítani..., hogy bölcs (pansophus) legyen”.² Az ember által csak így lehet a világban rend, világosság, békesség, ha mindenki művelt, bölcs.

Comenius nem marad meg a nevelésfilozófiájának e gondolati belső körében, mert úgy általános, elméleti lenne. E terminusokhoz rendeli a gyakorlatot, az eszközöket, módszereket, mindenekelőtt a vezérlő alapelveket. Ezek között az általa érvként leggyakrabban fölhozottak immár pedagógiai axiómákká váltak: a világot a maga teljességében és egységességében megragadó szemlélete (a panszófia) alapján a „mindent” oktatás elve, amelyből adódott a *szemléletesség* és a *koncentráció* didaktikai alapelve, valamint a *rendszeres*, az *egész életen át tartó permanens* nevelés elve, ebből vezethető le a *sokoldalúságra törekvése* is; a mindenkire kiterjesztett nevelés-oktatás *demokratizmusát* igazolja, amely egész rendszerét áthatja; a világ megismerhetőségével kapcsolatban pedig a *fokozatosság* és az *életkori sajátosságokhoz igazodás* elvei említendők. Nemcsak emlegette, hanem tankönyveit is ezek alapján szerkesztette. E legtöbbször fölvetődő fogalmak, elven a Comenius korában leginkább ható filozófiai nézetek jegyében értelmezhetők: a barokk kor mélységes vallásossága, Comenius pap mivolta természetes módon hatott embereszményének kialakítására, az *isten*-fogalom mindenre kiterjedő használatára. Ezenkívül a szenzualizmus és az utilitarizmus minden átütő érvényét hangoztatta. A pedagógiai haszon jegyében történő gondolkodás a harmadik évezredben is ugyanúgy axióma, mint a szemléltetés megkerülhetetlensége a pedagógiai folyamatban. Ennek jegyében is hadd álljon itt egy idézet, amely az egyetemes összefüggésre, az érzékelés szerepére és a célszerűsége utal: „az embereket alaposan megtanítjuk arra, hogy a mások otromba követéséről leszokva, csakis az Istent, a dolgokat és a dolgok által helyesen tájékoztatott és helyes irányba terel érzékeiket hordozzák akarattuk előtt fényesen világító fáklyaként, s végre a *világosság* vezetését kövessék”.³

Az *értelem*, a *nyelv* és a *kéz* fogalmai mind allegorikus, mind konkrét jelentésükben alkotják pedagógiai rendszerének pilléreit. Mindenütt össze-

² *Pampaedia*. Uo. 13.

³ *Pampaedia*. Uo. 24.

kapcsolva a szemléltetés, a szóbeli tanítás és a gyakorlás kategóriái: ezek tartják meg a dolgokat, amelyekhez a legrövidebb úton kell közeledni a szemléltetés révén; az értelemben a nyelv, a magyarázatok révén jutnak el, és ha a nevelt meg is értette, akkor a gyakorlati alkalmazás következhet. Eközben az ismételt próbálkozásokat gyakorlásnak tekintette Comenius.

A nevelés szinonimája nála a tehetség kiművelése, amely kérdéskörnek nagy teret szentelt pataki beköszöntő beszédében. Tartalmában, terjedelmében tágabb fogalomként használta a tehetséget, mint amit ma értünk rajta: „*lelkünknek azt a vele született erejét jelenti, amely által emberek vagyunk, ... amely születésünknel fogva arra képesít, hogy minden dolgot megértsünk, a megértett dolgokból a jobbakat válasszuk, a kiválasztottakat buzgalommal kövessük, ... az elérteken tetszés szerint uralkodjunk, s azokat élvezzük, és ezáltal minél jobban hasonlítsunk Istenhez*”⁴. Természetes, hogy a művelt fők sokasága művelt nemzetet eredményez, amelyben „*az élet minden szükséges dolgában bővelkednek, ... kényelmük és gyönyörűségeik is bőségesen vannak, ... naplopó embereket és erős egészséges koldusokat nem tűrnek meg, s ilyenek nincsenek is.*”⁵

Apáczai közoktatás, közművelődés iránti igénye, Széchenyi kiművelt emberfőkről szóló szállóigéje a comeniusi gondolat evokációja. E kulcsszó mai korunknál is túlabb mutat, hiszen a XXI. század első éveinek valóságában is jelen van a műveletlenségből fakadó, a képzettség hiányából eredő haladási nehézség, sőt társadalmi feszültség. Mindehhez a *népoktatás* és az *anyanyelvi nevelés* igen gyakori említése jellemző Comenius szóbeli vagy írásbeli megnyilvánulásaira. Különösen a *Didactica magna* erről szóló fejezetében (XXIX.) kiemelt fogalmak, amelyek célrendszerének fő irányát rajzolják meg. Ezekhez rendeli az alkalmas *eszközöket* és *módszereket*. Ezek között nevelésfilozófiai alapvetését is megfogalmazza: „*Minden a zsenge kor hajlamaihoz legyen alkalmazva*”⁶. Vagyis az életkori sajátosságokból, azaz a gyerekből kiindulva kell meghatározni mind a célt, mind az eszközt és a módszert, a feladatokat. Rousseau-nak a természetes nevelésről vallott nézetei előfutáraként tisztelhetjük e gondolatot.

⁴ *Comenius*: A lelki tehetségek kiműveléséről. = Bibliotheca Comeniana X. Sárospatak, 2003. 139. Ollé István fordítása.

⁵ Uo. 143., 144.

⁶ *Didactica magna* XXIX. fejezet. = Bibliotheca Comeniana X. Sárospatak, 2003. 80. Dezső Lajos fordítása.

Az eszközök között első volt a *könyv, tankönyv*, ami ki nem esett soha kezéből és gondolataiból, hiszen a tanítványok és a pedagógus társak körében mindig rájuk hivatkozott. Amikor egyedül maradt, könyvet olvasott vagy írt. Néma mestereknek nevezte őket, amelyeket „az aranyból, gyöngynél többre kell becsülni”.⁷ Az életre hasznos tartalmút – tehát inkább reált, mintsem művészeti tartalmút – ajánl. Ebben is megnyilvánul életszerűsége, hasznosságra törekvése a pedagógiai folyamatban. Ez az utilitarisztikus szemlélet kritikailag is áthatja rendszerét, így a tananyag kiválasztásának egyik fontos szempontjává lépett elő a kor filozófiai áramlatából merített hasznosság elve. Másfelől pedig a bölcsesség, eszesség – legfőbb jellemzői gyermekeszményének – a könyvben tárgyiasulnak, azaz szintén a kulcsszavak körébe tartoznak.

Nem szóltam még egy metaforisztikus jelentésű, sőt allegorikus szaváról, amelyben összefoglalva megjelenik mind a cél, mind a feladat, hovatovább a tartalmas egész *élet: az út*: „Fölfedtem ma előttetek az utat, melyen haladva bárki nagy tudományosságra juthat”.⁸ A Patakon írt könyvei címének kezdőbetűjéből nyert akrosztichonja is az *utat* adja eredményül, amely a Fény Testülete, a megvilágosodás felé mutat: Vestibulum, Ianua, Atrium. A tanító is arra igyekszik, de egyedül nem érzi jól magát haladás közben. Viszi tanítványait az anyanyelvű közoktatás révén a tudós nemzet kimondatlan, de gondolt célja felé. Később Bessenyei, Széchenyi sem vélekedett másképp, de az eredmény késett. Nincs út zökkenők nélkül, különösen nincs darabokra szakadt országban, eluraltan, az egyházak között is dülő, olykor véres viták közben, de el kell indulni. Majd a tudás fénye bevilágítja azt az utat, amely a közboldogság felé visz. Comenius nemcsak fáklyaként világított ezen az úton, hanem szélesítette, egyengette, ki is követte. A fény elsősorban Patakra vetült, ahonnan azonban a diákok elhordták hevét és világosságát szerte az országba, sőt a világba.

⁷ Comenius 1650. nov. 28-án tartott beszéde. = Bibliotheca Comeniana X. Sárospatak, 2003. 126. Dezső Lajos fordítása.

⁸ Uo. 133.

FÜLE SÁNDOR

Az egész életen át tartó tanulás elmélete Comeniustól napjainkig

Az egész életen át tartó tanulás igénye az igazán művelt nemzetek és emberek között már régen megfogalmazódik. Comenius munkáiban lényegében a permanens nevelésről, képzésről és művelődésről ír. A *Pampaedia* című rendkívül gazdag tartalmú könyvében ez a téma (ha más megfogalmazásban is) kiemelten szerepel. Ebben az átfogó nevelési-képzési rendszert bemutató, kiemelkedően értékes műben megfogalmazódik, hogy az egész életet betöltő nevelés, a gyermek születése előtti szakasztól a késő öregségig terjedően, nemcsak az egyes ember életét teheti harmonikussá, hanem elősegítheti *az egységes, a békés és a harmonikus emberi társadalom* megvalósítását is. Nem tudom megállni, hogy ne mondjam: a napjaink békétlen, egyáltalán nem harmonikus, sokszor torzsalkodó, egyes politikai erők részéről gyűlöletet is gerjesztő Magyarországon ilyen társadalomra különösen szükség lenne.

Comenius említett műve napjainkban is egyértelműen aktuális. Mert az emberi állapotok megjavítására vonatkozó, szinte minden fontos kérdésre kiterjedő javaslatokat tartalmaz. Ezt a művet tanulmányozva mindig újabb és újabb értékeket fedezhetünk fel. Comenius szavaival, minden ember elméjének minden életkorban kellemes elfoglalásával, a gyönyörűség kertjének megalkotását kísérli meg.

A könyv XIII. fejezete „A férfikor iskolája” címet viseli. Comenius már az előző fejezetekben leírja, hogy az egész élet iskola. Iskola tehát az élet középső része is, amikor erőnk teljében vagyunk. Sőt, leginkább ez az élet iskolája. Az előző életszakaszok és iskolák Comenius szerint az ehhez vezető lépcsőfokok. Itt nem továbblépni – ahogyan ő mondja – visszalépést jelentene. Különösen azért, mert a valódi iskolák után is még sok tanulnivaló maradt, és mindezek komoly cselekedeteket igényelnek.

A férfikor iskolájában a könyveket nem eldobni kell, hanem most kell őket megfelelően használni. Comenius napjainkban is érvényes és alkalmazható tanácsokat ad például a könyvek felhasználására. A jó tanácsok vázlatos összegezésére sincs lehetőségem. *A felnőtt életre vonatkozó comeniusi tanácsokat a magyar fiatalsággal széles körben meg kellene ismertetni!* Szép feladata lehetne ez a Magyar Comenius Társaságnak. Sajnos, népünk egy jelentős műveletlen rétege számára, amely sajnálatosan manipulálható, fanatizálható és így gyűlöletre uszítható, zülleszthető, nem a comeniusi tanácsok szerinti élet „a való világ”, hanem – a pozitív személyiséget romboló, a személyiség fejlődését gyakran negatív irányban befolyásoló televíziós műsorok vagy az írott sajtó nagy számban primitív képviselői miatt – egy jórészt hazug, értéktelen élet a valóságos. Ismerjük Babits Mihálynak az „áruló írástudó” értelmiségekről írt munkáját. Az ilyenek neme értelmiségi, hanem politikai szerepet töltenek be. Ez napjaink Magyarországon rendkívül szembetűnő!

Az említett comeniusi mű fejezete *a magas életkor elérésének művészetéről* is szól. A szerző a lényegét úgy fogalmazza meg: ne éljünk tétlenül, mindig végezzünk szorgosan hasznos munkát! *A bölcsesség* pedig az, hogy okosan gondolkodunk, okosan beszélünk a dolgokról, és okosan végezzük a dolgokat. Ehhez hozzátehetjük, hogy mindezt népünk, nemzetünk és az emberiség érdekében. Ehhez pedig az egész életen át történő tanulásra van szükség!

Nincs lehetőségem a művelődés- és neveléstörténet Comeniust követő évszázadainak általa ismert, e témával kapcsolatos problémátörténetét bemutatni. Összegzően megállapíthatom, hogy a XVIII. századtól a XIX. századon át a XX. század közepéig a közoktatás-fejlesztők előtt az alap- és a középfokú oktatás mellett már a felnőttoktatás is fontos feladatként állt. Az utóbbi évtizedekben e téren szinte az egész világon lényegesen megváltozott a helyzet. A felnőttek nevelésével, oktatásával és képzésével foglalkozó tudomány – az alap-, a közép- és a felsőoktatás után – a negyedik oktatási fokozattá, szakasszá vált.

Az is tény, hogy az egész életen át történő tanulás – a már említett előzmények ellenére – a XX. század második felétől a legjobban kidolgozott. A téma szempontjából jelentősnek tartom az *Educatio* című folyóirat 1999. évi tavaszi tematikus számát, amely a *felnőttoktatás* témáival foglalkozik. A folyóiratban egy tudományos értékű magyarországi problémátörténeti fel-

dolgozás is található a XVIII. századtól történő áttekintésben, egészen a II. világháború kitéréséig. Ebből a magyar tanulmányból, T. Kiss Tamás munkájából jelentős tényeket ismerhetünk meg az egész életen át tartó tanulásról.

A kulturális értékek felnőttek körében történő mind szélesebb körű terjesztését kísérhetjük figyelemmel a kiegyezés (1967. évi XII. törvénycikk) utáni dualizmus időszakában, majd a trianoni békeszerződés törvénybe iktatását (1921. évi XXXIII. tc.) követő két világháború közötti időszakban. Fontos megállapítani, hogy *a két világháború közötti időszakban az egész életen át tartó tanulás Magyarországon központi feladattá nőtte ki magát.* Előzmények már az 1790/91-es reformkori országgyűlésen is voltak. A kiegyezést követően Eötvös József, majd 1907-től Apponyi Albert kultuszminiszterek, a neveléstudomány részéről Schneller István, az 1920-as években gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter készített tervezete az iskolán kívüli népművelésről, amely akkor az egész életen át történő tanulás fontos szervezett formája volt. Említésre méltó, hogy az 1928 júliusában megrendezésre került II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus kiemelten foglalkozott a népműveléssel, az egész életen át történő tanulással. Ezt követően az 1935. évben a Hóman Bálint-féle törvénytervezet a nép között működő közalkalmazottak számára is szeretne volna előírni az iskolán kívüli népművelési rendezvényeken való aktív részvételt. Sajnos ebben az időszakban hazánkban a kül- és belpolitikai viszonyok egyaránt akadályozták a felnőttoktatást érintő törvények megalkotását.

A XIX. és XX. század első felében történtek tömör áttekintésének részösszegezéseként megállapítható, hogy a dualizmus időszakában és a két világháború közötti Magyarországon az előkészített felnőttoktatási törvénytervezetek és javaslatok lekerültek a napirendről. Ennek az anyagi alapok hiánya és a politika körülmények mellett az is oka volt, hogy hiányzott az egyetértés. Mindezek rossz eredménye pedig a magyar felnőttoktatás kérdéseinek megoldatlansága lett.

A felnőttoktatás és együttműködés nemzetközi viszonyairól több újabban megjelent és a téma elméletét magas szinten tárgyaló kötetet tanulmányoztam. Itt most ezekből csak néhány fontosabb tényt van módom kiemelni.

1998-ban az egész életen át tartó tanulásról számos nemzetközi nyilatkozat és dokumentum jelent meg. Ezeket a Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézetének budapesti irodája szerkesztette és

adta ki. Az egyik legjelentősebb a megjelent munkák közül az 1997. évi Hamburgi Nyilatkozat, amely az V. Nemzetközi Felnevelési Konferencián született meg. (A korábbi hasonló konferenciák, például 1960-ban Montreálban, 1972-ben Tokióban, 1985-ben Párizsban voltak. De az egész életen át tartó tanulás kiemelt téma volt az UNESCO által szervezett és más világkonferenciákon is.)

A Hamburgi Nyilatkozatban és más forrásművekben olvasható ajánlások között számos tétel és megállapítás (ezt én így értékelem) szoros egységben van Comenius törekvéseivel, munkáinak lényegi mondanivalójával. Így a művelt embereknek az élet minden területére kiterjedő hatékony – Comenius szerint: cselekvő – részvételére van szükség ahhoz, hogy az emberiség (ebben a „veszett” világban) fennmaradjon és eleget tudjon tenni az emberiséget érintő XXI. századi nagykihívásoknak. A Hamburgi Nyilatkozatban többek között szó van *a tudás egész életen át történő gazdagításáról, az igazságon alapuló világ felépítéséről* (jó lenne tudni, mikorra sikerül majd ez, s hogy egyáltalán sikerül-e), *a felnőttek írástudásáról, az egészség védelméről, a betegségek megelőzéséről, a művelt nemzetekre, emberekre jellemző környezetvédelemről*. Mindezek a témák Comenius könyveiben is mélységeiben kifejtve megtalálhatók.

Az egész életen át tartó tanulás elméletéhez a XX. század második felétől jelentős magyar nyelvű, többségében nem magyar szerzőjű szakirodalom is kapcsolható. Az egyik legértékesebb forrásból, *A felnevelés perspektívái és a fejlődés irányai* című 2001-ben megjelent könyvből néhány gondolatot kiemelek. Ebben a könyvben a már napjainkban is jelentős felnőtt továbbképzések minőségének biztosítása áll a középpontban.

A megfelelő akkreditációs és bizonyítványt adó rendszerek az 1990-es évektől kezdve hazánkban is kialakultak, s jelentős mértékben bővültek. Így például 1997-től a kötelező pedagógus-továbbképzés. Tapasztalataim szerint ezek a továbbképzések a szűk anyagi ellátottság miatt még meglehetősen alacsony szintűek, nem elég széleskörűek és intenzívek. Jellemző, hogy az alacsony jövedelmű pedagógusok (a 2002-ben felemelt bérükkel is azok) ameddig csak lehet távol tartják magukat a teljesen piacosodott, magas részvételi díjú továbbképzésektől. Erkölcileg elítélhető, hogy az államilag kötelező továbbképzésekért a magyar pedagógusoknak egy jelentősebb összeget fizetniük kell. Az említett könyv hangsúlyozza, hogy *a piaci kategóriákban való gondolkodás nem lehet ösztönző hatású az egész életen át tartó tanu-*

lásra. Sőt, arra negatívan hat! Az említett könyvből Thomas Friedrich „A továbbképzés termékminősége” című tanulmányát, amely a kétlépcsős minőségbiztosítási rendszer ésszerűségéről szól, már eddig is kitűnően hasznosítottam a pedagógus továbbképzési tevékenységem különböző színterein. E könyvből megismerhetjük a szász, a bajor, az észak-rajna-vesztfáliai felnőttképzési (andragógiai) elméleti alapokat, a Szókratész-program alapjait. És megismerhetjük az új médiumok felnőttképzésben való felhasználásának módjait. Az említett könyvből különböző szerzők foglalkoznak az Internet-használat és a multimédia pedagógiájával szemben támasztott jól érzékelhető kihívásaival, az erőteljes átalakulási folyamatok megindulásának kérdéseivel. A tanulmányok egyértelműen magas elméleti szinten fogalmazódnak meg.

Az említett folyóiratból és a könyvekből nagy nemzetközi kitekintéssel tájékozódhatunk arról, *hol tart Európa, hol tart hazánk a XX. század végén* az egész életen át tartó tanulás elméletének kimunkálásában. Tájékozódhatunk arról is hogy az értékes elméletek továbbfejlesztése, a már kidolgozott koncepciók megvalósítása eddig milyen eredményekkel járt. Figyelemre méltóak az elért magyar eredmények. De hazánkban a tervezetek, a megoldatlanságok, a problémák, a hiányosságok száma is jelentős. Ezeket elsősorban anyagi hiányára, de talán a hozzáértés hiányára is vissza lehet vezetni.

Égészen bizonyos, hogy Magyarország az Európai Unióba kerülve – Comenius nem így nevezte, de álmódzott a népek egymáshoz közeledéséről – 2004 után a tagállamok közötti együttműködés megvalósulásával újabb korszerű kezdeményezések, tervezetek elkészítésével már a XXI. század elején nagyot fog lépni az egész életen át tartó tanulás területén. A meglévő korszerű oktatási programokat a gyakorlatban szélesebb körűen valósítja meg. *Az egész életen át történő tanulás nélkül elképzelhetetlen a tudás Magyarországnak és Európájának megteremtése.*

Az európai felnőttképzés irányzatait – a nyugati ésleti főáramok hatásait, valamint az eredmény-centrikus főáram hatásait – ismerve a téma egyik magyar kutatója, Pordány Sarolta szerint a felnőttek nevelésében, oktatásában, képzésében az uralkodó szél Nyugatról fúj Kelet és így hazánk felé is. Miközben a témakörrel kapcsolatos legfrissebb és talán a legjobb szakirodalmat tanulmányoztam, minduntalan azt éreztem, hogy *a legfőbb szél a pedagógia géniuszának, Comeniusnak hagyatéka felől fúj.* Ha ezt a gazdag comeniusi hagyatékot fel tudjuk használni, biztosabban léphetünk előre min-

den felnőtt esetében az egész életet végigkísérő tanulás biztosításában. Erre Magyarországnak, a határon belüli és a határon kívüli 15 millió magyarnak elengedhetetlenül szüksége van!

Comenius mondja: „Tanuljatok meg férfi módjára cselekedni és a dolgokat határozottan, ugyanakkor előrelátóan magatok irányítani.” Reméljük, hogy ez az útmutatás az egész életen át tartó tanulás hazai fejlesztése során megvalósul.

A FELHASZNÁLT IRODALOM

Comenius: Pampaedia. A „De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum” IV. része. Fordította Bollók János. = Bibliotheca Comeniana IV. Sárospatak, 1992.

Comenius és a magyar művelődés. = Bibliotheca Comeniana V. Sárospatak, 1994.

Nemzetközi nyilatkozatok és dokumentumok a felnőttoktatásról és az egész életen át tartó tanulásról. Szerk. Harangi László, Heribert Hinzen, Sz. Tóth János. = Nemzetközi Felnőttoktatás és Együttműködés. 4. kötet.

A felnőttképzés története Közép-Európában. A felvilágosodástól a II. világháborúig. Szerk. Wilhelm Filla és mások. = Nemzetközi Felnőttoktatás és Együttműködés. 6. kötet.

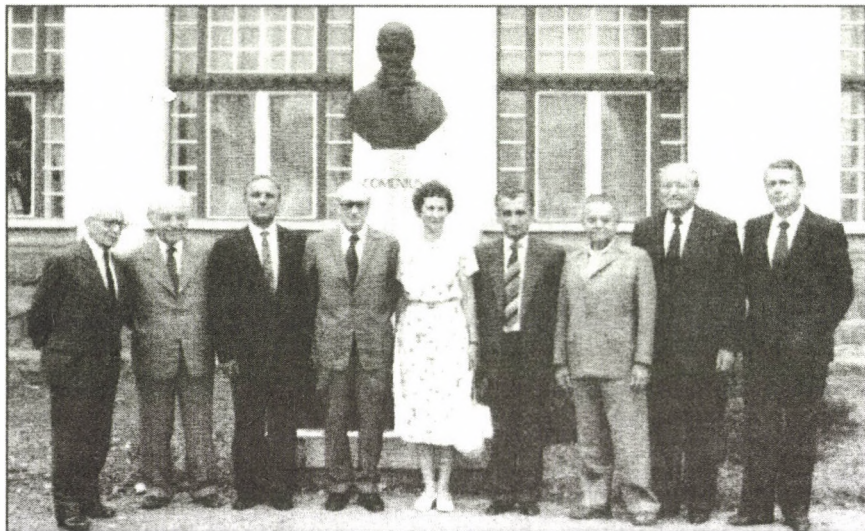
A felnőttképzés története Közép-Európában. A II. világháborútól az ezredfordulóig. Szerk. Wilhelm Filla és mások. = Nemzetközi Felnőttoktatás és Együttműködés. 7. kötet.

A felnőttoktatás perspektívái és a fejlődés irányai. Szerk. Uwe Gartenschäger, Heribert Hinzen. = Nemzetközi Felnőttoktatás és Együttműködés. 8. kötet.

Educatio. 1999. tavasz. „Felnőttoktatás” c. tematikus szám. Főszerk.: Kozma Tamás. Oktatás-kutató Intézet.

II.

Életutak – laudációk

A Comenius Társaság 1986-ban megválasztott vezetői

Balról: Újszászy Kálmán, Kódöböcz József, Földy Ferenc, Köpeczi Béla, Fehér Erzsébet, Huszár István, Benda Kálmán, Simon Gyula, Gönczy Ákos

Az alakuló közgyűlés meghívója

A MAGYAR COMENIUS TÁRSASÁG

1986. június 21-én 11,30
órai kezdettel a

Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola dísztermében tartja

ALAKULÓ KÖZGYŰLÉSÉT,

melyen résztvesz

DR. KÖPECZI BÉLA akadémikus
művelődési miniszter.

Közgyűlésünkre tisztelettel
és szeretettel meghívja a

Szervező Bizottság

N A P I R E N D

Köszöntőt mond: PORKOLÁB ALBERT

A Magyar Comenius Társaság alapszabály-tervezetének elfogadása
Előterjeszti: DR. FÖLDY FERENC

A Magyar Comenius Társaság vezetőségének megválasztása
Előterjeszti a jelölő bizottság elnöke: DR. KOVÁTS DÁNIEL

Comenius a magyar művelődésben
Előadó: DR. MAKKAI LÁSZLÓ

Comenius a magyar pedagógiában
Előadó: DR. SIMON GYULA

A közgyűlést vezeti:
KÖDÖBÖCZ JÓZSEF

9,30-kor a Comenius szobor koszorúzására kerül sor

KÖPECZI BÉLA

A Magyar Comenius Társaság alapítása

Tisztelettel köszöntöm a Magyar Comenius Társaság itt megjelent tagjait.¹ Öröm számomra, hogy ez alkalommal ünnepeljük a Társaság szervezésének 20. évfordulóját, és megemlékezünk azokról, akik ma már nincsenek közöttünk, de jelentős módon részt vettek munkájában.

1984. január 31-én Kardoss Béla, sárospataki tanítóképzős öregdiák levelet írt Földy Ferenc főigazgatónak, azt javasolva, hogy hozzuk létre a Tanítóképző Főiskola mellett a Magyar Comenius Társaságot. Én akkor művelődési miniszter voltam, és a főigazgató úr hozzám fordult kérve azt, hogy vizsgáljuk meg ezt a javaslatot.

1984. szeptember 8-án és 9-én sor került a sárospataki találkozóra, ahol a Művelődési Ház, a Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei és a főiskola megtekintése után megtárgyaltuk, hogy miképpen lehet létrehozni a társaságot. Szeptember 12-én megkaptam a főigazgató úr levelét, amely javaslatot tett a Társaság megalakítására, hangsúlyozva Comenius politikai, filozófiai, pedagógiai érdemeit, magyarországi tevékenységét és kiemelve, hogy a Társaság felveszi a nemzetközi kapcsolatokat csehországi és szlovákiai egyetemekkel és kutatóhelyekkel. A szervező munkában részt vett Bakos József, Gönczy Ákos, Hörcsik Richárd, Kardoss Béla, Kováts Dániel, Ködöböcz József, Oláh Katalin, Szentimrei Mihály, Újszászy Kálmán és természetesen a javaslattevő Földy Ferenc. November 4-én a Művelődésügyi Minisztérium bekerlte a Társaság alapszabály-tervezetét, amely 23-ára el is készült. A Jogi Főosztály észrevételeket tett, és meg kellett kérni a Belügyminisztérium hozzájárulását. Ezután elég hosszú idő telt el, a Belügyminisztérium 1986. május 6-án értesített a hozzájárulásról.

¹ Elhangzott megnyitó beszédként Sárospatakon a Magyar Comenius Társaság felolvasó ülésén 2004. november 12-én.

1986. július 21-én a Társaság megtartotta alakuló ülését, amelyen Makkai László „Comenius a magyar művelődésben” és Simon Gyula „Comenius a magyar pedagógiában” címmel tartott előadást. Felavattuk Comenius domborművét és a Rákóczi-szobrot is, ehhez kapcsolódva előadást tartottam „A bujdosó Rákóczi”-ról. A hivatalos irat a Művelődésügyi Minisztérium részéről augusztus 27-én kelt, s ez jóváhagyta az alapszabályt. Ilyen módon alakult meg a Magyar Comenius Társaság, amely azóta jeles tevékenységet fejtett ki, mégpedig több vonatkozásban. Értekezleteket tartottunk Comenius magyarországi tevékenységéről és e tekintetben kiadványokat jelentettünk meg, amelyek ezt ismertették. A rendezvényeken sor került a már említett nemzetközi kapcsolatok fejlesztésére is. Csak nagy elismeréssel beszélhetünk mindazon tagjainkról, akik ezekben a munkákban részt vettek.

A Társaság megalapítása mellett mai tanácskozásunkon tagjaink előadásában megemlékezünk tizenkét, azóta elhalt munkatársunkról, akik szakmai munkájukkal újabb adatokat tártak fel Comenius tevékenységéről, és akik hozzájárultak a Társaság működéséhez.

Talán valamit magamról is mondhatok. Mint tudják, 1988 júniusában megváltam a minisztériumtól, mégpedig elég különös módon. A Parlamentben rövid beszéddel elbúcsúztam a képviselőktől. Nagy meglepetésemre szolgált, hogy ez alkalommal Földy Ferenc főigazgató úr és néhány társa nem járult hozzá az általam javasolt felmentéshez. Örültem ennek a magatartásnak. Mindenesetre jól tettem, hogy más feladatokat vállaltam, azóta egyetemi oktatással és kutatással foglalkozom. 1991-ben megjelent „A bujdosó Rákóczi”-ról szóló monográfiám és ehhez kapcsolódóan francia nyelven egy okmánygyűjtemény az 1711 és 1735 közötti fejedelmi levelezésről. E könyvekben új adatok feltárásával azt próbáltam bizonyítani, hogy a Magyarországot elhagyó fejedelem diplomáciai tevékenységével és irataival hogyan akarta visszaszerezni a számára oly fontos Erdélyt. Ezen kívül megjelentettem három kuruc diplomatáról, Brenner Domokosról, Klement János Mihályról és Vetési Kökényesdi Lászlóról szóló rövid életrajzokat. Ebben az évben kiadtam a „Rákóczi útjain című” tanulmánygyűjteményt, és a „Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből” című munkámat, amely egyszerre szól a Thököly-felkelésről és a Rákóczi-szabadságharcról. Újból megjelentek az R. Várkonyi Ágnessel együtt írt munkáim, a Rákóczi életrajz és a Rá-

kóczi tükör. Miután régóta foglalkozom a magyar nemzetkép-kutatással, kiadtam egy kötetet „A nemzetkép-kutatás és a XIX. századi román irodalom magyarságképe” címen, amely számos vitás kérdést tárgyal.

Mindez arra mutat, hogy a munka életben tartja az embert, de azért emlékezzünk a vergiliusi mondásra: *Fugit irreparrabile tempus*, „a visszavonhatatlan idő elszáll”.

**Földy Ferenc elnök átadja a Comenius-emlékérmét
Köpeczi Béla akadémikusnak (2004. november 12.)**

A Magyar Comenius Társaság 1986. június 21-én megválasztott vezetősége:

- Díszelnök: DR. KÖPECZI BÉLA akadémikus, művelődési miniszter.
Elnök: DR. HUSZÁR ISTVÁN, a Párttörténeti Intézet igazgatója.
Alelnökök: KÖDÖBÖCZ JÓZSEF ny. főiskolai tanár, főigazgató-helyettes.
DR. SIMON GYULA, a Magyar Pedagógiai Társaság társelnöke.
Titkár: DR. FÖLDY FERENC főiskolai főigazgató.
Jegyző: DR. GÖNCZY ÁKOS főigazgató-helyettes.
Pénztáros: SZABÓNÉ DR. FEHÉR ERZSÉBET főiskolai docens.
Elnökségi tagok: DR. BAKOS JÓZSEF ny. tanszékvezető főiskolai tanár.
DR. BENDA KÁLMÁN gyűjteményi igazgató.
DR. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN, egyházkerületi főgondnok.

Választmányi tagok:

- DR. BAJKÓ MÁTYÁS egyetemi docens.
DR. BENKE GYÖRGY gyűjteményi igazgató.
DR. CSORBA CSABA megyei levéltár-igazgató.
DR. HORVÁTH MÁRTON egyetemi tanár.
DR. KARDOSS BÉLA művészettörténész.
DR. KOVÁTS DÁNIEL főiskolai tanár.
DR. MAKKAI LÁSZLÓ egyetemi tanár.
DR. MALLER SÁNDOR, az UNESCO Bizottság ny. főtákará.
DR. MÉSZÁROS ISTVÁN egyetemi docens.
DR. RAVASZ JÁNOS ny. főiskolai tanár.
DR. R. VÁRKONYI ÁGNES tudományos főmunkatárs.
DR. ZIBOLEN ENDRE c. egyetemi tanár.

A számvizsgáló bizottság:

- Elnök: SZENTIMREI MIHÁLY könyvtárigazgató.
Tagok: BORSOS ÁRPÁD megyei művelődési osztályvezető.
OLÁH KATALIN főiskolai docens.

BREZSNYÁNSZKY LÁSZLÓ

Dr. Bajkó Mátyás (1925–1999)

A 74 éves korában elhunyt Dr. Bajkó Mátyás neveléstudomány doktora, címzetes egyetemi tanár életére, munkásságára, alkotásaira érvényes, hogy magát egyetlen ügynek, szakmának szentelte, ami az ő esetében – közelítő körökben jelölve meg annak körvonalait - a felsőoktatást, a tanárképzést, a pedagógiai oktatását, a neveléstörténet írását, kutatását jelentette.

1999 szeptemberében az ötvenedik tanévet kezdte el a debreceni egyetem pedagógiai tanszékének kötelékében, ha egy idő óta már nyugdíjasként is. Itt, ezen a helyen járta végig az oktatói pálya, „karrier” teljes ívét. Végigjárta, kitartóan és becsülettel végig küzdötte annak az elmúlt évtizedekre jellemző gondjaival és nehézségeivel.

1950 szeptemberétől – még egyetemi hallgatóként – demonstrátor az éppen igen válságos helyzetbe került pedagógiai intézetben. Tanársegéd Jausz Béla professzor oldalán. Adjunktus Kelemen László tanszékén, kandidátusi fokozatot szerez és docenssé nevezik ki 1974-ben Petrikás Árpád tanszékvezetésének időszakában. A nyolcvanas évek közepétől készíti az akadémia doktori értekezését, amely nyugállományba vonulását követően, 1991-ben érik sikeres disszertációjává.

Bajkó Mátyás földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt távolról indult és messzire, sokra jutott a pályáján. A szülőfalu, a Gyergyóban fekvő Ditró, Csíksomlyó líceuma, a kolozsvári egyetem, majd a háborút követő években Debrecen. Az egyetem bölcsészkarán a magyar-történelem szak, ezek pályájának legfontosabb tanulmányi állomásai. Ez az Erdély és Debrecen közti ív mindvégig elkísérte életútján, érzelmileg, önazonosságában és szakmai, tudományos témaválasztásaiban egyaránt.

Első fontosabb munkáját a székelyföldi magyar népmesék világáról írta, majd hamarosan rátalált központiá lett kutatási témájára: a református kollégiumok erdélyi és magyarországi történetére a felvilágosodás

korában. Ez a választás tartós és időben, térben, problematikájában egyaránt szélesedő, kiteljesedő témaválasztásnak bizonyult. Tematikailag a kollégiumok belső életének, pedagógiai kultúrájának világa felé haladva, az összehasonlító elemzés eszközeivel pedig a különböző régiókban működő intézmények irányában bontakozott ki a kutatás és a hozzá kapcsolódó gazdag publikációs tevékenység.

Néhány nagyobb munka címének említésével emlékeztetünk az alkotásaira: *Kerekes Ferenc felsőoktatási szisztémája*,¹ *Benedek Elek tanügyi publicisztikája*,² *Budai Ézsaiás*,³ *Nemzeti nevelésügyünk a reformkorban*,⁴ *A főbb iskolakollégiumok belső életének fejlődése a reformkorban*,⁵ *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*,⁶ *Kálvin és a református iskolakultúra*,⁷ *A magyarországi és az erdélyi református kollégiumok 1777 és 1848 között*.⁸ A nagydoktori munkája alapján készült kötet kísérlet arra, hogy a korábban gyűjtött aprólékos részletességű ismereteit a protestáns iskolákról átfogó keretekbe illessze. Ezt célozta a regionalitás szempontjának, az összehasonlító elemzés módszerének vagy éppen a felekezetek köztiség szemléletének az érvényesítése. De személyes jelentőségű próbálkozást is jelentett a pozitivista iskolázottság és az előző évtizedek kétpólusú, stigmatizáló történet szemléletének a meghaladására. Nem könnyű, nem mindenben sikeres, de tiszteletre méltó kísérlet. Ha olvassuk e munkát, hamar megérezzük, hogy például a regionális áttekintés és összehasonlítás ívének erősségei a tiszántúli és az erdélyi térség tárgyalásánál mutatkoznak meg. A személyes kötődések, nem elfogultságok formájában, de érezhetően átjárják az értekezés egészét. Amikor például Sárospatak egy-egy korszakáról ír, a tolla akkor is gyakran „átcsúszik” a Debrecennel közös vonások, személyek működésének területére.

Mindannyiunk életében vannak – a külső szemlélő számára – nehezen magyarázható vonzások és választások, sajátos paradoxonok, ame-

¹ Kerekes Ferenc felsőoktatási szisztémája. = Pedagógiai Szemle, 1957.

² Benedek Elek tanügyi publicisztikája. = Pedagógiai Szemle, 1958.

³ Budai Ézsaiás. = Magyar Pedagógia, 1960.

⁴ Nemzeti nevelésügyünk a reformkorban. = Acta Paedagogica Debrecina, 49. sz. 1969.

⁵ A főbb iskolakollégiumok belső életének fejlődése a reformkorban. 1972.

⁶ Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1976.

⁷ Kálvin és a református iskolakultúra. = Pedagógiai Szemle, 1986. 11. sz.

⁸ A magyarországi és az erdélyi református kollégiumok 1777 és 1848 között. Debrecen, 1992.

lyek végigkísérnek az utunkon. Ilyen talán a katolikus Bajkó Mátyás esetében a protestáns kollégiumok világának kitartó vizsgálata, amely tevékenység a felekezeti elkötelezettség túlzásaitól – ismereteim szerint – mindvégig mentes maradt. A téma őt mindenekelőtt szakmai szempontból érdekelte. Abban az értelemben, amit az általa gyakran használt és a munkássága nyomán gyökeret vert kifejezés sugall: az „iskolakultúra” volt az, ami foglalkoztatta, amit kutatott. A protestáns iskolák pedagógiai kultúrája, szellemisége. Kutatói attitűdjét, munkabírását, alkotói stílusát nézve a kitartó és részletekig menő témahűség, amivel munkásságát mindenekelőtt jellemezni lehetne. Ennek eredménye: több mint 170 közleménye, 5 kötete és számos egyéb – nem utolsó sorban irodalmi ihletésű – írása. Az utóbbiak többsége az általa alapított és szerkesztett *Erdélyi Tükör*ben jelent meg.

Az *Erdélyi Tükör*⁹ 1989 őszén indult, 12 évfolyamot ért meg és az alapító főszerkesztő halálával szűnt meg. A kulturális és tudományos magazin profillal induló folyóirat a kelet-közép-európai változások fontos pillanatában jelentkezett be a periodikák körébe. Főleg az első évfolyamok időszakában sokrétű alkotói kört vonzott magához. Biztosak lenhetünk abban, hogy az alapítónak többet is jelentett ez a folyóirat: hitvallást és talán törlesztést is a szülőföldnek és, ne tagadjuk, lehetőséget arra, hogy az addig magából ki nem írt gondolatoknak, érzéseknek publicitást találjon.

Nevéhez fűződik a szakmában a már említett *iskolakultúra* terminus technikusáról szóló vita csakúgy, mint az *összehasonlító pedagógia* szakmai, tudományos jellegéről, diszciplináris érvényességéről a pedagógiai szaksajtóban kezdeményezett és nemzetközi résztvevőket is felsorakoztató eszmecsereje.¹⁰ Maga is vállalkozott iskolarendszereket bemutató, összehasonlító kötet szerkesztésére.¹¹ *Iskolakultúra* címen gyűjteményes kötet jelent meg a szerkesztésében.¹² A közölt tanulmányok a fogalom széles értelmét többféle megközelítésben tárgyalják.

Sokak, sokunk tanára volt Bajkó Mátyás, tanárjelölt hallgatóké és pedagógia szakos diákoké. Nagy hallgatóság előtt őszinte pátozzsal adott

⁹ Erdélyi Tükör, kulturális és tudományos magazin. Megjelent 1989-2000 között negyedévenként Debrecenben, a Kinizsi Nyomdában.

¹⁰ Az összehasonlító pedagógia tárgya és fogalma, vita a Pedagógiai Szemle hasábjain, 1977.

¹¹ Összehasonlító pedagógia I-II. Tankönyvkiadó, Bp. 1976, 1978.

¹² Iskolakultúra. Debrecen, 1988. Megyei Pedagógiai Intézet.

elő fejezeteket a nevelés és iskolázás történetéből és a pedagógiai gondolkodás jeles művelőiről. A Vaskó Lászlóval közösen jegyzett *Egyetemes és magyar neveléstörténet* tankönyv 6 kiadásban jelent meg.¹³ A tanárjelölt hallgatók részére íródott és három szerzősre bővített jegyzet: *A pedagógia elméleti és történeti alapjai* is több kiadást ért meg,¹⁴ és különösebb elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy műfajában előrelépést jelentett a korábbi évek osztályharcos szemléletű fordításaihoz képest. Emellett egy olyan próbálkozás jegyében született, amely integrálni igyekezett a pedagógiai alapismereteket.

Tudtuk, ismertük kedvenc korszakait és gondolkodóit. A szakesteken gyakran tréfásan emlegetett ókori kínai nevelést, vagy Rousseau bölcselétét Emil és Sophie neveltetéséről.

Tanítványai köréhez tartoznak mindazok, akik az ő támogatása, témavezetése mellett írtak szakdolgozatot, szereztek egyetemi doktori, illetve kandidátusi fokozatot. Kisebb-nagyobb alkotói kör vette körül, amelynek tagjai vagy helytörténeti kutatások, vagy éppen induló tudományos szárnypróbálgatásuk műhelyeként látogatták a szobáját délutánonként. A doktori címet nyert tanítványok között bizonyára voltak olyanok, akiket csak a disszertáció védéséig hajtott a becsvágy, de többen ma is a szakma megbecsült, gyakran szenvedélyes művelői egyetemeken, főiskolákon és középiskolákban.

Ismert alakja volt Bajkó tanár úr a gimnáziumi érettségi vizsgáknak. Gyakran és örömmel tett eleget a vizsgaelnöki felkéréseknek a középiskolákban csakúgy, mint a pedagógiai főiskolák államvizsgáin.

Szakmai közéleti munkásságában kitüntetett helyet foglalt el a Magyar Pedagógiai Társaság, annak a Neveléstörténeti és az Összehasonlító szakosztálya. Hasonlóképpen a Magyar Comenius Társaság, amelynek alapító tagjai közé tartozott, és alelnöke volt haláláig. A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága mellett működő Neveléstörténeti Albizottságban, illetve a Debreceni Akadémiai Bizottságban is vállalt feladatokat, az utóbbi testület pedagógiai munkabizottságnak állandó tagja, két ciklusban pedig elnöke volt.

¹³ Egyetemes és magyar neveléstörténet. Tankönyvkiadó, Bp. 1973, 1974. (első kiadás), Vaskó László társszerzővel.

¹⁴ A nevelés elméleti és történeti alapjai. Tankönyvkiadó, Bp., 1981. (első kiadás), Brezsnýánszky László és Vaskó László társszerzőkkel.

Gyakori, rendszeres résztvevője az iskolatörténeti rendezvényeknek, nevelés- és összehasonlító pedagógiai összejöveteleknek. Sárospatakhoz több kollegiális, kutatási és közéleti szál is fűzte.¹⁵ A Comenius Társaság *Bibliotheca Comeniana* kiadványsorozat őriz tőle referátumokat. A V. kötetben jelent meg a *Comenius korának erdélyi iskolakultúrája* című írása,¹⁶ a VI.-ban pedig a *Kollégium és tanítóképzés* című.¹⁷

Tartós szakmai kapcsolatok fűzték a jénai, rostocki neveléstörténéssz kollégákhoz. Jénában Paul Mitzenheim professzor, Rostockban pedig Gerd Rackow jelentette a legközvetlenebb szakmai kapcsolatot. Kutatásaihoz kapcsolódó meghívást kapott egyéb németországi, svájci és angli konferenciákra.

Hetvennégy évesen újabb tervek foglalkoztatták, amelyek már nem válhattak valóra. Mégsem hisszük, mondhatjuk, hogy munkássága töredékben maradt volna. Alkotása – így, a megszakadt életút ellenére is – egész. Bajkó Mátyás – úgy gondoljuk – elvégezte a munkáját, megtette, amit tehetett. Elérte, amit lehetett. Tanítványai követhetik, folytathatják, amit tőle tanultak. Hiányt, űrt azonban így is hagy maga után. Személye, gesztusai, derűje hiányozni fog az egyetem termeiből, folyosóiról és mindazokról a helyekről, ahol ismerték, kedvelték és becsülték.

Egy pálya, kutatói tevékenység méltatása kapcsán mindig felmerül a kérdés: nem csupán üres ígéret-e, amit a búcsúztatásnál mondunk, érzünk, hogy folytatódni fog, ami töredékben maradt. Nos, néhányan a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék oktatói közül úgy döntöttünk, hogy feldolgozzuk, feltárjuk az egyetem pedagógiai műhelyeinek történetét. Ez egyrésztől – ha nem is pontosan ugyanabban a formában – valóban folytatása annak az óvatos próbálkozásnak, ami többek közt Bajkó Mátyás közreműködésével 1981-ben elkezdődött, majd félben maradt.¹⁸ Másrészt viszont igyekszik túl is menni az első vállalkozáson azzal, hogy a professzori korszakok meghatározó alakjainak, Mitrovics Gyulának, Karácsony Sándornak, Jausz Bélának és Kelemen László-

¹⁵ A sárospataki kollégium a reformkorban. = Acta Paedagogica Debrecina 13. sz., 1963.

¹⁶ Comenius korának erdélyi iskolakultúrája. = Comenius és a magyar művelődés, Bibliotheca Comeniana V. Sárospatak, 1994.

¹⁷ Kollégium és tanítóképzés. = Comenius és a sárospataki iskola, Bibliotheca Comeniana VI. Sárospatak, 1997.

¹⁸ Vázlatok és tapasztalatok a pedagógiaoktatás és a neveléstudományi tanszék történetéből. = Acta Paedagogica Debrecina, 81. sz. 1981. Vaskó László és Petrikás Árpád társszerzőkkel.

lónak a munkásságát és tanítványaik, munkatársaik által megvalósult kisugárzó hatását feltérképezzük. Ebben a körben az 1940-es évek végétől ott van Bajkó Mátyás személye is. Részesese, majd egyre inkább maga is alakítója az egyetem pedagógiai műhelyei szellemiségének.

BODOSI BÉLA

Dr. Bakos József (1912–1997)

Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola nyugalmazott tanszékvezető főiskolai tanárát, évtizedeken át az intézmény egyik legtekintélyesebb oktatójaként tartották számon és tarthatjuk annak most is. Huszonhét éven keresztül, volt az egri főiskola tanára, nyelvészeti tanszékvezetője, ami önmagában véve is elég lenne az országos elismertséghez, miután magyartanárok ezreit mondhatta tanítványának. Az emberek többsége azonban nem ilyen közvetlen, személyes kapcsolat alapján, tanárként ismerte, hanem szaktudósként. A szűkebb szakmai köröknek szóló nyelvészeti és pedagógia folyóiratok mellett ismeretterjesztő kiadványok, napilapok munkatársa is volt. Hatásos előadó és Társaságunk dicsőségére Comenius-kutatóként munkásságát határainkon kívül is számon tartják.

Sokirányú műveltségének, tudományos érdeklődésének, az új iránti fogékonyságának kialakulásához jó alapot adtak a „Pataki-diákévek”: a régi református kollégiumi hagyományokat őrző gimnázium, a maga széles körben ismert nagy tanáregyéniségeivel. Ezt követően az egyetem a régi magyar protestáns iskolaváros, a „kálvinista” Debrecen, ahol a magyar nyelvtudománynak olyan kiválósága formálhatta, mint Csűry Bálint professzor.

Már kezdő tanárként több tudományos értekezést tett közzé. A szakirodalom úttörő munkaként hivatkozott 1934-ben megjelent „Janus Pannonius és Martialis” c. tanulmányára. Irodalom-, könyv-, könyvtár- és általában művelődéstörténeti érdeklődése mindvégig fennmaradt. A Magyar Irodalmi Lexikon mint irodalom- és neveléstörténészt tartja számon. Bakos József gimnáziumi tanári működése idején Érsekújvárott kezdte és Sárospatakon folytatta népnyelvkutató munkáját. Szecskó Károly szerint 1944 és 1952 közötti sárospataki tanári évei hozták közel szerelméhez, a Comenius kutatáshoz. Egerben is lázas tudományos tevé-

kenységet fejtett ki különös tekintettel a comeniológiára. Comenius-kutatásait elismerve kapta meg később a Nemzetközi Comenius Emlékérmét, s lett később Társaságunk alelnöke. Feltehetően: ha nem kerül Patakra, nem válik Comenius-kutatóvá. A városnak tehát döntő szerepe volt a comeniológus Bakos életében. Jellemző, hogy egrí éveiben: 1952 és 1980 között keletkezett 805 bibliográfiai tételt kitevő könyve, tanulmánya és cikkei közül 58-ban foglalkozott a nagy pedagógussal.

Első ez irányú munkája: „A magyar Komenszky-irodalom” című kiadványa volt, amely 1952-ben jelent meg Budapesten. Ebben az alapvető művében 1157 bibliográfiai tételben regisztrálta a magyar nyelvű Comenius-irodalmat. Könyvének első fejezetében a Comenius életével, műveivel és pedagógiájával foglalkozó irodalmakat tekintette át. A szerzők sorrendjében közölte a könyvek, cikkek adatait, majd a Comeniusra vonatkozó irodalmat tárgyi csoportosításban adta közre. Ezt követte a nagy pedagógus munkái magyarországi kiadásainak felsorolása. Ezek regisztrálása után Comenius magyarul megjelent művei fordításainak adatait közölte. Végül azokat a tényeket sorakoztatta fel, amelyek Comenius magyar nyelvű szépirodalmi hatását tükrözik.

Bakos József Comenius-kutatásainak történeti mérföldkövét jelentette az 1957-be Sárospatakon az Orbis Pictus megjelenése 300. évfordulója alkalmából elhangzott „A magyar Comenius-kutatás néhány időszerű kérdése” című előadása, amely a Pedagógiai Szemlében 1958-ban meg is jelent. Előadásában 25 pontban rögzítette a Comenius-kutatással kapcsolatos szerinte időszerű feladatokat. Mindenekelőtt fontosnak tartotta a Comeniusra vonatkozó irodalom további bibliográfiai regisztrálását, melynek ő volt az egyik hazai úttörője. Lényegesnek tartotta a hazai Comenius-kultusz, a Comenius-kutatások történetének feldolgozását. Szóba hozta a Comenius-kutatás addigi eredményeinek továbbfejlesztését, amelyek szerinte alapul szolgálhatnak egy korszerű Comenius-monográfia elkészítéséhez. Említi, hogy le kellene fordítani és elemezni Comenius Patakon írt munkáit, különös tekintettel a Lucidariumra, az Orbis Pictusra, a Schola Ludusra és a Gentis Felicitasra. Javasolta Comenius pataki éveinek modern feldolgozását új forrásokat is bevonva. Nagyon lényegesnek tartotta, hogy a Comenius-kutatások során a magyar kutatók együtt dolgozzanak a cseh és szlovák, valamint más nemzethez tartozó comeniológusokkal. E kutatások révén közös kiadványok készítését és

kiadását is elképzelhetőnek tartotta. Felvetette Comenius utóéletének vizsgálatát, például hogy miként jelentkezik hatása Bél Mátyás és Teszedik Sámuel munkásságában. Szorgalmasan kell kutatni szerinte szlovákiai könyv- és levéltárakban Comenius magyarországi tartózkodásának nyomait.

Bővítendőnek ítélte a Comenius-kutatás tematikáját, újabbakkal, mint például nézetei a művészeti nevelésről. Le kell fordítani magyar nyelvre a nemzetközi Comenius-irodalom jeles alkotásait, ugyanígy a még le nem fordítottakat, illetve a régieket újabb fordításokkal kell felcserélni. Javasolta Comenius Patakon írt munkáinak kétnyelvű kiadását: *Agenda Patakina* címen. Kiadásra javasolta a pataki évek okmánytárát.

Szerencsésnek tartotta egy magyar nyelvű olvasókönyv kiadását is Comenius műveiből. Vizsgálni kell szerinte a nagy nevelő hazai utóéletét. Így például ilyen volt műveinek elveinek, pedagógiai, didaktikai és egyéb hatása. Megemlítette, hogy a Januában rögzített ismeretek felhasználása Szőnyi István egyik munkájában a magyar logopédiái ismeretek kezdetét jelentették. Érdemesnek tartotta annak elemzését, hogy Comenius gondolatai miként hatottak a költő Zrinyire és Pósaázi János filozófiai, illetve nevelési elveire.

Vizsgálandónak tartotta, hogy a pataki négy év alatt Comenius mit tudott meg a magyar kultúráról. Tudott-e például magyarul? Itt említette, hogy a Methodus lingværum novissima c. könyvében véleményt alkotott nyelvünkről. Vizsgálandónak tartotta Comenius gondolatainak hatását a XVII. századi magyar filozófusokra, különös tekintettel Apáczai Csere János munkásságára. Sőt elemzendőnek tartotta Comenius esetleges hatását a magyar puritánusokra, különös tekintettel széles néprétegek művelésével és az anyanyelvi oktatással kapcsolatos gondolataira.

Elengedhetetlennek tartotta a Comenius korabeli magyar iskolák, tantervek, tankönyvek elemzését.

Ír műveiben a kollégiumi nevelésről is, amit ugyancsak kutatni, elemezni érdemes, sőt azt is, hogy milyen nézeteket vallott a gyakorlati oktatásról például a Januában vagy a Schola Ludusban. Elengedhetetlennek tartotta Comenius hazánkban kiadott tankönyveinek részletes elemzését. Például a könyvek magyar nyelvű szövegének vizsgálatát a történeti nyelvjárás nézőpontjából. Végül, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni a világbékéről vallott nézeteit sem.

Ezek után vizsgálnunk kell, mit valósított meg ő maga saját munkaprogramjából, és mi az ami „Társaságunkra maradt, ez utóbbit és két részre tagoltan mi az, ami megvalósult és mik a jövőbeni feladatok!”

Ő mindenekelőtt folytatta bibliográfiai munkásságát, az első Comenius-bibliográfia után még öt munkában rögzítette a magyar nyelvű Comenius-irodalmat. Önálló könyvként jelent meg 1957-ben Sárospatakon, a Rákóczi Múzeum kiadásában, a Magyar Comenius-irodalom II. című könyve. Az ezt követő Comenius-bibliográfiák az egri pedagógiai-, illetve tanárképző főiskolai évkönyvekben, főiskolai tudományos közleményekben jelentek meg 1958 és 1972 között.

A Bakos-kutatás másik központi témája: Comenius nyelvszemlélete és nyelvpedagógiai nézeteinek elemzése. Ezzel kapcsolatos kandidátusi értekezése. Évtizedekig foglalkozott a Comenius-filológia kérdéseivel. A Comenius nyelvszemléletéről írott disszertációja alapján 1965-ben szerzte meg a kandidátusi fokozatot, mellyel abban az időben csak néhányan rendelkeztek. Sajnos azóta is kiadatlan, igaz a kézirat több fejezetét különböző orgánumban publikálta. Tagja volt külföldi Comenius-társaságoknak, Comenius kongresszusoknak. Publikált az *Acta Comeniana*-ban, a comenológia nemzetközi folyóiratában is. Kandidátusi dolgozatának témájával szoros összefüggésben vizsgálta Comenius nézeteit az anyanyelvről és az anyanyelvi oktatás jelentőségéről. Erről szóló cikke a Pedagógiai Szemle 1970-es évfolyamában jelent meg.

Comenius munkái közül talán legtöbbet az Orbis Pictusszal foglalkozott. E munka magyar szövegéről, pedagógiai és nyelvészeti jelentőségéről még 1959-ben tett közzé tanulmányt. 1967-ben publikálta „Az első magyar nyelvű Orbis Pictus nyelvjárás-történeti adatai és annak tanulságai” című dolgozatát. 1971-ben, a Magyar Könyvszemlében bibliográfiai tanulmányt tett közzé e munka magyar nyelvű kiadásairól. 1975-ben a jeles könyv képanyagának és szövegének forrásairól értekezett.

Egy 1957-ben elhangzott előadást szentelt Comenius másik nagy művének, az Opera Didactica Omnianak, amely a Felsőoktatási Szemlében jelent meg. Több tanulmányt készített Comenius tankönyveiről. Először a Vestibulumot vizsgálta, ezt követte a Janua, az Atrium, a Schola Ludus és a Tirocinium elemzése. Comenius nyelvművelő elveiről és gyakorlatáról 1970-ben, a Magyar Pedagógiában tett közzé értekezést, 1958-ban önálló munkát publikált A népművelő Comenius címmel.

Comenius hatását a magyar pedagógiára 1971-ben: „A hazai szemléltető oktatás fejlődése a comeniusi törekvésekben, különös tekintettel a nyelvi ismeretek népiskolai tanítására” címmel elemezte. Nemzetközi hatásáról szól az 1961-ben publikált Comenius és Vesalius című közleménye. Önálló könyvet szentelt a magyar Comenius-kutatások történetének. 1971-ben látott napvilágot a „Fejezet a magyar Comenius-kutatás történetéből” című könyve. Ebben Kvacsala János Comenius-kutató 54 magyar vonatkozású levelét adta közre. Comenius magyar fordításainak szentelte a Világ Labirintusa és Szív Paraditsoma című közleményét. Ebben a munkájában, amely 1962-ben jelent meg a fordítás nyelvi elemzését végezte el, egy akkor előkerült kézirat alapján.

1958-ban kifejtett programjának megfelelően írta meg 1973-ban Comenius sárospataki „latin iskolájáról” című tanulmányát. Kutatásai során nem felejtkezett meg a nagy nevelő hazai utóéletének vizsgálatáról. 1961-ben publikálta *Varia Comeniana Hungarica* című dolgozatának I. részét, amelyben adatokat közöl nyelvészeti, művelődéstörténeti vonatkozásban Comenius magyarországi utóhatásairól.

Comenius-kutatásainak külön érdekessége magyar származásának kérdése. Kutatásai során ezt bizonyító adatokra is bukkant: apját Szeges Mártonnak hívták. Felfedezéséből két dolgozatot tett közzé 1966-ban a Magyar Nyelv című folyóiratban, 1967-ben egy közleményt ugyanott. Népszerűbb formában a Köznevelésben is írt a témáról 1966-ban. Megemlítendő, hogy még a Pozsonyban megjelenő Szocialista Nevelés is közölte Comenius eredeti családnevével kapcsolatos írását 1966-ban. Szecső Károly szerint Bakos József kutatásai, „megállapításai és felfedezései nem azt jelentik, hogy Comeniust illetve Komenskyt elvitatná a cseh-morva néptől. Csupán arról van szó, hogy teljesebbé akarta tenni a róla szóló ismereteinket.” Magam ezzel kapcsolatban árnyaltabb megközelítést tartok indokoltnak, tényszerű, egzakt módon reális megítélés keretei között.

Sokoldalúságát tovább bizonyítandó módon Bakos József népdalokat is gyűjtött: mátyusföldi népdalgyűjteményét a Magyar Tudományos Akadémia adta ki, s néhány általa közreadott dal A magyar népzene tárában jelent meg. Innen eredt Kodály Zoltánnal való ismeretsége; büszkén őrizte századunk nagy magyar zenetudósának több hozzá írott levelét.

A hegyaljai, a bodroghközi népryelv kutatása vezette el a szókincs, a csoportnyelvi szókincs vizsgálatához. Majd a tanítás nyelvét tanulmányozta történeti vetületben.

Sárospatakon kezdte el Comenius kutatásait. Pályája 1952-ben az egeri főiskola nyelvtudományi tanszékének vezetésével teljeseedett ki negyvenéves korában. A tanszék élén olyan kiváló tudós utóda lehetett, mint Papp István professzor. Nagy energiákat szentelt a főiskolai nyelvészeti oktatás alakításának, amit sok évig érvényben lévő jegyzeteinek marandósága bizonyít. A hangzó beszéd művelése érdekében kifejtett erőfeszítésének szakmai elismeréseképp 1965-ben az országos kiejtési konferenciát tanszéke bevonásával rendezte meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság, s ezen előadóként Kodály Zoltán személyesen is részt vett.

A korábban elkezdett kutatásait főiskolai oktatóként is folytatta. Bakos József akár nyelvészeti, akár pedagógiai témához nyúlt, mindig tágabb vonatkozásokban szemlélte azok anyagát, ezért is lehetett oly eredményes az *Acta Academiae Agriensis* szerkesztőjeként, akkor amikor a főiskolai tudományos tevékenység koordinálása a kezdetek miatt a legnehezebb volt. Későbbi kutatási témája volt Gárdonyi nyelvének, a tanári beszédnek és a beszédképzésnek a vizsgálata. Az MTA Beszédművelési Bizottsága tagjainak sorába választotta. Szaktudományi tevékenysége mellett a nyelvi ismeretterjesztésnek egyik legaktívabb munkása volt; évtizedeken át hetenként jelentette meg nyelvművelő írásait a Heves Megyei Népújságban.

Mint tanár a régi diáktörténetek nagy tanáregyéniségeire emlékezett. Előadói modora hol kemény, hol derűs. Szigora, humorérzéke mindig hatott hallgatóira, ezzel tette emlékezetessé oktató munkáját, nevelő tevékenységét. Az általa vezetett tanulmányi kirándulásokat is műveltségre, személyiségre tette tanítványai számára élvezetessé és tanulságossá.

Akik közelebről ismerték, tudják milyen szeretettel és példás gondoskodással vette körül családját. Aktív teljes élete élt, munkálkodásának csak ereje végső hanyatlása vetett véget. Emlékét családja, Eger városa, az Eszterházy Főiskola – mint működésének színtere – és szűkebb hazája, Sárospatak és Zemplén, művei, valamint tanítványainak, kollégáinak serege őrzi.

R. VÁRKONYI ÁGNES

Dr. Benda Kálmán (1913–1994)

Az Illés-népek tüzes szekerén

Tudom, hogy a Comenius Társaság megemlékező konferenciájának megszabott rendje van, s ezért csak alcímben jelzem a Benda Kálmán, a történetíró életpályáját szerintem leginkább találóan jellemző kifejezést. A Történettudományi Intézetben hangzott ez el, ahol Benda Kálmán munkás életének javát töltötte el. A munkatársak kisebb köre a hétfői és pénteki „intézeti napok”-at közös reggeli kávézással kezdve beszélte meg a múlt és az akkori jelen kérdéseit, s „Marci” a kör központi személyisége váratlanul feldobta a kérdést: kik is vagyunk mi történetírók, az akkori idők közismerten szigorú viszonyai között! A levéltári kutatások gályarabjai? Vagy franciásan szólva „taláros nemesek”? Mert kétségtelen, kivételes helyzetben élünk, de kivételes felelősség és kötelességek követelményei között is. S a sokféle, félig komoly, félig játékos meghatározás között hangzott el: a „tüzes szekerek Illés népe”. Értelmét kibontani nehéz lenne, de hangulatilag, gazdag asszociációival jól jellemzi Benda Kálmán életpályáját: az elkötelezettséget, a pihenés nélküli munkát, a hitet, a biblikus szolgálatot.

A 20. századi magyar történetírók nagy nemzedékéhez tartozott. Történeti felkészültsége, habitusa a magyar történettudomány klasszikusainak számító tanárok és történetírók mellett alakult ki: Domanovszky Sándor, Hajnal István, Mályusz Elemér, Szabó István, Szekfű Gyula, Teleki Pál indították el, vagy kísérték a pályán. Munkásságán generációk nevelkedtek, tanulmányai és könyvei beépültek az egyetemi oktatásba, több évtizeden át rendszeresen tartott rádióelőadásait az egész ország hallgatta. Tudománynpszerűsítő tevékenysége kiemelkedő jelentőségű. Különleges kapcsolat teremtő képességével kiváló tudományszervező

munkát végzett. Huszonévesen ismerte fel a falukutatás, a parasztság tehetséges fiai felkarolásának jelentőségét, és egész életét végigkísérte a népőiskolai mozgalom ügyének ápolása. Pályája a második világháborút megelőző időkből ívelt át századunk utolsó évtizedéig. Sikeres indulás, súlyos törés, negyven éves háttérbe szorítottság után jutott el a hazai és nemzetközi elismerés csúcsaira.

Nagyváradon született és az indulásnál mindent megkapott, hogy a korabeli Európa elsőrangúan képzett szakembere legyen: kiváló professzorok a történelem-földrajz szakon, az Eötvös Collegium, és ösztöndíjak Bécs, Berlin, Párizs legjobb tudományos műhelyeiben. Egyetemi gyakornokság, tatai népőiskolai igazgatóság és a budapesti református gimnázium tanári állása után kerül be 1942-ben a legkiválóbb fiatal tehetségeket összegyűjtő Teleki Pál Tudományos Intézetbe, a beosztott tanárból hirtelen, 1945-47. között, az Intézet igazgatóhelyettese lett.

1948-ban elbocsátották állásából. Ekkora zuhanás, pozícióvesztés mást esetleg megkeserít, vagy kedvét szegi. Ő mintha semmi sem történt volna, töretlenül dolgozik a Magyar Országos Levéltár nagykutatójában, és mellesleg – hogy eltartsa családját – a levéltár folyosóján a középkor jeleneteinek historizáló freskói előtt történelmünk túlélési stratégiáinak újabb, eredeti változatát mutatja be: könyvnek álcázott dobozból teát, nejlonharisnyát, csokoládét kínál megvásárlásra. 1950-től a Ráday Gyűjtemény levéltárosa, azonnal nagyszabású forráskiadvány munkálatait indítja el, és 1955-ben már napvilágot is látott a *Ráday Pál iratai* című monumentális forrás-kiadványsorozat impozáns első kötete. Jelentőségét ma különösen értékeljük, amikor kis kötet kiadása érdekében is elképesztő pénzgyűjtő hadműveletekre van szükség. Mellesleg megszervezte a Ráday teadélutánokat. Olcsó keksszel, a szellemi légkör pezsgőjével, izgalmas találkozások rendszeres alkalmait; kezdő ifjak és tekintélyes tudósok, kirekesztettek és a körön belül élők, neves írók, tudósok jöttek itt össze, nem egyszer határainkon túlról, a törvényen kívüli világból is.

1957 és 1958 között a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettese lett, (neki köszönhetem az első erdélyi kutató utat, 1957 novemberében); 1958 és 1987 között a Történettudományi Intézet munkatársa, főmunkatársa, majd tudományos tanácsadója.

A magyar történettudományt – kevés időszakról eltekintve – személyileg hierarchikus rendszer jellemzi. Annakidején, a reformkorban Sza-

lay László még a tudomány demokratizmusát emlegethette Széchenyi István körében; a század második felében, aki Thaly Kálmán akadémikus osztályelnök véleményével nem értett egyet, az el volt veszve, az előtt nem nyílhattak meg az Akadémia kapui. A történelmi munkának azonban van egy másik, szerintem fontosabb szférája is. Comenius annakidején nagy elismeréssel szolt a magyarok tehetségéről, s arról, hogy az ország különleges tőkéje a tehetség, amelyet művelni kell, s amely egy ország életében nélkülözhetetlen. Az nyilvánvaló, hogy ha valaki statikai ismeretek nélkül épít hidat, a híd összeomlik. A történetírói felkészületlenség következményei nem ennyire nyilvánvalóak, de azért jól átláthatók, és a 20 század második felének évtizedeiben, amikor a körülöttünk lévő országok nagy anyagi befektetésekkel fejlesztették ki történetírásukat, Magyarország sem engedhette meg magának a historizálás dilettantizmusát. Benda Kálmánra, mint sok más kortársára, Hadrovics Lászlóra, Barta Istvánra, Wellmann Imrére és másokra egyszerűen szükség volt. A történettudomány hierarchikus rendjében Benda Kálmán sokáig nem kapott felkészültségének, teljesítményének megfelelő elismerést. Mellőzhatték és megalázhatták, de kit nem, hiszen Balassi Bálint, Apáczai Csere János óta – Gyöngyösivel szólva – *Veszni tért kis hazánk* értelmiségének ez rendre kijár Közismert a szálnalmas hercehurca Bocskai-könyve kiadása körül. De Benda Kálmán szellemi méltósággal hártotta el ezeket a méltatlan támadásokat, mint annyi alkotó, aki a tudományt megfelelő színvonalon műveli. S nem feledhetjük Benda Kálmán minden megpróbáltatás ellenére – amint egyszer jó barátja és munkatársa, Kenéz Győző megfogalmazta – megkapta a lehetőséget különleges tehetsége kibontakozására. Páratlan könyvtára, külföldi pályatársaival, francia, német, osztrák történészekkel fenntartott folyamatos kapcsolata, a munkásságát elismerő kollegák és az olvasóközönség szeretete megteremtette számára az országos jelentőségű munkakört, amire a magyar történetírásnak szüksége volt, s amit ő nagy elhivatottsággal művelt és maradandó eredményeket hozott.

1963 elején ő lett a vezetője a nagy nehezen elindított *Magyar Országgyűlések* forráskiadvány-sorozat folytatásának. S az akkor a mai körülményekhez képest is páratlanul nagyszabású anyagi támogatással sikerült egy külön munkacsoportot teremtenie, és a 17. századi országgyűlések értékes forrásanyagát gyűjtötte össze. Méltó módon ő maga a kivá-

ló Károlyi Árpád gyűjtését az 1608. évi történelmi jelentőségű országgyűlésről egy újabb kötetnyi dokumentummal egészítette ki, főleg az ausztriai rendek és a magyar rendek kapcsolatáról. Működési területe lett az egész ország, ki tudná megmondani hány iskolában, művelődési otthonban tartott előadást. Azt viszont mindannyian jól tudjuk, hogy milyen sokat jelentettek számára a különböző városok tudományos társaságai és levéltárai. És ő is mit jelentett a sárospataki Comenius Társaságnak, a vajai Vay Ádám Múzeumban s az egri Vármúzeumban rendszeresen megtartott tudományos tanácskozásoknak.

Életműve a 16-18. századot fogja át, a politika, diplomácia, művelődéstörténet, egyháztörténet és eszmetörténet területeit. Történetírói munkásságának középpontjában a magyarországi reformáció történetének kutatása állt. Azok közé a történetírók közé tartozott, akik eredeti kutatásokkal feltárt levéltári forrásanyag alapján rekonstruálták a múltat. Több kötetnyi dokumentumot tett közzé a Rákóczi-szabadságharc történetéből, a magyar jakobinusok irataiból és a csángók múltjából. Történetírói munkásságának maradandó eredményei lefedik a Mohácstól a reformkorig zajló századok alapvető kérdéseit. Vázolta a magyar népesség demográfiai viszonyainak alakulását a kora-újkor évszázadaiban. Vizsgálatai kiterjedtek a francia forradalom, a különböző vallású népek együttélésének kérdéseire: az egymásraultalság, egymás kultúrájának gazdagítása mellett a nagyhatalmi politika megosztó következményeinek tragikus fejleményeiig. Komplex módon foglalkozott a 16-18. századi történelmi folyamatok meghatározó politikai eseményeivel. Gazdasági, társadalmi, katonai és az országgyűléseken zajló eseményeinek egységében, európai összefüggéseiben vizsgálta az Erdélyi Fejedelemség és a Királyi Magyarország fejlődését meghatározó alternatívákat. Gondos elemzésekkel mutatta ki a jól ismert történelmi személyiségek arculatán az eddig elfeledett vagy homályban hagyott de jellegzetes vonásokat. Így elevenítette fel Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király alakját, Bocskay István szabadságharcát és egyházpolitikáját, a nagy fejedelem, Bethlen Gábor művelődéspolitikáját. Biztos szemlélettel és nagy forrásismeret alapján szállt szembe a Thököly alakját különböző szélsőséges nacionalizmusok leegyszerűsítő felfogásával. Társadalomtörténeti írásai-
ból kiderül, hogy különösen a kiváltságokkal nem rendelkezők foglalkoztatták, a jobbágyok, végvári katonák, mezővárosi cívisek, székelyek,

csángók, peregrinus parasztdiákok. Úttörő módon mutatta ki a hajdúk származását és identitásuk gyökereit. A Rákóczi szabadságharc diplomáciáját úgyszólván a teljes ismeretlenségből tárta fel. Kimutatta rendkívüli nehézségei mellett páratlan teljesítményeit, azt, hogy létrejött a diplomáciai testület, és a kapcsolatok, tervek, összeköttetések hálózata átfogta az egész változó Európát. Azok közé a történészek közé tartozott, akik Rákóczi államának európai beágyazottságát hangsúlyozták és igyekeztek, hogy kiemeljék a kuruc-labanc, magyar-osztrák romantikus felfogás egyoldalú sémáiból. Reális képet rajzolt Ráday Pálról a fejedelem intímus szekretáriusáról és diplomatájáról. Feltárta a magyar politika erőfeszítéseit a rác kérdés nemzetközi szintű rendezésére. Nem győzte hangsúlyozni, hogy Rákóczi toleráns valláspolitikája kimagasló kezdeményezés volt a korabeli politikában. Ismeretes, hogy a templomok hovatarozásának ügyét Rákóczi úgy rendezte el, hogy a templomot a többség kapja meg, de a kisebbségnek köteles templomot építeni, Benda Kálmán találon fogalmazta meg: ez az első kisebbségvédelmi törvény a térségben.

Elfogultságok nélkül mutatta ki a Habsburg kormányzat beolvasztó politikáját. Ugyanakkor úttörő módon sokat tett a Habsburg uralkodók és kormányzókörük tagjainak reálisabb megismerése és megismertetése érdekében. Az 1960-as években Savoyai Jenő szobrát el akarták távolítani a várból, és Dercsényi Dezső művészettörténésszel együtt adtunk akkor szakmai véleményt, hogy álljanak el ettől a tervtől. Azután hosszan beszélgettünk Benda Kálmánnal arról, milyen nagy szükség lenne tárgyyszerű monográfiákra a Habsburg-dinasztia magyar királyairól és hadseregük, kormányzókörük tagjairól, nemcsak azért, mert a sokkötetes osztrák munkák az uralkodók magyarországi tevékenységéről semmit sem tudnak, hanem mert a magyar társadalom széles köreiben is sematikus vélemények élnek. S hogy mennyire a tettek embere volt, arra jellemző, azonnal írt Savoyairól, és kimutatta a magyarok és a protestánsok iránt méltányos politikáját. Sokoldalúan világította meg a magyar történetírás évszázadokon át vitatott kérdéseit Mohács traumájától kezdve a kálvinizmus hatásán, a végvári harcok ideológiáján, a hajdúk, a jász parasztok tudatvilágán át a korai polgárosodás eszméinek megjelenéséig. Részt vett a híres, több éves vitában a nemzeti kérdéstről, s amint Péter Katalin a nyolcvanadik születésnapja alkalmával szép köszöntőjében írta: „*Benda Kálmán úgy nyilatkozott több helyen is, hogy főleg 'az események sűrű-*

sődésének' korszakait szereti kutatni.” Nemcsak az ország megtartó erejében vizsgálta a magyarországi művelődéstörténetet, emelte ki a feledeésből meghatározó alakjait, hanem együttműködve a francia történe-szekkel, az Annales körével is, működésében vázolta a kulturális fejle-mények jövőt meghatározó jelentőségét.

Munkásságának külön nagy fejezetét alkotja az értelmiség, az isko-lák, a nyomdák, a közvélemény-formálás története. Tanulmányaiiban rendkívüli erudícióval mutatta ki a polgárosodás más országokban is a magyarországiéhoz hasonló genezisét, lassú és ellentmondásokkal terhelt építkezését.

Azok közé a szerencsés kutatók közé tartozott, akik jelentős időt tölt-hettek Európa levéltáraiban. A bécsi, párizsi, római és más levéltárakban végzett feltáró munkájának eredményeit nemcsak bő kézzel bocsátotta kollegái rendelkezésére, hanem kutatási tapasztalatait a történetírás mód-szertani és elméleti kérdéseiről kialakított véleményét is a híres, törté-nészmunkákat, helytörténeti műveket ismertető írásaiban foglalta össze.

Benda Kálmán az elmúlt évtizedekben az ország és – méltán mond-hatjuk – Európa egyik legismertebb történésze volt. Fialatok vették kö-rül, és tanárok, közéleti személyiségek, írók, nagynevű külföldiek fordul-tak hozzá tanácsért, történeti adatokért, tájékoztatásért. Emlékszem, mi-lyen nevetve idézte, amikor Szabó Magda következőkkel hívta fel: *„mondjon már egy jó kádert Szent István korából.”* Nehéz tudományos eredmények közérthető módon, szép magyar nyelven megfogalmazott írásaiban jutottak el tanárokhoz, diákokhoz és a szélesebb olvasóközön-séghez. Ugyanakkor otthonosan vett részt a külföldi történész-fóru-mokon, eleven kapcsolatot tartott a szakma kiemelkedő nemzetközi tekintélyeivel, és jelentősen hozzájárult, hogy Magyarország történetét a külföld is megismerhesse.

Az enyhülés éveit meghozták munkásságáért a hivatalos elismerése-ket is, valóságos csillaghullás özönébe került: 1988 a Református Teoló-gia Akadémia díszdoktora, 1990-ben, 77 évesen végre a Magyar Tudo-mányos Akadémia levelező, 1991 rendes tagja, a Szent-Györgyi Albert-díj s a legmagasabb tudományos elismerés, a Széchényi-díj minősítette. Az Akadémia II. Osztályának és az MTA Történettudományi Bizottsá-gának elnöke, az elsőrangú szakmai fórum vezetője lett. Mindez és még

sok más elismerés mintegy megkésett igazolása, hogy a szellemi tőke minden időben maradandó érték.

Idők múlásával semmit nem változott. Sokan kérdezgették, miben rejlett a titka. A fiatalos külső nem téveszthetett meg senkit, változatlanul frissen, diákos gyors szolgálatkészséggel vállalt mindent, amit kellett, előadást, konferenciát, vagy azt, hogy a francia elnök magyarországi látogatása alkalmával feleségének villásreggeli kíséretében előadást tartson Erdély történetéből.

Francia előadói körútról landolt, amikor – Adyval szólva – „*Az Úr Illésként elviszi mind....*”

A 2004. novemberi felolvasó ülés közönsége

FÖLDY KRISZTINA LILLA

Kardoss Béla (1903–1987)

A felolvasóülésünkön résztvevők közül bizonyára sokan emlékeznek Kardoss Bélára. Be kell vallanom, én nem tartozom közéjük. Mikor ismerőseinél érdeklődtem felőle, kérdezni sem kellett, szívesen meséltek szeretetreméltó, kedvesen fecsegő, bohém alakjáról, emlékezetes részvételéről a pataki öregdiákok budapesti találkozóin. Többen felemlgették, mikor egyszer mindenki meglepetésére és mulatságára beöltözött Comeniusnak. Nemes gondolatok lelkes ügyvivője, mozgékony szervező, igazi háttérmunkás volt, aki ritkán kapott méltatást.

A Magyar Comenius Társaság azonban befogadta őt vezetőinek ilusztris táborába, és választmányi taggá választotta, elismerésként annak, hogy Kardoss Béla vetette fel a Társaság megalapításának gondolatát. 1984 januárjában levelet küldött Sárospatak intézményvezetőinek, amelyben részletesen érvelt a Társaság megalapításának szükségessége mellett. Leírta a Társaság előtt álló feladatokat, és cselekvésre szólította a címzetteket. Körültekintésére jellemző, hogy több más lehetséges változat mellett még a Társaság későbbi nevét is megadta.

Kardoss Béla nyolcvanegy éves volt, mikor a levelet írta. Mivel ennek a feljegyzésnek – és persze az ezt megelőző és követő megszállottságának – köszönhető, hogy ma is felidézzük alakját, erre a levélre mutatva szeretném összefoglalni életét. Három oldalról közelítem meg az említett javaslatot tartalmazó dokumentumot: egyrészt Kardoss Béla lakhelyeihez való kötődése, a genius loci inspirálta kutatásai; másrészt szellemi éhsége, a könyvekhez és az értelmiségi barátokhoz fűződő ragaszkodása; végül pedig nemzetközi tapasztalatai, európai tájékozódása felől.

Meglepődhet az, aki végigtekint a kutató Kardoss Bélát érdeklő témákon. Hirtelen arra a következtetésre juthat, állhatatlan és felszínes, hiszen egyaránt foglalkozik szociológiával, néprajzzal, művészettörténettel

és kortárs képzőművészettel. Ha azonban kicsit türelmesebben elidőzik Kardoss Béla érdeklődési köre felett, felismerheti, hogy nem csapongó rendszertelenséggel kapott a témák után, hanem mindig konkrét feladat, személyes érintettség vezette. Míg a Fejér megyei Szilasbálháson – későbbi nevén Mezőszilason – 1923 és 1936 között jegyzőgyakornok, községi írnok és segédjegyző volt, évtizedes gyűjtőmunka után megírta *Kukoriczaország* címmel Mezőszilas szociográfiáját és monográfiáját. Munkája a Magyar Társaság falukutató pályázatán első díjat kapott. Életének következő állomáshelyén, Balatonkenesén néprajzi szempontból kutatta éveken át a község százötven-kétszáz éves magyar házait. Miután 1946-ban családjával Budapestre, Rákosligetire költözött, és földhivatalnokként, később – az 1956-os forradalomban való részvétele következményeként – műhelyírnokként kereste kenyerét, lelkesen rendezte a helyi képzőművészek kiállításait, és tartott ismeretterjesztő, művészettörténeti előadásokat. 1971-ben *Kispest művészélete* című munkájáért miniszteri-umi különdíjat kapott.

Sárospatakhöz diákkorában került közel, 1923-ban itt szerzett tanítói oklevelet. Kötődése időskorában felerősödött, amelyhez egyaránt hozzájárulhatott a pataki öregdiákok budapesti találkozóinak pezsgő légköre és a „nagy sárospatakiak”, elsősorban Újszászy Kálmán és Harsányi István szellemi kisugárzásának vonzása. Sárospatakért érzett felelőssége indította arra, hogy a Comenius-ügy fáradhatatlan prókátora legyen. Úgy vélte, Patak tudományos és turisztikai szempontból rengeteget nyer, ha állandó asszociációként nemcsak a Rákócziak, de Comenius is felidőződik a város nevének említésekor.

Kardoss Bélát csillapíthatatlan tudásvágy és szellemi éhség hajtotta. Üres társalgásokban, társaságokban szenvedett, nem tudott beilleszkedni az „ital-nők-kártya szentháromságát” imádó, kaszinóba járó balatonkenesei urak közé. Annál több művészbarátja volt. Közeli ismerőseként tarthatta számon a huszadik század kiemelkedő íróit: Kodolányi Jánost, Németh Lászlót, Tersánszky Józsi Jenőt. Pilinszky Jánossal a költő ifjúkorában, a harmincas években ismerkedett meg Balatonkenesén. A találkozást követően több mint negyven éven át leveleztek. Kardoss Bélának könyvei is hűséges társai voltak. Már szilasbálhási segédjegyző korában „bibliofil olvasónak” tartotta magát, aki nem szívesen adja kölcsön könyveit, mert még éjszakára is nehezen válik meg tőlük. Hatalmas, ér-

tekes könyvekben gazdag könyvtára volt. Hasonló szellemi igényesség jellemezte társaságban, jól tudta, beszélgetéseken és vitákon edződnek a gondolatok. Ezért is tarthatta fontosnak a Comeniusszal foglalkozó kutatók összefogását, tudományos baráti kör létrehozását Sárospatak vonzársában.

Olvasottsága és művészerkekben való otthonossága mellett nemzetközi kapcsolatok és külföldi utak is szélesítették látókörét. 1931/32-ben szemesztereket hallgatott a dijoni és perugiai egyetemen. Amikor hosszú bezártság után végre kitekinthetett a Vasfüggöny mögül, 1977-ben Svájcba utazott; Zürichben, Baselben és Bernben tartott előadásokat. Amikor három évre rá ismét átléphette a határt, 1980-ban a sárospataki Tudományos Gyűjtemények megbízásából újra Baselben járt, hogy felavassa Lemesi József volt pataki öregdiák síremlékét. A Rákosi és Kádár-korszak keményebb éveiben Magyarországon belül keresett érintkezést más országokból érkezőkkel. Barátságban volt a külföldi kulturális intézetek (Csehszlovák Intézet, Lengyel Intézet) magyarországi képviselőivel. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy őt kérték fel a nemzetközi összefogással készült cseh Comenius-film Magyarországot érintő forgatókönyvrészének megírására. 1983-ban a film kapcsán Bécsben nemzetközi szimpóziumon vett részt, itt közvetlen kapcsolatba kerülhetett külföldi Comenius-kutatókkal.

A Magyar Comenius Társaság megalapítását sürgető levelében ilyen háttér segítségével vette számba a nemzetközi Comenius kutatásokat. Cseh és holland példákkal szembesítette az addigi magyar kutatási eredményeket, s arra a felismerésre jutott, hogy bár vannak Comenius magyarországi tartózkodásával, sárospataki munkásságával foglalkozó tanulmányok, európai távlatból „*Comenius működésének sárospataki részlete véka alá van rejtve (magas szinten, de szűk körben publikálva), így egyre veszít erejéből, hatásából. A naprakész és nem hazai publikálóknak alig vagyunk versenytársai annak ellenére, hogy Comeniusnak pedagógiai kísérleteire kizárólag itt volt fizikai, anyagi és szellemi segítsége a Rákóczi-ház jóvoltából.*” Ezért javasolta, hogy a magyar Comenius-kutatásokat egy sárospataki székhelyű társaság keretében össze kell fogni, hogy az itthon és külföldön képviselje a pataki Comenius múltat és hagyományt. Levelében konkrét javaslatokat tett, hogyan kell a nagy pedagógus állandó jelenlétét biztosítani Sárospatakon. A Comenius mun-

kasságával foglalkozó tanulmányok katalogizálását, az Öregdiákok Pataki Baráti Körének, a Comenius Tanítóképző Főiskolának és a Tudományos Gyűjteményeknek közös szervezésében nyilvános felolvasóülés megrendezését szorgalmazta. Fontosnak tartotta, hogy állandó kiállítás legyen Comeniusnak Patakon, adjanak ki Comenius bélyeget, emlékeket. Levelében feltáratlan kérdésekre is rámutatott, jelezve ezzel, hogy a témakör kimeríthetetlen, további kutatásra vár. A Társaság megalapítására az 1984-es évet tartotta a legidősebbnek, hiszen ez év nyarán szervezték a Pataki Diákok Világtalálkozóját, amely Kardoss Béla szerint alkalmas fórum lett volna a Társaság létrejöttének és feladatának, a sárospataki Comenius-hagyomány nemzetközi propagálására.

Az akkori politikai körülmények nem tették lehetővé a Társaság gyors megalapítását. Kétéves előkészítő munka után, 1986-ban azonban a Magyar Comenius Társaság megtartotta alakuló ülését. Ezt még megélhette Kardoss Béla, de arra már nem kapott időt, hogy láthassa a Társaság tényleges működését. Egy év múlva, 1987-ben eltávozott az élők sorából. A Comenius Társaság sok mindent megvalósított az ötletadó gondolataiból, de a nemzetközi Comenius-kutatásokkal való aktív kapcsolattartás még előtte áll. Kardoss Béla országos hatáskörű, Sárospatak és Magyarország értékeit és érdekeit külföldön is érvényesíteni tudó tudományos baráti kör létrehozására tett javaslatot.

Végezetül Takács Tamás, a pataki kötődésű festőművész Kardoss Béla temetésére írt verséből szeretnék idézni néhány versszakot, melyből – hitem szerint – megsejthetünk valamit egy külső szemlélő számára talán csapongónak, hétköznapiinak tűnő élet sokszínűségéből és mélységéből.

*Sok hangfoszlány egy zenévé dagad,
mi bennünk lüktet életünk során.
Velünk száll az ismert táj felett,
léptünk nyomát hagyva az út porán.*

...

*Beszélni szerettünk volna erről rég,
de nem adattak hozzá szavak.
Botorkálunk belső látás nyomán:
belülről látunk mindent, mint a vak.*

...

*Mit mondjak még e rejtélyes világ
titkairól, mely feltárult Neked,
s megtaláltad a földön, a föld felett
nekünk régtől készített Helyet.*

*Béla, nem búcsúzó szavak ezek,
csak a díszkíséret zsolozsmái,
melyben benne zúgnak a tegnapok,
a holnapok, s az élet örök mái.*

A 2004. novemberi felolvasóülés közönsége

FÖLDY FERENC

Ködöböcz József (1913–2003)

„Isten különös ajándékának tartom életemet. Bár sokszor volt nehézségem, de ezt sikerült mindig átvészelnem, legyőznöm, túlélnem, s megmaradni „embernek”. Nagy hatással volt életemre a vámosatyai és a pataki családom, amelyben mindig erős volt az egymást összekapcsoló szeretet, s ez tette széppé, nyugodttá, biztonságossá életemet” – olvashatjuk Ködöböcz József *Eletem* című kéziratában.

Akik ismertük Tanár Urat, tudjuk, hogy egész életén át hitet, reményt és szeretetet sugárzott felénk. A Tisza jobb partján fekvő Vámosatyán született 1913. november 1-jén egy földműves család második fiúgyermekéként. A falu fiataljai közül kitűnt egy évvel idősebb bátyjával, Pállal együtt. Szabó Ferenc tanító és Szabó Sándor segédlelkész – mindketten egykori pataki diákok – szorgalmazták, hogy az eminens tanulók tanuljanak tovább Sárospatakon. A család számára a két fiú továbbtanulása nagy megterhelést jelentett volna, és a kor szellemének megfelelően a nagyobbik fiúra várt a gazdálkodás folytatása, ezért került a kisebbik testvér a pataki iskolába. A családi döntést a híressé lett pataki diák meghálálta: kitűnő eredménnyel fejezte be gimnáziumi tanulmányait, ezután Sárospatakon elvégezte a Teológiai Akadémiát, majd Németországban, a Halle-Wittenbergi Egyetemen tanult, ahol falupedagógiai problémákkal foglalkozott. Ezt követően Szegeden a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán és a Horthy Miklós Tudományegyetem Apponyi Kollégiumában tanult, ahol filozófia és pedagógia szakos diplomát szerzett. Hallgató korában egyik vezetője volt az egyetemi és főiskolai hallgatók Bethlen Gábor Körének.

Ilyen magas szinten megalapozott, tudományos felkészültséggel lett a Sárospataki Tanítóképző Intézet tanára 1942 szeptemberében. Szerényiségére jellemző, hogy gyémántoklevelének átvételekor így vallott: *„A tanítóképző iskola közössége, a tantestület és az ifjúság együtt nevelt tani-*

tóképzős tanárrá. A tanulók hivatásuknak tekintették a jövőbeni iskolai és iskolán kívüli tanítói munkát, s mindent megtettek annak érdekében, hogy minél jobban felkészüljenek rá. Rendkívül fegyelmezettek, szorgalmasak, önmagukkal szemben igényesek voltak. S engem ez az iskolaközösség, az ebben végzett együttes munka segített abban, hogy pataki tanítóképzős nevelővé váljak.”¹

Igazi nevelőként érdekelte kikerült tanítványainak sorsa, mindig örült, ha munkáikról, sikereikről hallott. Többszörösen hálás vagyok én is Tanár Úrnak. Pataki képzős koromban félárva gyermekként éreztem atyai gondoskodását, később pedig gyakorló pedagógusi munkámat is figyelemmel kísérte. Ha szülőfalum környékén szakmai gyakorlaton lévő hallgatókhoz utazott, engem is meglátogatott. Ő szította erősre bennem a pedagógus pálya szeretetét, az ő példája indíttatására választottam a pedagógia és pszichológia szakot. Egyetemi tanulmányaim alatt is élő volt a kapcsolatunk, ha szakmai tanácsra volt szükségem, Józsi bácsi mindig szívesen segített. A diploma megszerzése után meghívott, hogy legyek a pataki képző oktatója. Munkatársként is volt mit tanulnom tőle: közvetlen emberséget, nyíltságot, tudományos igényességet, az állandó önképzésre való készíttést. Tanítványai közül többen lettünk tanítóképzős tanárok.

Nemcsak kiváló tanára, hanem huszonöt éven át igazgatóhelyettese volt a közép- és felsőfokúvá vált, majd főiskolai rangra emelkedett intézetnek. Vezetői tevékenységéhez korszerű kezdeményezések sora kapcsolódott. 1947-ben ő szervezte meg az Állami Gyermeklélektani Állomást, széleskörű vizsgálatokkal segítette a tehetséges gyermekek kiválasztását, pályaválasztását és továbbtanulását. Az általa irányított gyermeklélektani kutatások, a gyakorlati képzés rendszerének fokozatos megújítása országosan ismertté tette nevét. Az iskolai gyakorlatot a tanítóképzés szerves részének tekintette, azt vallotta, hogy az elméleti oktatás és a gyakorlat csak együtt biztosíthatja a hallgatók tanítói hivatásra való felkészítését, pedagógiai képességeiknek fejlesztését.

Tartalmas, szép életét gazdagította tudományos kutatómunkája, amely már pataki diákévei és a pályakezdetés időszakában elkezdődött. A kutatás iránti szeretetét talán első tanítója, Szabó Ferenc keltette fel benne, aki 1938-ban elkészítette szülőfalujuk, Vámosatya község monográfiáját. A

¹ HIRLEVÉL, a Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója. 35. sz. 2002. okt. 18.

tehetséges diák segített neki, hiszen önszorgalomból megtanult írógépen írni, s az angol internátus írógépén ő gépelte le az anyagot. A kedvezőtlen történelmi és társadalmi helyzet – második világháború, hadifogság, a pedagógiai-lélektani gondolkodás beszűkülése – megszakította a kezdeti lendületet.

Tudományos tevékenységének kibontakozása az önálló sárospataki tanítóképzés századik évfordulójára készült Emlékkönyvben közölt írásával kezdődött.² Ebben a tanulmányban arról tesz hitet, hogy „*Sárospatak múltjában, jelenében van annyi érték, nevelőhatás, hogy alkalmas a nevelőképzés további munkájának végzésére.*” Következő, Dezső Lajosról készített munkája a Sárospataki Pedagógiai Füzetek önálló köteteként jelent meg.³ Ebben a huszonhét éves korában igazgatóvá kinevezett tudós pedagógus korszerű elveit, előremutató felfogását, elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenységét mélyrehatóan elemzi, s megállapítja, hogy Dezső Lajos a 19. század utolsó negyedének országosan elismert pedagógus-egyénisége volt.

Később is a megkezdett úton haladva a pataki nevelőképzés múltjának feltárásán fáradozott. Munkásságával a múlt pozitív hagyományait hasznosíthatóvá tette a jelen számára. A sárospataki tanítóképzés történetéről írt műve⁴ országosan ismertté tette iskoláját és nevét a magyar művelődéstörténetben. A pataki önálló tanítóképző megalapításának 140. évfordulójára jelent meg Árvay Józsefről írt könyve.⁵ Ebben Árvay Józsefnek, a jeles pataki diáknak, az önálló tanítóképző első igazgatójának az életét, eredményes pedagógiai munkásságát méltatja, ami „*öszönzést, bátorítást adhat magyar értékeink megbecsüléséhez, védelméhez, fejlesztéséhez, a nemzet, az egyház, az ember szolgálatához.*”⁶ Kődöböcz tanár úr tanult a nagy elődöktől, értékeiknek megfelelően élt és dolgozott.

Mint kutató a sárospataki tanítóképzés feltárásával foglalkozott első sorban, de érdekelte Patak nagyjainak élete, munkásságuk Patakra gyakorolt hatása, a hely szellemének ereje. Monográfiát írt Finkey Ferenc-

² Kődöböcz József: A sárospataki nevelőképzés története. 100 éves a Sárospataki Tanítóképző. Emlékkönyv, Sárospatak, 1957. 5-23.

³ Uo. 23.

⁴ Kődöböcz József: Dezső Lajos (1847-1904). Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 8. k. 1984.

⁵ Kődöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Bp., 1986.

⁶ Kődöböcz József: Árvay József a magyar népoktatásügy sárospataki apostola. Sárospatak, 1997.

ról, a nagy jogtudósról,⁷ tanulmányt – többek között – Lorántffy Zsuzsannáról, a nagy patrónáról.⁸

Sokan vallják, hogy Sárospatak hazánk egyik „igazi gyöngyszeme”. Ezek közé tartozott Tanár Úr is. „Sárospatak a magyar művelődés történetében” című művében számba veszi a városban található tárgyi és szellemi emlékeket: a szép környezeti területek, a műemléképületek, szobrok, irodalmi alkotások bemutatásával a sajátos pataki szellem megragadására törekszik.⁹ A könyv vallomás, melyből kiérződik Patak iránti hűsége, rajongó szeretete. Környezetismereti órákon tanítják a több kiadást megélt „Lakóhelyünk, Sárospatak és körzete” című könyvét.¹⁰ Igen népszerű a „Volt egyszer egy osztály” címmel szerkesztett kötete is,¹¹ melyben az 1955-ben végzett IV. A osztály tanulói emlékeznek diákeveikre, és mutatják be életútjukat. Ennek az osztálynak Tanár Úr volt az osztályfőnöke, meghatóak a róla szóló méltatások. Sajnos Józsi bácsi a második kötet megjelenését már nem élhette meg.

Külön kell szólnunk az 1986-ban megalakult Magyar Comenius Társaságban végzett áldozatos munkájáról. Kezdetől fogva vezető szerepet vállalt a Társaság munkájában: először alelnöke, majd 1994-től haláláig elnöke volt. A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti Comenius munkásságának feldolgozását, a magyar neveléstörténet kutatását. Ebből Tanár Úr mint elnök fáradságot nem ismerve vette ki részét.

Rendezvényeink közül a jelentősebbeket szeretném csak megemlíteni: 1989. április 6-7-én rendeztük meg Sárospatakon az 1489-ben kezelt Szalkai-kódex jubileumi ünnepségét és közgyűlésünket. E két fő témán kívül mindkét nap felolvasó ülést is tartottunk.

1990 szeptemberében kibővített választmányi ülést tartottunk, melyen díszelnökünk, dr. Köpeczi Béla akadémikus tartott előadást, és ekkor avattuk fel a Comenius utcában a Mladonyiczky Béla szobrászművész által készített Comenius emléktáblát. 1992-ben Comenius születésének 400. évfordulóját ünnepeltük. Országos pályázatot hirdettünk Comenius pataki munkásságának elemzésére, illetve eddig magyarul még meg nem jelent munkáinak fordítására. Comenius emléklakettet és em-

⁷ *Ködöböcz József*: Finkey Ferenc élete és munkássága. Miskolc – Sárospatak, 1995.

⁸ *Ködöböcz József*: Lorántffy Zsuzsanna, „Sárospatak nagy asszonya”. Sárospatak, 2000. 41-55.

⁹ Sárospatak, 1991.

¹⁰ Sárospatak, 2000.

¹¹ Sárospatak, 1996.

lékérmeket készítettünk. A számozott emlékplakettet a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok és kutatók kapják kitüntetésüként. Az emlékérmeket pedig a Társaság munkáját segítő személyeknek adjuk. Ezt a kitüntetést elnökünk többször is kiérdemelte.

A szélesebb társadalom figyelmét más módon is sikerült ráirányítani a comeniusi örökségre. A televízió filmet készített és sugározott, a rádió és televízió, továbbá az újságok (sok napilap, folyóirat) többször is közölt tájékoztatást, illetve tanulmányt, melyet elnökünk írt. Az évfordulóra a Bibliotheca Comeniana köteteként magyar fordításban kiadtuk Comenius „De Rerum Humanarum Emendatione Consulatio Catholica ad Genus Humanum” IV. részét, a Pampaediát.

1992. szeptember 21-23-án Sárospatakon a Magyar Comenius Társaság a Magyar Tudományos Akadémiával együtt, a Magyar UNESCO bizottság, a Magyar Pedagógiai Társaság, a Sárospataki Református Kollégium, a Comenius Tanítóképző Főiskola, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma és Sárospatak város önkormányzata közreműködésével nemzetközi tudományos konferenciát rendezett.

2000-ben Lorántffy Zsuzsanna születésének 400. évfordulója alkalmából „Erdély és Patak fejedelemszonya” címmel ugyancsak nemzetközi konferenciát szerveztünk a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumával, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeivel és az Erdélyi Múzeum Egyesülettel közösen.

A Társaság Bibliotheca Comeniana címmel könyvsorozatot indított, melynek eddig tíz kötete jelent meg. Ő szerkesztette a sorozat jelentős részét: „Comenius és Magyarország”,¹² „Comenius és a magyar művelődés”,¹³ „Comenius és a sárospataki iskola”,¹⁴ „Comenius és a magyar iskola”,¹⁵ „Művelődésünk múltjából”,¹⁶ „Comenius és a hazai művelődés”,¹⁷ „Comenius élő pedagógiai öröksége”.¹⁸ Az utóbbi kötet megjelenését már sajnos nem érte meg.

¹² Bibliotheca Comeniana. III. k., Sárospatak, 1990.

¹³ Bibliotheca Comeniana V. k., Sárospatak, 1994.

¹⁴ Bibliotheca Comeniana VI. k., Sárospatak, 1997.

¹⁵ Bibliotheca Comeniana VII. k., Sárospatak, 1999.

¹⁶ Bibliotheca Comeniana VIII. k., Sárospatak, 1999.

¹⁷ Bibliotheca Comeniana IX. k., Sárospatak, 2002.

¹⁸ Bibliotheca Comeniana X. k., Sárospatak, 2003.

Széleskörű levelezést folytatott a Comenius latin írásait magyarra fordító Bollók Jánossal és Ősz Ferencsel, valamint külföldi Comenius-kutatókkal. Rendszeresen tájékoztatta a Comenius Társaság tagjait a Társaság működéséről, eseményeiről.

Mindezen túl jelentős társadalmi, közéleti tevékenységet látott el: tagja volt a sárospataki városi tanácsnak, elnöke az idegenforgalmi bizottságnak, alelnöke a Pataki Diákok Sárospataki Baráti Körének. A Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztályának elnöke, a Comenius Társaság mellett a Kazinczy Ferenc Társaságnak is alapító tagja volt. Ezen túl több alapítvány kuratóriumának elnöki tisztjét töltötte be. Mindezeket csupa szívvel végezte, jellemző rá, hogy a Ki kicsoda 2002-es kiadásában hobbijaként tüntette fel a „közösségek segítségét, szolgáltatást”. A Sárospataki Református Gyülekezet presbitereként és lapjának főszerkesztőjeként munkáját erős hittel és példamutató alázattal látta el.

Gazdag életét számos kitüntetéssel ismerték el. A város „Pro urbe”-díjjal (1978) és Sárospatak díszpolgárává választásával (1989) köszönte meg munkáját. Szakmai és tudományos munkájáért többször kapott Comenius emlékérmét (1958, 1970, 1989, 1992), 1984-ben Erdélyi János-díjjal és a Magyar Pedagógiai Társaság aranyérmével tüntették ki. Eötvös József emlékéremmel díjazták 1993-ban, Borsod–Abaúj–Zemplén megye „Pro Comitatu” díját 1996-ban kapta meg, és kiérdemelte a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztjét (1994) is. Mégis a legnagyobb ajándékot a Gondviseléstől kapta. Hirtelen jött betegségét megbékéléssel fogadta, és úgy halt meg 2003. június 13-án, ahogy szeretett volna: megnyugodva, szenvedés nélkül, szerettei körében.

Tartalmas és gazdag életét 2003-ban többen méltatták: Virág Sádor,¹⁹ Hegedűs László,²⁰ Huszár István,²¹ Ficsor Miklós,²² Bárány István,²³ Sípos István,²⁴ Demeter Gyula,²⁵ Földy Ferenc,²⁶ Gönczy Ákos,²⁷ Kovács

¹⁹ Az igazak ösvényén. = Sárospataki Pedagógiai Füzetek. Sárospatak, 2003. 22. sz. 9-12.

²⁰ Kődöböcz József ravatalánál. = Uo. 13-14.

²¹ Példaképnek tekintünk... = Uo. 13-16.

²² Fohász Kődöböcz Tanár Úr sirjánál. A tanítvány búcsúja. = Uo. 17-18.

²³ Búcsúszavak. = Uo. 19-20.

²⁴ Áldott pihenést! = Uo. 21-22.

²⁵ „Csak a teste!” = Uo. 23-25.

²⁶ In memoriam Kődöböcz József. = Uo. 27-31.

²⁷ A tanítók példaképe. = Uo. 33-36.

Dániel,²⁸ Feróné Komolay Anikó,²⁹ Lavotháné dr. Jáger Katalin,³⁰ Halász Aladár.³¹ A méltatások közül a Sárospataki Pedagógiai Füzet 22. számában – mely Ködöböcz József emlékére készült – több megjelent.

A Sárospataki Pedagógiai Füzetek legújabb, 23. számában is tisztelettel és hálával emlékeznek kiváló tanárakra, munkatársukra Kováts Dániel,³² Demeter Endre,³³ Gönczy Ákos,³⁴ Földy Ferenc.³⁵ Igen, iránytű, etalon volt és marad nekünk. A felvállalt ügy hű képviselőjére, szolgálatára nevelt. Nagyon sokan vagyunk, akik példaképünknek tekintettük és tekintjük Őt életünk végéig.

²⁸ Ködöböcz József szerepvállalása a sárospataki tanítóképzésben. = Uo. 37-42.

²⁹ Útravaló gondolatok. Elhangzott a 2003. november 7-i felolvasó ülésen. (Kézirat.)

³⁰ Tanáromra és kollégámra emlékezem. Elhangzott a 2003. november 7-i felolvasó ülésen. (Kézirat.)

³¹ Comenius szellemi örökségének gondolata Ködöböcz József életművében. Elhangzott a 2003. november 7-i felolvasó ülésen. (Kézirat.)

³² A felsőfokú tanítóképzés hajnala Sárospatakon. = Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 2004. 23. sz. 157-168.

³³ Emlékezés osztályfőnökömre, Ködöböcz Józsefre. = Uo. 169-176.

³⁴ Ködöböcz József gyakorlati képzési tevékenysége. = Uo. 177-182.

³⁵ Ködöböcz József tevékenysége a Magyar Comenius Társaságban. = Uo. 183-189.

Ködöböcz József szobra

BORSOS ISTVÁN ALKOTÁSA

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Dr. Makkai László (1914–1989)

1989-ben távozott közülünk Makkai László történész professor, akadémikus, a Magyar Comenius Társaság választmányi tagja. Életútja sok szálon kapcsolódott Sárospatakhoz. Kötődése úgyszólván családi indíttatásának tekinthető, hiszen édesapja, Makkai Sándor erdélyi református püspök volt, a híres író, aki utóbb egyetemi professzori pályáját Magyarországon teljesítette ki. Makkai Sándor rövid ideig a sárospataki teológián is tanított. Kapcsolata azt eredményezte, hogy fiát, Lászlót néhány évig a pataki kollégiumba járatta. Makkai László későbbi tanulmányai már Kolozsvárhoz, illetve Budapesthez kötődtek, de 1950-ben az ifjú történészt a pataki teológia meghívta az egyháztörténeti tanszékére az akkor nyugalomba vonult Marton János professor pótlására. Makkai László az 1950-51-es tanévben tanított egyháztörténetet Sárospatakon, az akkori hallgatók visszaemlékezése szerint nagy érdeklődés övezte minden óráját. Új szempontból közelített a tárgyhoz, előadása érdekesítő, lenyűgöző volt, friss szellemiséget képviselt a teológia tanári karában. Sajnos működése csak a tanév végéig tartott, hiszen 1951-ben a Teológiai Akadémiát bezárták.

Makkai László a 70-es évek végén bekapcsolódott a sárospataki iskolatörténeti kutatások összegzését célzó kollégiumtörténeti kiadvány szerkesztésébe. A pataki kollégium 450. évfordulójára 1981-ben jelent meg a „Sárospataki Református Kollégium” című tanulmánykötet, melyben az 1531-es alapítástól egészen a Rákóczi szabadságharc kezdetéig terjedő korszakot, másfél évszázad történetét ő írta meg. Ezek után szinte természetes, hogy az 1986-ban megalakult Magyar Comenius Társaságban vezető szerepet vállalt és a választmány tagja lett.

Makkai László nagy formátumú történész volt, aki a klasszikus polgári történetírás talaján nevelkedett, ugyanakkor a történetírás új, XX. századi irányzatainak és eredményeinek felhasználását magában ötvöző

személyiség, aki rendelkezett három olyan ismérvvvel, amely első számú tudományos szakemberré avatta. Először is bírt a forrásfeltárás és a forráskritika képességével, amely minden történész számára nélkülözhetetlen. Ezt kiegészítette a kiváló szintetizáló és leíró készség, amely lehetővé tette, hogy a feltárt és elemzett forrásokból helytálló következtetéseket vonjon le, s ezek között az összefüggéseket is megtalálja. Harmadrészt rendszerező elmével rendelkezett, amelynek révén a történelem eseményeit és tanulságait nem csupán önmagukban tudta értelmezni, hanem képes volt azt elméletileg rendszerezve, az emberi történelem fejlődésvonalába állítva ábrázolni. Munkássága rendkívül szerteágazó. Az általa kutatott témák jegyzékét csoportosítva öt fő kutatási területet különböztethetünk meg, öt olyan területet, amelyek más történészeknek önmagukban is dicsőségére válnának. Ezek a következők: Erdély története, a középkori Magyarország és a Közép-Európa története, technikátörténet és gazdaságtörténet, egyháztörténet, művelődéstörténet. Nézzük ezeket részletesebben!

Makkai László Erdély történetével – családi kötődése és származása miatt is – már fiatal korában behatóan foglalkozott. Erdély történetéről szóló kismonográfiáját 1944-ben, 31 éves korában publikálta. A munkásságát betetőző nagymonográfia megfelelő részeinek megírása ugyancsak az ő nevéhez köthető. A magyar történettudományban mérföldkönek számít a háromkötetes „Erdély története” című kiadvány megjelenése, amely a 80-as évek első felének világszenzációjává vált. A Köpeczi Béla által főszerkesztett kötet az akkori vélemények szerint nem jelenhetett volna meg, ha a főszerkesztő éppen nem művelődési miniszter Magyarországon. Ezzel sikerült azt a kultúrpolitikai nyomást elhárítani, amely kifejezetten a román politikai körök részéről áramlott Magyarországra a kötet megjelentetésének leállítására érdekében. Nos, az Erdély története kötet 1526-ig terjedő fejezeteit Makkai László írta, tehát gyakorlatilag a Mohácsig terjedő, a klasszikus középkori szakasz az ő nevéhez köthető.

Nekem egyetemi hallgatóként nagy élményem volt 1987 októberében az a debreceni konferencia, amelyet az „Erdély története” című kötetéről rendeztek, s ahol a szerkesztők és szerzők mellett számos hozzászóló és kutató elmondhatta véleményét. Élénken él az emlékezetemben a rendkívül fűrgén mozgó Makkai László professzor, aki a hozzá intézett

kérdésekre válaszolva rendszeresen föl-fölszaladt a pulpitusra és az aprólékos kérdéseket boncolgató hozzászólásokra is kapásból válaszolt, bámulatos forrásismerettel, hihetetlen memóriával, s az adatokat úgy kezelve, hogy a hozzászólók számára egyértelművé vált, hogy e témakörnek, e történeti korszaknak Magyarországon akkor nem volt nála jobb ismerője. Így talán nem meglepő, hogy amikor 1985-ben Makkai László végre elnyerte méltó elismerését, s a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, székfoglaló előadásában Erdély X. századi politikatörténetének bemutatását választotta, mintegy kifejezve ezzel azokat a gyökereket, amelyeket történelmi pályájának kezdetén magának vallott.

A másik fő és átfogó témakör Makkai László munkásságában a középkori Magyarország és a középkori Európa története. Ebben a kérdésben ugyancsak a 60-as évek közepétől jelentetett meg fontos publikációkat, s ehhez tudnunk kell, hogy Makkai professzor 1946 után már Budapesten dolgozott, s az akadémia Történettudományi Intézetének haláláig tudományos kutatója volt. A középkori egyetemes történet iránti érdeklődését jelzi, hogy e területen szerkesztőként is komoly munkát végzett, 1964-től húsz éven át szerkesztette a Világtörténet című folyóiratot. Melyek e kutatási terület legfőbb eredményei? Mindenekelőtt forrásközlések. 1960-ban jelent meg az általa válogatott „Árpád-kori és Anjoukori levelek” című kötet és 1968-ban a középkor történetéről összefoglaló kismonográfiát is publikált. 1976-ban jelentette meg a „Feudalizmus és eredeti jellegzetességeik Európában” című tanulmányát a Történelmi Szemlében, mely fontos elméleti rendszerező műnek számított. A középkori Magyarország történetével kapcsolatos érdeklődését jelzi, hogy kandidátusi értekezését még 1955-ben kuruc-kori témából írta, jöllehet később a Rákóczi szabadságharc története nem tartozott kifejezett kutatási területei közé. Egyetemi hallgatók nemzedékei nőttek fel a Hankiss Elemérrel közösen írt „Anglia az újkor küszöbén” című munkáján, amely 1965-ben látott napvilágot. Ez a népszerű stílusban, ugyanakkor tudományos alapossággal megírt összefoglaló mű példaértékű nemcsak tudományos eredményei, hanem közérthetősége és szinte tankönyvként való használhatósága miatt. És hát e kutatási területhez tartozik Makkai László közreműködése a tízkötetes „Magyarország története” című monográfiásorozat 1526 és 1686 közötti időszakot felölelő kötetében. Eb-

ben ő volt a szerzője a Bocskai felkelésről, a 30 éves háborúról és a teljes XVII. századi művelődéstörténetről szóló fejezeteknek.

Kutatási területének harmadik nagy fejezetét a technikatörténettel és a gazdaságtörténettel kapcsolatos kutatásai jelentik. E téren nemzetközi elismertségre tett szert, hiszen a középkor technikatörténetével rajta kívül nemcsak Magyarországon, de Európában is igen kevesen foglalkoztak. Ami a gazdaságtörténeti kutatásokat illeti, forrásértékű és a magyar történettudományban példaszerű az 1954-ben megjelent munkája: I. Rákóczi György birtokának gazdasági iratai. Ezt, az azóta minden Rákóczi-korszakkal kapcsolatos tanulmányban és monográfiában idézett forrásgyűjteményt, Makkai László rendezte sajtó alá, példát mutatva ezzel a forrásközlés korszerű elveinek. A középkori technikai fejlődésről tudományos munkássága során rendszeresen publikált, és pályájának egy-egy nagyobb állomása ugyancsak e témakörhöz köthető. 1970-ben védte meg nagydoktori értekezését a középkor technikai fejlődéséről szóló értekezésével. S hogy a témához hű maradjon, 1987-ben az MTA rendes tagjává történt megválasztása alkalmából tartott székfoglaló előadásában a malom történetét és szerepét vázolta fel a középkori Európában és Magyarországon.

Az egyháztörténettel fiatal kora óta foglalkozott. Már említettük tanári munkásságát, amely bár rövid ideig tartott, nagy hatású volt Sárospatakon. Húsz évnek kellett eltelnie, míg ismét e szakterületen tevékenykedhetett, 1971-ben ugyanis a Debreceni Református Teológiai Akadémia meghívta az egyháztörténeti tanszék vezetésére, s e tiszttét egészen haláláig ellátta. Sőt ezzel párhuzamosan egyházi tisztségeket is viselt, hiszen 1974-ben elnökké választotta őt az Országos Református Gyűjteményi Tanács, és 1977-től a *Confessio* című folyóirat szerkesztőbizottságának ügyvezető elnöke is ő lett. Debrecenben otthonosan berendezkedett, és nevéhez köthető a Közép-Kelet-Európai Reformáció Történetének Kutatóintézete elnevezésű intézmény megalapítása a kollégium keretein belül, amely bár státusszal rajta kívül eleinte nem rendelkezett, lehetővé tette, hogy a debreceni teológia egyháztörténeti kutatásai az európai tudományosság vérkeringésébe önálló intézeti szinten kapcsolódhassanak be. Ami az egyháztörténeti munkásságának publikációkban megnyilvánuló eredményeit illeti, részt vett, mint említettük a Sárospataki Kollégium történeti monográfia megírásában, ugyanúgy részese volt né-

hány évvel később a debreceni Református Kollégium történetéről szóló kötet létrehozásában is. Itt az 1660-tól 1703-ig terjedő időszakot írta meg, gyakorlatilag a kollégium felvirágzásának és Rákóczi szabadságharcot megelőző fénykorának időszakát. A történeti párhuzam a pataki kollégiummal nyilvánvaló, Makkai Lászlónak volt összehasonlítási alapja, hiszen a társintézményekre vonatkozó kutatásokban is tevékenyen részt vett. Természetes, hogy egyetemi tanári működése szükségessé tette tankönyv megírását. 1991-ben új kiadásban látott napvilágot „A keresztény egyház története Magyarországon a XVII. századig” című egyetemi jegyzete.

Végül, de nem utolsó sorban emlékezzünk meg Makkai professzor művelődéstörténeti munkásságáról. Mint láttuk, rendkívül fogékony volt az elméleti megközelítések és a problémarendszerező, szintetizáló összefoglalások iránt. A történészek emlékezhetnek rá, az egyetemi hallgatók pedig tanultak róla, hogy a 60-as, 70-es években komoly viták folytak a magyar történettudományban a művelődéstörténet módszertani helyéről, elméleti megközelítéséről. Ezt a vitát 1967-ben Mátrai László kezdte a Századok című folyóiratban, és néhány évre rá neves történészek szóltak hozzá, komoly elméleti felkészültséggel. 1970-ben ugyancsak a Századokban Pamlényi Ervin, Elekes Lajos és R. Várkonyi Ágnes tett közzé ezzel kapcsolatban közleményt. A következő nagy periódus 1974, amikor – most már a Történelmi Szemlében – tovább folyt a vita, amelynek alapját az akkor tervezett tíz kötetes Magyarország története módszertani megalapozása szolgáltatta. 1974-ben szólalt meg a vitában Hanák Péter, Kosáry Domokos és Niederhauser Emil, s ugyanebben az évben Makkai László is közzétette tanulmányát „A művelődéstörténet mint értékrendszerek története” címmel. Makkai megközelítése abban tért el a többiekétől, hogy ő nem ideológiai vagy kritikai alapon közelített a tárgy struktúrájához, hanem művelődéstörténeti ténynek tekintett minden olyan értéket, amely a történelem fejlődését előrevitte, illetve amely jellemzője volt a társadalom átalakulásának. A vita végül 1979-ben zárult le, az összefoglaló és értékelő tanulmányt ugyancsak a Történelmi Szemlében Köpeczi Béla akadémikus jegyezte. Magam egyetemi hallgatóként nemcsak a történelem, hanem a népművelés szakon is rendszeresen kapcsolatba kerültem Makkai László műveivel, s az eddigi fel-

sorolás is bizonyítja, hogy mindez nem volt véletlen: valamennyi területen értékes és maradandó művet alkotott.

Makkai László tehát polihisztor történész volt. Rendelkezett azokkal a tulajdonságokkal, amelyek kijelölték helyét az egyetemes történettudomány aranykönyvében. Tudományszervezői munkássága intézményeknek adott életet és új kutatási területek feltárását segítette elő. Egyetemi tanári, pedagógiai működése számtalan tanítvánnyal gazdagította a magyar történettudományt, világi és egyházi vonalon egyaránt sokan vannak, akik neki köszönhetik a tudományos pályán történt elindításukat.

Makkai László európai személyiség volt, s egy olyan korban képviselt európai eszméket, amikor a világot hatalmi tömbök és politikai harcok szabdalták fel. Életútja Kolozsvártól Budapestig terjedt, de közben átfogta az egész magyar történelmet, így személyiségét büszkén vallhatja magáénak a Kárpát-medence magyarsága.

A Magyar Comenius Társaság történetének nagy eredménye, hogy a megalakuláskor Makkai László is nevét adta a kezdeményezéshez, és fontos feladatunk, hogy szellemiségének hatását ne engedjük kihunyni.

KONCZ GÁBOR

Dr. Maller Sándor (1917–2001)

Stílus és személyiség – dr. Maller Sándor üzenetei¹

Sárospataki öregdiák találkozókön, amikor Maller Sándor *felszólalt* (ő úgy szólott hozzá, hogy felszólalt...) mindig *összefoglalt és feladatokat adott*. Volt egy visszatérő hivatkozása; kemény határozottsággal, szaggatottan tagolva, jobb tenyerét marokra szorítva, kissé gesztikulálva mondta: *134-es Hegyaljai Erő!* Ez volt a korabeli, sárospataki gimnáziumi cserkészcsapat.

Maller Sándor 1917-ben, Sárospatakon született. A neves, igényes pataki tanár családtól és a *cserkészettől kapta* az életpályán minőségivé teljesített *cselekvő akaratot*.² Temetési igehirdetésében *Benke György*, mint a Sárospataki Református Kollégium 1951-es államosítása előtti, nagy tanári karának egyik utolsó tagjától búcsúzott; aki mindvégig fiatalos tartással járt Patakra haza, s igencsak sokat adott Pataknak.³ *Dr. Bol-*

¹ Rövidítve elhangzott Sárospatakon, 2004. november 12-én, a Magyar Comenius Társaság, a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara és a Pataki Diákok Szövetsége által rendezett, Laudáció – életutak című, a főiskola dísztermében tartott tudományos felolvasóülésén. A Magyar Comenius Társaságról és a felolvasó ülésről információk: www.mka.hu

² Édesapja, *Maller Sándor* (1882-1919) tragikus hirtelenséggel halt meg, az ablakon át, véletlenül lelőtték. Pápán volt diák, majd Budapesten, Eötvös Lóránd tanítványaként matematika-fizika tanári diplomát szerzett és 1905-től tanított Sárospatakon. *Elekes Imre* lelkész tanár, közigazgatóval együtt „mindketten megéreztek az idők jelét, hogy Pataknak valami újra van szüksége; elsősorban internátusokra. Nem volt véletlen, hogy az 1905-1906-ban egy évig működő internátus felügyeletét Maller Sándorra bízták, a legfiatalabbra... építési terveket készített... később, 1912-ben, Elekes Imre és Maller Sándor évekig tartó agitációja nyomán, *Dókus Gyula* főiskolai világi gondnok támogatásával, a főiskola megvásárolt egy 5 katasztrális holdnyi, az iskolakert mellett üresen álló telket, építkezés céljából...” (In: *Maller*, 1998, 17.). Ezen épült fel később a híres Angol Internátus, amelyről a hivatkozott könyv szól, és amelynek kilenc évig felügyelő tanára, majd 1947-1950 között igazgatója volt az ifjabb Maller Sándor. Az apa emlékéét Sárospatakon, a Comenius utcai lakóház, a fiúét a volt Angol, a mai Kossuth Internátus falán őrzi emléktábla.

³ *Benke György*: „A szeretet soha el nem fogy”. Igehirdetés dr. Maller Sándor temetésén. (Sárospatak, 2001. febr. 21.) Kézirat, Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtára, 2001. 2. old.

vári-Takács Gábor, a Pataki Diákok Szövetsége tiszteletbeli elnökét méltató, szép beszédében feltette a kérdést: „vajon mely szóval lehetne jellemezni leginkább személyiségét? A sokoldalúsággal? A következetességgel? A hűséggel? Ezek mind igazak, de... a legjellemzőbb kifejezés vele kapcsolatban *a minőség*... amely központi kategóriája volt élete több mint nyolc évtizedének.”⁴

Maller Sándor, a sárospataki gimnazista (1935-ben érettségizett), a Budapesti Eötvös Kollégium magyar-angol szakos hallgatója, az ifjú bölcsészdoktor (1940), a pataki tanár (1940-1951) megnézendő, mutatós, szép fiú volt – ahogyan ma is emlékeznek rá hajdani táncos partnerei. Tornászott, korcsolyázott és legendásan vezetett kielboattal az áradó Bodronon.

Már ekkor, az 1940-es években, bemutatkozott mint kutató is; egyik első munkája az 1940-ben készült, *Ossián Magyarországon*; 1943-ban *Harangi Lászlóval* (aki később amerikai református lelkész lett) antológiát szerkesztett az Angol Internátus diákjai számára *Poetry Book* címmel; azért is, mert a háború alatt az Angliában kiadott tankönyvek beszerzése lehetetlenné vált! (Vö: Maller, 1998. 127.)

Tisztelt és barátként szeretett tanár volt, majd az Angol Internátus szigorú és gondoskodó igazgatója. Ezt a tisztséget 1947-1950 között töltötte be, közben egy évig Aberdeen-ben, az egyetemen magyar lektor volt.⁵ Ám, ahogyan az általa összeállított *Kétnyelvű Shakespeare breviáriumban* (Maller, 1999) is olvashatjuk „*mindenkit sok szerep vár, ... melynek hét felvonása A hét kor*” – az ő cserkész majd Eötvös-kollégista ifjúsága, a lelkes és máig emlékezetes tanársága után (a Református Kollégium államosítása, a minőséget közvetítő Angol Internátus megszűntetését követően) Debrecenben az Egyetemi Könyvtárban majd Budapesten, a Széchényi Könyvtárban adódott a könyvtárosi, tehát a negyedik szerep. Ez bizonyára tanulmányi felkészülés is volt az ötödik nagy korra, a diplomáciai szolgálatra.

1957-től 1963-ig az UNESCO-nál dolgozott Párizsban. Izgalmas kutatási téma, hogy míg számos pataki minőségi nagy szellem tartósan kiszorult a közéletből, többeknek sikerült nemcsak megmaradni, de az

⁴ *Bolvári-Takács Gábor*: Beszéd Dr. Maller Sándor (1917-2001), a PADISZ tiszteletbeli elnöke temetésén. In: Pataki Diák A Pataki Diákok Szövetsége hírlevele. I. évf. I. sz. 2001. okt. 8-10.

⁵ A híres Sárospataki Angol Internátusról lásd: *Maller* [1998].

1956-os forradalom leverését követő, akkor konszolidációként jellemzett korban, a minőség-eszmét és magatartást új pályákon és új szerepekben tovább menteni. Ma még egyáltalán nem felmért és nem kellően értékelt az, hogy Maller Sándor milyen sokat tett a magyar oktatás, tudomány, kultúra, kommunikáció nemzetközi kapcsolatairól.

Sokat tett ezért később is, a hatodik szerepében, amikor 1963-tól tizenöt éven át Budapesten, a Magyar Unesco Bizottság főtitkára volt, Európa csaknem minden országában és Egyiptomban, Kenyában, Kanadában és Kubában is járt.⁶ Ahogyan rövid életrajzában írta: „*Angol–magyar kulturális és történelmi kapcsolatokkal, magyar irodalomtörténettel, neveléstörténettel, könyvtárügyi kérdésekkel, nemzetközi kapcsolatok történetével és kimunkálásával foglalkozik.*” (Maller 1998. 144.)

Gyermekkoromban sokat hallottam Maller Sándorról; személyesen az 1960-as évek végén ismertem meg. Patakra hatalmas, akkoriban még filmekben sem látott, nyugati autóval érkezett; sofőrrel és mindig vele volt kedvesen mosolygós felesége, *Varga Irma* (aki bizony már ismét vele van, a pataki temető örökkévalóságában).⁷ Bámultam, ám nem irigyeltem az autót; nem hivalkodásnak, hanem szegénységünkből nézve példának, mintának tekintettem: lehet így is... Mindig a Rákóczi Várban szálltak meg; sok-sok angol folyóiratot és könyvet hoztak a Gimnáziumnak. *Jelenség* volt Maller Sándor azokban a szorongásokkal és reménykedésekkel egyaránt megterhelt és megáldott, a mi ifjúságunkat hordozó években. Az Unesco asszociált iskolák megszervezésével a jövőt építet-

⁶ Maller Sándor összefoglaló és feladatokat adó szellemiségét, magatartását követve javasolom, hogy a Magyar Comenius Társaság kezdeményezze: szakdolgozati, majd PhD témaként főiskolai és egyetemi hallgatók tekintsék át, dolgozzák fel Maller Sándor munkásságát, különös tekintettel az említett diplomáciai tevékenység máig érezhető hatására. Ebben bizonyára partner lesz a Debreceni Egyetemi Könyvtár, az Országos Széchenyi Könyvtár és a Magyar Unesco Bizottság. Könyvtárra, kéziratok hagyatéka a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában van, feldolgozásával Szentimrey Mihályné könyvtár vezető foglalkozik.

⁷ Maller Sándorné *Varga Irmát* 2004. október 5-én kísérték utolsó útjára a sárospataki temetőben (a vigasztalás ígését *Benke György* lelkipásztor hirdette). Emlékét én úgy is őröm, hogy az *együtt utazás* lehetőségét tőlük tanultam. Amikor ifjú kutatóként, az Unesco jóvoltából, az 1970-es és 1980-as években szakértőként utazhattam, azt kértem a hivatalos meghívóktól, hogy ne foglaljanak nekem drága szállást, hanem adják ide a rávalót, hogy feleségem is velem jöhessen. Ennek később nemzetközi hatását is éreztem. Az 1990-es években, a Budai Várban lévő, az általam vezetett szerény, két csillagos Hotel Kulturinnoban megláttam egy magasrangú, ismerősnek tűnő ENSZ diplomátát. Hogy-hogy itt száll meg, kérdeztem. Mosolyogva válaszolt: elkértem a Hiltonra valót és *ide* elhoztam a feleségemet is...

te: mi már úgy kerültünk az egyetemre és úgy kezdtük pályánkat, hogy tudtunk az Unescoról, tudtunk a hatalmas lehetőségekről.

Szerencsém volt, hogy jómagam élni is tudtam ezzel: a kulturális statisztikával, a kultúra gazdasági összefüggéseinek kutatásával „unescózhattam”. Egy másik minőségi magatartású, nehezen, ám okosan konszolidálódott volt pataki diák, *Vitányi Iván* segítette, hogy akkor, az 1970-es évek közepén, igencsak új témával, a művelődés-gazdaságtannal foglalkozzam. A téma és a háttér lehetővé tette a pályát; utazhattam, kutathattam, szónokolhattam. Éreztem, hogy Maller Sándor figyelő jóakarátára és tudtam, hogy lakonikusan rövid tanácsaira is mindig számíthatok. Egy-egy külföldi szereplés, megjelent tanulmány után jól esett az arcán bujkáló elismerő mosoly. Köszönöm Sándor Bátyám!

A hetedik szerep, a hetedik felvonás, a tudós, publikáló kutató korszaka. Számos tanulmány, cikk, hazai és külföldi előadás, rádió- és tv-szereplés tükrözi tudósi pályáját; kiemelkedően jelentős teljesítményt őriznek az itt közölt bibliográfiában szereplő, önálló kötetek. Ezek közül most különösen a Shakespeare kutatásokra, az Angol Internátus történetére és az európai eszmeiség felmutatására utalok.

A pataki baráttal, *Ruttkay Kálmán*mal közösen szerkesztett, *Magyar Shakespeare-tükör. Esszék, tanulmányok, kritikák* című kötetben (Maller, 1984) százötven írást gyűjtöttek össze. Maller Sándor *Shakespeare-örökségünk* című, rendkívüli tájékozottságot felmutató, eligazító tanulmánya és a könyvtárak mélyéről felhozott magyar elemzések gyűjteménye nem csupán a Shakespeare-kutatók, egyetemi hallgatók számára kézikönyv, hanem a legnagyobb drámaíró mai barátainak is eligazító élmény. (Olvassuk csak el például *Illés Endre* tanulmányát - *Az erkélyjelenet Shakespeare Júliája* -, s megértjük a férfi és női udvarlás és magatartás néhány rejtett jellemzőjét; s a diákként olvasott jelenet mai magatartási üzenetévé válik...) Maller nagy ívű tanulmányával bevezeti az érdeklődőt Shakespeare nemzetközi elterjedésének világába. Engem most különösen az ragadott meg, ahogyan a közkeletűen „csaknem hazai szerző” Közép-Kelet-Európában való megjelenését tárgyalja.

„Shakespeare magyarországi honosítását nem lehet elkülönítve, egymagában, a körülöttünk vagy tőlünk északra élő nemzetektől függetlenül vizsgálni. Némi büszkeséggel szoktuk emlegetni, hogy szinte nemzeti klasszikusaink közé tartozik, mintha ez Anglián kívül csupán nálunk volna így: pedig ebben is egyik vagyunk a többi közép-kelet-európai nemzettel.

Shakespeare a Keleti-tengertől a Fekete-tengerig húzódo térségben a nagy ébresztő és lázító, felszabadító és nevelő szellemek közé tartozik; egyik mintaképe a XVIII. és XIX. század fordulóján s a XIX. század elején a maguk egyéniségére eszmélő, a maguk szellemi és politikai önállóságáért küzdő, saját művészi kifejezésformáikat kereső népeknek. Irodalmunknak vannak olyan jelenségei – s ilyen Shakespeare megjelenése és elterjedése nálunk –, amit csak az összehasonlító módszer segítségével érthetünk meg, s ha figyelembe vesszük azokat a párhuzamos jelenségeket, amelyekkel az orosz és a lengyel, a cseh és a szlovák, a szlovén és a horvát, a szerb és a román irodalmakban találkozunk.

Valamennyi közép-kelet-európai irodalom azonos feladat előtt állt a XVIII. és a XIX. század fordulóján, s a XIX. század elején: Nemzeti jellegüket megőrizve kellett elsajátítaniok a francia, a német és az angol irodalmak vívmányait. Mindannyian büszkék nemzeti hagyományaikra és a nemzeti sajtóságaikra, de modern irodalmuk születése idején ugyanakkor elégedetlenek is: nemzeti büszkeség és önelégületlenség, a megkésés érzése egyidejűleg megtalálható mindegyikben.

*Ezeknél a nemzeteknél az irodalom a politikai és társadalmi átalakulások – reformok előfutára: új nyelvet, új műfajokat és formákat teremt az új eszmék kifejezésére. Kezdetben utánoz, s az új nyugati műfajokat megújuló nyelven, fordítások segítségével honosítja meg. Nyelvújítás és fordítás közös erőfeszítés ebben a térségben a korszerű, polgárosult irodalom megteremtésére.*⁸

A mostani olvasás egy másik aktuális élménye, felismerése az európai csatlakozás nehézségeihez kapcsolódik. Töprengtem azon, hogy miért is nem szeret minket Nyugat-Európa.⁹ Nos, Maller tanulmányában felfedeztem az egyik lehetséges, a történelem mélyén lappangó választ. 1566-ban, Erzsébet angol királynő

„...angol önkéntesek részvételét engedélyezte a török elleni harcban, s henteente háromszor is imát mondatott a kereszténységet „erős falként” védelmező Magyarorszáért. A vasárnapi, szerdai és pénteki imákat, akárcsak a nándorfehérvári csata esetében a déli harangzúgást, jó előre, a török támadása kezdetén rendelték el: Szigetvár csak hónapok múlva, szeptemberben esett el. Önkéntesek és imák: más nyugati országok részvételéből még ennyire se futotta. Közönyük viszont nemegyszer ellenszenvvel párosult.

⁸ Maller 1984. 20-21.

⁹ Lásd erről: *Koncz Gábor*: Mit kínál Magyarország az Európai Uniónak? In: *Ágh Attila* (szerk.) [2004]: Magyar hozomány. Magyarország az EU-csatlakozás küszöbén. Bp. BM Kiadó, 195-217. old. Lásd még: *Koncz Gábor*: Kulturális hozomány. Magyarország történelmi útja Európából Európába. In: *Zempléni Múza*, 2004. nyár, 5-13.

A vezető körök magyarság-képe mellett azonban, a XVI. és XVII. század fordulóján, a csekély kultúrájú többség szókészletében a korábbi „*Hungarus*” szó angol megfelelője, a „*Hungarian*”, új értelemárnyalatot vesz fel, és megvetést kifejező szólások alkatelemévé válik. Ennek a nem hízelgő értelembővülésnek oka, legalábbis eleinte, a „*Magyarország – Hungary*” és az „*éhes – hungry*” szavak, valamint a „*magyarok – Hungarians*” és „*éhesek – hungry ones*” véletlen fonetikai hasonlósága, csaknem egybeesése. A XVI. század derekától kezdve azonban a „*Hungarian*” szó az alsó osztályok nyelvében észrevehetően nem csupán magyart jelent, hanem éhenkórász, tolvajt, fosztogatót, koldust, nagyevőt is. Ez a szóhasználat fordul elő számos drámában és röpiratban, s ezek alapján a tucatközönség egészen más magyarság-képet alakít ki a maga használatára, ahogy azt Országh László kimutatta. Az akkori átlag szigetlakó angol más európai népről is elég kedvezőtlen, előítélettel teli képet rajzolt, akárcsak más népek róluk vagy a többiekről. Joggal feltehető, hogy az Angliába sodródott s a londoni Szent Pál katedrálisban vagy más hasonló forgalmas helyeken ácsorgó, kiéhezett, s nyakukban lógó táblájukról felismerhetően magyar nemzetiségű koldusok mindennapos látványa az eleinte tréfás „*Hungarians – hungry ones*” értelemazonosítását értelemcserére változtatta, s így lett s szójátékból dicstelen célzás vagy jelző.”¹⁰

Bizony, Shakespeare három magyar vonatkozású mondata közül az egyik éppen ezzel kapcsolatos „*O base Hungarian wight...*” Ej, satnya éhenkórász!¹¹ Nos, Maller nagy művéből e három hivatkozással a felhalmozott tudás számos lehetséges, mai hasznosítására utalok.

Nemrég Szabó Csaba a *Zempléni Múzsában* méltatta Maller Sándor szerepét a hazai Shakespeare kutatás és megismertetés terén. A Maller által összeállított kétnyelvű *Shakespeare breviárium* kapcsán Szabó Csabát idézem: „gyökeresen újat hozott ezen a téren... legfőbb értéke, hogy van szerkezete, felépítése, gondolati összetartása... A biztos érzékkel végzett remek válogatás és csoportosítás egyben a szerző szemléletét, véleményét, is híven tükrözi. Ezért aztán olyan, mint egy összefüggő munka, folyamatos, egymásból következő, egymásra épülő témák sorozata, az élet regénye.”¹²

¹⁰ Maller 1984. 49-50.

¹¹ Devecseri Gábor fordítása. In: Maller, 1984. 51.

¹² Szabó Csaba: Mindennapi Shakespeare. In: Zempléni Múzsá, 2001. máj., 79-84. old. (Idézet: 81.)

Az élete regényéhez tartozik az is, hogy Shakespeare magyar jelenléte *szoborban is* részben hozzá kötődik. Nagy Károly nyugalmazott ügyész Ausztráliában, Ballarat városban felfedezte a magyar származású Mészáros Sándor által készített, a közönség felé meghajló színészt alakító, szelleme- sen szép Shakespeare szobrot. „*Pataki szellemből pesti Shakespeare-szobor. In memoriam Dr. Maller Sándor*” címmel hívta össze, 2001-ben az első megbeszélést, amelyet számos tárgyalás és akció követett, s végül is ma már minket is köszönt a szobor másolata a Pesti Duna-Korzón!¹³

Számos más műve, tanulmánya közül nekem különösen kedves a *Gróf Klebelsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola Az angol nyelv tanításának kezdetei Patakon* című munkája.¹⁴ Ebben a híres, számos későbbi neves személyiséget angol nyelvre (és viselkedésre!) tanító, Sárospataki Angol Internátus létrehozásának körülményeit, ebben Klebelsberg Kunó szerepét és az Internátus jellemzőit mutatja be. Ám korántsem csak ezeket, hanem *az aprólékos részletességgel dokumentált történelmi és személyi háttérrel is*. Ezzel elsüllyedt törekvéseket, elfelejtett neveket emel ki a homályból, érdekes összefüggésekre mutat rá, a korabeli beszédekből, dokumentumokból közölt részletek *felmutatják a jövőt formáló múltat*. (Egyetemi és főiskolai hallgatóknak, a *Rendezvénytan* tantárgy keretében hangsúlyozom a dokumentálás fontosságát és Maller könyvét ajánlott irodalomként mutatom be és idézem, mint módszertani követendő példát!)

Az Európai Unióval ma komolyan foglalkozó szakemberek, főiskolai és egyetemi hallgatók számára Maller Sándor kötelező irodalom: *Az Európa-eszme a kezdetektől a megvalósulásig* című művével a legtöbbet hagyta ránk: az Európai Unió *megértését*. Ott volt a kialakulásakor, segítette integrációnkat. A megtanuláshoz, az akaráshoz, az adaptálódáshoz alaplmu, kézikönyv ez az üzenő múlt.

A cserkész, a tanár, a vezető, a szervező, a diplomata, a tudós, a cselekvő akaratú minőségi ember *stílus volt és személyiség*. Megjelenését, magatartását, szellemisségét az elegancia jellemezte. Nagybátyámtól, a szintén híres pataki tanártól, *Harsányi Istvántól* (1907-2002) tanultam meg *Pauler Ákos* (1876-1933) filozófus mondását: „*Az elegancia erőfő-*

¹³ Nagy Károly: Borsod-Abaúj-Zemplén megye Budapesten. In: Zempléni Múzsza, 2001. máj., 95-97.

¹⁴ Maller, 1998.

lényt sejtet.” Ezt sugározta és szép életének hét szerepét, hét szakaszát átölelte Sárospatak; 1951-ben írta, amikor innen más pályára ment:

„mire emlékszem majd?...harangszóra, ízekre, hangulatokra, diákoktól zsongó iskolaudvarra és kertre, dobszó, csengő, órák és harangok szavára, vadító és illatos tavaszra, csodásan halkuló és színeződő őszykre, nyári sokszínű tarkaságra a Bodrogon s téli sima suhanásra ugyanott a jég hátán, volt diákjaimra és tanárainkra, sok kedves munkatársra és barátra, csengőbúcsúkra és diáktalálkozók nagyon pataki ízére, a templom áhítatos és nyugalmat adó csendjére, a zsúfolt imaterem diákok és tanárt lenyűgöző évnnyitói és évszárói vagy szupplikációs hangulatára, s végül egy sírra, ami elszakíthatatlanul ideköt.”¹⁵

Mészöly Dezső pataki diák, költő, Shakespeare fordító az *Árvaság iskolája* című akrosztichonjában a romok közt építőköveket lelt barátot így köszöntötte:

*Micsoda nevelő az árvaság!
Az sarkall egyre, hogy magasra juss!
Lábad meg nem botlatta semmi gát,
Lelked meg nem ronthatta ősi juss
Elkényeztető, puha öle:
Rád próbák vártak úton – útfelen.*

*S ha vész tarolt, mi mást istentelen
Átkokra ragadott: helyt állva Te
Némán figyelted, hol dereng az ég.
Dolog várt. S tudtuk, benned oly hit ég:
Orkán csitultán bizton megleled
Romok között az építőkövet.*

Ezen a mostani, *csodálatosan színeződő*, késő őszi napon tisztelettel hajtok fejet: a Magyar Comenius Társaság alapító tagja, majd későbbi elnöke cselekvő akaratával, az európai minőség példájával bennünk él.

¹⁵ Idézi: Benke György: Emléktábla-avatás Sárospatakon. In: Reformátusok Lapja, 2004. ápr. 11. 8. old.

MALLER SÁNDOR KÖTETBEN MEGJELENT MŰVEI:

- [1984] Társzerkesztő: *Ruttkay Kálmán*: Magyar Shakespeare-tükör; Esszék, tanulmányok, kritikák. Bp., Gondolat, 627 old.
- [1984] *Bölöni Farkas Sándor*: Napnyugati utazás, Napló Bp., Helikon, 632 old.
- [1986] Széchenyi István és Wesselényi Miklós 1791-1860: Felelő naplók. Egy barátság kezdetei. Bp., Helikon, 285 old.
- [1987] Magyarország és Erdély Válogatás Bp., Helikon, 347 old.
- [1989] Sándor. Névnepkönyv. Bp., Helikon, 157 old.
- [1990] Shakespeare a szerelemtől. Bp., Helikon, 157 old.
- [1993] Az Európa Tanács kiadványai 1949-1992. Válogatott bibliográfia. Bp., Európa Mozgalom Magyar Tanácsa. 59 old.
- [1998] Gróf Klebelsberg Kuno és a Sárospataki Református Főiskola; Sárospatak., Sárospataki Református Kollégium Alapítvány, 144 old.
- [1999] Kétnyelvű Shakespeare-breviárium, Bp., Európa, 271 old.
- [2000] Az Európa-eszme a kezdetektől a megvalósulásig, Bp., Mundus, 289 old.

AZ ANGOL-, MAJD KOSSUTH
INTERNÁTUS
IGAZGATÓJA
DR. MALLER SÁNDOR
1917-2000
GIMNÁZIUMI TANÁR
SHAKESPEARE- KUTATÓ
UNESCO DIPLOMATA
PATAKI DIÁKOK SZÖVETSÉGÉNEK
ELNÖKE
EMLÉKÉRE

FÜLE SÁNDOR

Dr. Ravasz János (1915–2004)

Szomorúan hallottam a hírt, hogy Ravasz János meghalt. A magyar neveléstörténet kiemelkedő kutatójaként ismert hazánkban és hazánkon kívül is számos országban. Rá illik azt mondani, hogy tudományának az annyira szeretett neveléstörténetnek igazi professzora volt. Magam az 1950-es évek után ismertem meg őt, amikor az ELTE pedagógia szakos hallgatója voltam, s vele konzultáltam neveléstörténeti szigorlatom előtt. Ő azt kérte, hogy *Quintilianus* pedagógiai gondolatairól „A szónoki képzés 12 könyve” (Institutionis Oratoriae libri duodecim) című nagyszabású művéről, részletesen a 6. könyvről mondjam el azt, amit tudok. Ravasz János a legkisebb részlekedésekre is kíváncsi volt. Majd a konzultáción elmondottak után azt ajánlotta, hogy a szigorlatra jelentkezés előtt még az egyetemi könyvtárban alaposabban tanulmányozzam mind a 12 könyvet. Egyéb feladataim mellett ennek az ajánlásnak a teljesítéséhez három hétre volt szükségem. Véletlenül a komoly szigorlaton is csak a 6. könyvet kellett részleteznem, a vizsgáztató oktató elégedett volt fejtegetésemmel Ravasz Jánossal való első találkozásom mély nyomot hagyott bennem. Hatalmas tudását érzékelttem. Ekkor még nem tudtam, hogy az 1954-ben megalakuló Pedagógiai Tudományos Intézetben szorosabb munkatársi kapcsolatba kerülök vele mint ott a legfiatalabb tudományos munkatárs.

Ravasz János 1954-től az említett intézet neveléstörténeti csoportját vezette. Jól emlékszem, hogy Felkai Lászlóval gyakran számoltak be a legújabb kutatásaik eredményeiről. Beszámolóikat heves viták követték. Rendkívül sokat tanultam Ravasz Jánostól és a többi vitázótól a magyar neveléstörténet feudalizmus-kori és kapitalizmus-kori témakörében.

Ismeretségünk során leginkább Ravasz János szerénysége, az általa feltárt tudományos tények bizonyításakor alaposága és meggyőző képessége, erőteljes határozottsága tetszett nekem. Úgy éreztem, hogy a

vizsgált témákhoz erős érzelmi sálak is kötődtek, de mindig s tények, az észérvek voltak a döntőek. Ravasz János életének általam ismert részeiben tett erőfeszítései igazi tehetségét magasra emelték. Bár – ezt ma is így értékelem – az akkori, az 1956 előtti politikai viszonyok kutatási eredményei elismerésének nem nagyon kedveztek. De közvetlen munkatársai előtt, s előttem is, nagy tekintélye volt. Igazi professzornak tartottuk, bár akkor még ilyen tudományos fokozata nem volt.

Egy alkalommal – mikor hallotta, hogy rendszeresen dunai evezős túrákon veszek részt – arra kért meg, tanítsam meg evezni. Ez egy Budapesttől Visegrádig tartó és onnan Budapestig megtett túrán megvalósult. Az evezés tudományát gyorsan elsajátította, közben sokat beszélt a saját életéről, és még többet kérdezett céljaimról, törekvéseimről. Úgy éreztem, hogy jó barátok lettünk. Mint fiatal kutatónak – Kiss Árpáddal, Simon Gyulával együtt – rendkívül sok hasznos kutatás-módszertani tanácsot adott, és még több „kutatási fogást”, eredményre vezető megoldást lestem el tőle.

Mint a Pedagógiai Tudományos Intézet tudományos titkára minden készülő és elkészült munkáját tanulmányozhattam. Ennek nem kis szerepe volt abban, hogy 1963-tól az esztergomi tanítóképző intézetben, majd 1995-től az Eszterházy Károly Főiskola neveléstudományi tanszékén a pedagógia szakos hallgatóknak neveléstörténetet is taníthattam.

Ravasz János az intézet megszűnése után az Országos Pedagógiai Intézetben lett főiskolai tanár, neveléstörténeti kutató. Ezt követően az 1970. évi V. Nevelésügyi Kongresszus résztvevői között, majd az Eötvös Lóránd Tudományegyetem pedagógiai tanszékén találkoztam vele.

Ennek a rövid megemlékezésnek nem célja, hogy ravasz János teljes munkásságát áttekintsem. Ahhoz hosszú oldalakra lenne szükségem. Csak az alábbi, munkásságát leginkább tükröző tények kiemelését tudom megtenni.

Szerkesztésében a Pedagógiai Tudományos Intézet tanulmánykötetként jelent meg a „Tanulmányok a magyar nevelés történetéből 1849–1944” című munka.¹ A kötetben hajdú János, Felkai László, Faragó László, Dobos László, Bellér Béla, Zibolen Endre, Pásztor József mintaszerű, értékes írásai találhatók. Kálmán Mórról, a matematika tantervekről, a pedagógiai pacifizmusról, a Horthy-rendszer neveléséről a történe-

¹ Megjelent 1957 júniusában, 323 oldal.

lem tantárgy keretében, az iskola közösségi nevelésről olvashatunk napjainkban is jól felhasználható tényeket, elemzéseket, értékeléseket.

Különösen tetszett Ravasz János „Kossuth Lajos harca a magyar közoktatásért” című írása.² Öt évvel azelőtt – mint Kossuthért rajongó diák – írtam „Kossuth Lajos diákszemmel” címmel első nyomtatásban megjelent írásomat.³

Ravasz János legértékesebb kutatási eredményei az általa és szerzőtársak által írt, de általa szerkesztett kötetben jelentek meg. E kötet címe: „A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában”.⁴ E nagy témakörök bővített kiadása 1968-ban hasonló címen jelent meg. Ravasz János munkája az az összeállítás is (e kötet függelékében), amely az 1948 utáni magyar neveléstörténeti irodalmat tartalmazza. Erről a függelékről írta Jáky László a következőket: „Tartalmilag és műfajilag egyaránt figyelemreméltó bibliográfia. Ravasz János teljességre nem törekszik. Viszont az anyag csoportosítása és igényes értékelése különösen hasznos.”⁵ Igaza van Jáky Lászlónak, mert Ravasz János minden munkája figyelemre méltó volt. Ezt mindazok megállapíthatják, akik írásait ismerik és tanulmányozták. Különösen szembe tűnő minden írásában az igényessége és a feszes logikája.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Ravasz János – mint oly sok kiváló magyar értelmiségi – nem jó korban élt. 1956 előtt nem ösztönözték a magyar neveléstörténet kutatására, és főként kellően nem ismerték el kiemelkedő tevékenységét. Ez azért is volt, mert nem tartozott a politikailag felkapottak (nem is volt az akkori párt tagja), a felszínen élők, a hangoskodók, a feltűnni akaró „szakemberek” közé, Ravasz János igazi magyar kutató volt. A kitartásra való képessége folytonos szellemi tevékenységre serkentette. A vele való beszélgetéseim (és megfigyelése során szerzett tapasztalataim) alapján mondhatom: Ravasz János kiváló tanítómester és megalapozott neveléstörténeti ismeretekkel rendelkező kutató, tanárember volt. Tőle meg lehetett tanulni, hogy csak elmélyedéssel, erős akarattal, szívós szorgalommal lehet maradandó kutatási ered-

² Ez a Köznevelés c. lap 1952. szept. 15-i számában jelent meg.

³ Harang. Miskolc, 1947.

⁴ Budapest, 1960.

⁵ Jáky László: A magyar neveléstudomány forrásai. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1993. 19.

ményeket elérni, szakirodalmi alkotásokat létrehozni. És nem az a fontos, hogy azt esetleg a hivatalos értékelők elismerik-e.

Roger Martin du Gard „Önéletrajzi és irodalmi emlékek” című könyvét közvetlen ismeretségünk idején is többször elolvastam.⁶ Ebben az értékes munkában leírt gondolatok (és jellemrajz) alapján Ravasz János gyakran eszembe jutott és jut majd mindaddig, míg élni fogok. 1954-től szerencsés fiatalember voltam, hogy a Pedagógiai Tudományos Intézetben olyan kitűnő embermintám lehetett, mint Ravasz János.

⁶ Gondolat Kiadó, Bp., 1960. 209 oldal.

BENŐ KÁLMÁN

Dr. Simon Gyula (1917–1989)

Az első pillanatban nagy megtiszteltetésnek tűnt, hogy a Magyar Comenius Társaság megalakulásának évfordulóján a lajstromba vett alapítókra való emlékezés egyikeként a szerkesztők számításba vettek néhai *Simon Gyula* kapcsán, akinek életútját, személyiségét, szakmai teljesítményét három-négy évtizednyi távolságból, egykori munkatársi minőségben ismerhettem meg. Hamarosan rá kellett azonban jönnöm, hogy elég nehéz ez a feladat, mivel egy rendkívül gazdag életművet magáénak tudható, sokoldalú munkássággal jellemezhető tehetséges emberről van szó, s éppen ez a sokirányúság teszi nehezzé a róla való hiteles portré akár csak rövid megrajzolását. Egyre inkább arra kell gondolnom, hogy tizenöt évvel halála után mind jobban érezzük hiányát egy róla készült monográfiának, hiszen ma már kimondható, hogy a pedagógiai közéletben betöltött szerepe életművét kortörténeti jelentőségűvé teszi.

1917. február 12-én született Nyergesújfalun. A Duna melletti település – Esztergomtól 15 km-re – jellegzetes sváb nagyközség, iparosok, kőfaragók és vállalkozók lakta törekvő, szorgalmas népességgel. Természeti szépsége vonzotta a művészeket, a magyar és a sváb hagyományok őrzése mindig is jellemző volt a településre. Simon Gyula szegény családban nőtt fel, s egyetlen reális útja volt a tehetséges fiatalnak a tanítóképző elvégzése (Esztergom, 1938). A gyermekkor, a szülőfalu (ma már város) egész életében meghatározó volt számára, mély gyökerei oda kötötték. Tanulmányait Szegeden folytatta az Apponyi Kollégiumban, majd a Ferenc József Tudományegyetemen magyar-történelem-pszichológia szakon szerzett középiskolai tanári diplomát 1944-ben. Besorozták, s ha rövid ideig is, de fogalmat alkothatott a háború pokláról. Noha szerencsésen túlélte a borzalmakat, ő sem tudta elfelejteni egy életre a harcterek poklát.

Pályáját gyakorló pedagógusként kezdte. Egy tanévet polgári iskolai tanárnaként (1943/44) Siófokon töltött el, majd 1945-48 között Budapesten

előbb általános iskolai tanár, majd 1948-50 között igazgató. Aztán 1950-51-ben tanulmányi felügyelő. Az 1951-54-es években a Budapesti Pedagógus Továbbképző Intézet tanszékvezetője, 1954-1962 között a Pedagógus Tudományos Intézet munkatársa (főiskolai docens, majd főiskolai tanár). 1967-től 1981-ig az újjáalakult Magyar Pedagógiai Társaság főtítkára. Nyugdíjba vonulása után a Társaság alelnöke (1981-1986), majd 1986-tól 1989-ig, haláláig társelnöke. Simon Gyula életpályájának vázlatos számbavétele során is kitűnik szakmai érdeklődésének sokfélesége. A gyakorlatban eltöltött évek után a tudományos pálya következett, majd a Magyar Pedagógiai Társaság főtítkári posztján ez kibővült az oktatáspolitikával, tudományszervezéssel, a szakmai közéletbe való tevőleges részvétellel. Mindamellett tudományos tevékenysége haláláig számottevő, s közéleti tevékenysége mellett számos főiskolán és egyetemen adott elő rendszeresen.

Noha a neveléstudomány XX. század második felében használatos felosztása szerint neveléstörténészként tartjuk számon, emellett nagy biztonsággal igazodott el a tanügyigazgatási kérdésekben éppen úgy, mint a didaktika, a reformpedagógia és a nevelés területén. Az oktatáspolitiká iránt pedig kifejezett tehetséget árult el, a Pedagógiai Társaság vezető tisztségviselőjeként az adott korlátok között sokat tett hozzá a pedagógus hivatás elismertése érdekében.

Amikor 70. születésnapja alkalmából Muzsáyné Szilágyi Erzsébet összeállításában készült pedagógiai publikációjának bibliográfiájával köszöntötte a szakma, a következő fejezetek foglalták össze Simon Gyula munkásságát: I. *Önálló művek, különlenyomatok*; II. *Szerkesztések, közreműködések*; III. *Tanulmányok, közreműködések*; IV. *Folyóiratcikkek*; V. *Szemle (ismertetések, kritikák)*; VI. *Beszédek, előadások*; VII. *Interjúk*. A kitűnő rendszerezés, szerkesztés pontosan utal arra, hogy a több száznyi bibliográfiai adattal illusztrált teljesítmény mely érdeklődési irányokat jelez. S ha ehhez hozzávesszük a szinte életének utolsó szakaszában is folyó, ám torzóban maradt nagymonográfia megvalósításának tervét, a Horthyval fémjelzett korszak közoktatástügyének feldolgozását – melynek kézírata a befejezés előtt állt, akkor ez az életmű még gazdagabb annál is, amit a bibliográfia jelez. A következőkben néhány felvillantott gondolattal idézünk Simon Gyula közel fél évszázados munkásságából, érzékeltetve annak értékét és jelentőségét.

Neveléstörténeti kutatásai során főleg a két világháború közötti időszak és az 1945 utáni hazai közoktatás történetével foglalkozott. Simon Gyula na-

gyon alapos kutató volt. Sok szempontból – de főleg az adott rendszer kerekei között – különös gondot fordított a tényekre, s sokoldalú kutatásokra alapozva fejtette ki a nehéz kérdésekben is álláspontját. Mivel a nevelés történetében eme két korszaknak sokáig ő volt az első kutatója, a sokszor kényes feladatokra gazdag forrásfeltárásokkal készült fel. Máig nélkülözhetetlenek a kutatók számára azok a közzétett források, amelyeket szorgos munkával feltérképezett és közreadott. Kettőt emelünk ki a sok közül: *Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából. (1919-1931)*.¹ És: *A Magyar Dolgozók Pártja fontosabb határozatai a közoktatásról*.²

Simon Gyula kutatási eredményeiből emeljük ki néhány alaplőnek számító publikációját. Igen sok szempontból értékes alkotása a polgári iskola elméleti és gyakorlati képzésével foglalkozó, valamint az iskolatípus történelmi jelentőségét feltáró *A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon* című munkáját,³ amely egyúttal a kandidátusi disszertációjának sajtó alá rendezett változata. Nagyon fontos írása volt *A harmadik magyar egyetemes tanügyi kongresszus c. dolgozata*.⁴ Meghatározó volt továbbá a társszerzővel írott könyve: *A magyar népi demokrácia nevelésügyének története*.⁵ A szerzőpáros nem kisebb feladatra vállalkozott, mint 20 évvel a világháború befejezése után egy – a kor által behatárolt szemlélettel megírt – korrekt szintézis egy ellentmondásos történelmi korszak oktatásügyének bemutatásaként. Külön kell szólni arról is, hogy a pedagógusjelöltek sokáig a Ravasz–Felkai–Simon–Bellér: *A magyar nevelés a feudalizmus és a kapitalizmus korában*⁶ című tankönyvből készültek a neveléstörténeti vizsgára. A kötet függelékeként a Jáki László által gondosan összeállított bibliográfia teszi teljessé a kötetet.

Vázlatosan bemutatott neveléstörténeti munkásságából ki kell emelni az életutakat (portrékat) bemutató írásait, amely műfajnak egyik legkiválóbb mestere volt.⁷

¹ Tankönyvkiadó, Bp., 1959.

² PTI, kézirat, Bp., 1955. Megjegyzem: mindkét kiadvány címe akkori szempontokat, értéktételeket tükröz, a valódi értéket a kordokumentumok adják.

³ Tankönyvkiadó, Bp., 1979.

⁴ In: Neveléstudományi kongresszusok Magyarországon 1848-1948. Szerk. Felkai László. MPT.

⁵ Szarka Józseffel. Tankönyvkiadó, Bp., 1965.

⁶ Tankönyvkiadó, Bp., 1960.

⁷ Lásd pl. Tavasi Lajos, Földes Ferenc, Waldapfeld János, Kiss Árpád, Jausz Béla, Drózdy Gyula, Hanzó Lajos, Szokolszky István, Bors András, Hegedűs András, Kratofil Dezső, Stolmár László és másokról szóló írásait, amelyek a kortársak esetében többnyire nekrológok voltak.

A neveléstörténelemhez kapcsolódó metodológiai munkásságát sajnos ma méltatlanul elfeledték (pl. újabb keletű metodológiai kiadványok nem említik, továbbá pedagógiai szakos hallgatók sem ismerik). Pusztán az ezzel foglalkozó írásainak címét idézve is utalni szeretnék Simon Gyula eme módszertani munkásságára. Például: *A felszabadulás előtti pedagógiai folyóiratok néhány tanulsága*;⁸ *Neveléstörténeti kutatás levéltárakban*.⁹ Ide sorolnám a Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztályának az 1970-es évek elején lezajlott metodológiai tanácskozásait (hírt adott ezekről a Pedagógiai Szemle), továbbá azt a lelkes támogatást, amellyel Kődöböcz József szakosztályelnök irányításával 1976-ban megjelenhetett a (sajnos ma már szintén feledésbe merült) *Bevezetés a neveléstörténeti kutatómunkába* című szakmódszertani tanulmánykötet.

Nem lenne teljes Simon Gyula tudományos munkásságának vázlatos bemutatása, ha nem szólnánk arról, hogy tucatnál is több kisonográfíát vagy terjedelmesebb alkotást szerkesztett az MTA Pedagógiai Bizottsága Neveléstörténeti Albizottságának titkáráként 1957 és 1968 között.

Talán különös, hogy tudományos munkássága részeként említjük Simon Gyula által különösen kedvelt műfajt, a pedagógiai esszét. Meggyőződése volt, hogy ez a nálunk nem tipikusan honos műfaj sokféle cél elérésére alkalmas. Emberközelbe hoz pl. bármely pedagógiai problémát, csak az a lényeg, hogy az ún. probléma valós, hiteles legyen. Fő szabály, hogy a problémát mindig történetiségben nézzük és ne oldjuk meg a hallgató, az olvasó helyett. Kerüljük a nagyképszerűséget, a szakmai fensőbbiségtudatot, a szájbarágós magyarázatokat, helyette avassuk egyenrangú partnerré az olvasót, s inkább gondolkodásra serkentsük, bátran osszuk meg vele kételyeinket. Érdemes lenne egyszer tanulmányt írni Simon Gyula bevezetőiről, előszóiról, de emlékebeszédeiből, sőt felidézve a szemtanúkat, megnyitóiról, köszöntőiről.

Nehéz lemondani arról, hogy Simon Gyula még több neveléstörténeti írását idézzük fel, amelyek méltóak lennének arra, hogy legalább az említés szintjén itt megjelenjenek. Érdekes színfolttal egészíthetnénk ki Simon Gyula portrékat azzal is, ha elemeznénk a vele készített interjúkat. Ez azonban alaposabb elmélyülést igényelő feladat lenne.

Lehetséges, hogy nem szerencsés összevonni Simon Gyula gazdag életművének oktatáspolitikai, tudományszervezői szerepét, tevékenységét. Ta-

⁸ In: Széles utakon. Veszprém, 1976.

⁹ In: Tanulmányok a neveléstudomány köréből. 1962. Bp. Akadémiai Kiadó, 1963.

lán az indokolja, hogy a közéletiség Simon Gyulánál mindkettőt szorosan összefogja, áthatja. Érdemes felsorolni, ebből a szempontból áttekinteni, hogy a Magyar Pedagógiai Társaságban betöltött szerepén kívül még mely szervezetekben volt tisztsége. A már említett MTA Neveléstörténeti Albizottságának titkára volt 1957-től 1968-ig, majd haláláig tagja. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökségének tagja (1973-1981), s egyben a TIT pedagógiai szakosztályának elnöke (1973-1986), a Pedagógusok Szakszervezete központi vezetőségének tagja (1971-1981), a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja (1972-1981), a Magyar Történelmi Társulat sporttörténeti szakosztályának tagja (1985-1989), a Magyar Olimpiai Akadémia tagja (1986-1989). Ezekben a szervezetekben Simon Gyula sokszor mérhető hatásokkal és tevőlegesen járult hozzá a pedagógus társadalom társadalmi elismertségének erősítéséhez, szakmai presztízsének növeléséhez. Különösen a TIT keretén belül fejtett ki eredményes munkát, ahol nemcsak ún. szakmabeliek, hanem például a szülők körében is sok nevelési, oktatási, tanulási, gyermeklélektani és más ismeretekhez juttatta hallgatóságát.

Külön kell szólnunk röviden a Magyar Pedagógiai Társaságban betöltött szerepéről. Simon Gyula az MPT 1967. évi újjáalakulásától fogva haláláig fontos tisztségeket töltött be az évtizedeken át legjelentősebb szakmai szervezetben. A megalakulás után három évig a Pedagógiai Társaságra építve folyt az V. nevelésügyi kongresszus előkészítése. Ez óriási lendületet adott az MPT szervezeti rendszerének országos kiépítéséhez, s a nevelés, oktatás kérdései iránti érdeklődés megnövekedéséhez. Rendre alakultak meg a szakmai részszervezetek, megyei tagozatok, amelyek a tanügy, a nevelés és sok egyéb közoktatással kapcsolatos kérdéseket kezdtek vizsgálni, elemezni, olykor a korszak lehetőségeihez mért meglepő nyíltsággal megvitatni. Ebben a munkában részt vett a magyar pedagógus társadalom színe java, beleértve a neveléstudomány prominens képviselőit is. Elképzelhető, milyen óriási szervezői munkát végzett Simon Gyula főtítkári minőségben, ha a Pedagógiai Társaság 42 országos szervezeti egységére gondolunk, emellett az V. nevelésügyi kongresszus előkészítő testületére, öt témabizottságára, valamint a különböző kommunikációs tevékenységekre. S ha ehhez hozzá vesszük, hogy a kongresszus egyik központi mondanivalója az 1961. évi oktatási törvény bírálata, a másik a hogyan tovább kérdésköre volt, érzékelhetjük, hogy eléggé nehéz, sőt „önvesztélyes” oktatáspolitikai kérdésekben kellett „okosan lavírozni”.

Életének utolsó közéleti élménye a Magyar Comenius Társaság megalakulása volt 1986-ban, melynek alelnöki tisztét töltötte be haláláig. Simon Gyula szakmai pályafutása során nagy érdeklődéssel fordult Comenius életművéhez. Munkássága során több ízben is idéz műveiből, hivatkozik rá, követendő példákat állít a hatalmas életműből pedagógusainknak, oktatási szakembereinknek. Amikor a pataki tanítóképző felvette Comenius nevét, Simon Gyula avatta fel Comenius szobrát. Több alkalommal foglalkozott a nagy cseh pedagógus tevékenységével. Pl. Comenius szellemi öröksége címmel tanulmányt írt a Heves Művelődés c. periodikába (1971). 1978-ban az Eperjesi Šafarik Egyetem nemzetközi konferenciáján nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott Comeniusról. Igen színvonalas tanulmányt tett közzé 1973-ban a Bessenyei György Tanárképző Főiskola tudományos közleményei 5. Pedagógia – pszichológia c. kiadványában *Comenius örökségéről* címmel. Ebben a tanulmányban több alapvető megállapítás olvasható a nagy életműről. *„Hogy száz és százazrek előtt kitárulhatott a tudás kapuja, abban Comeniusnak kimagasló érdemei vannak. A köznevelés demokratizálásának hosszú és keserves útján Comenius életműve elévülhetetlen hagyomány. Nemcsak eszmei útmutatásként, hanem legalább olyan értékű pedagógiai példaként is. A nevelés történetében ... csak kevesen befolyásolták pedagógiai eszközökkel olyan termékenyen az emberek életét megváltoztató gyakorlatot, mint éppen Comenius”* – írja a tanulmány bevezetőjében. S ehhez hozzátehetjük még Simon Gyulának Sárospatakhoz fűződő mély szakmai érdeklődését, a pataki szellem tiszteletét, s a Tanítóképző Intézet oktatóihoz, mindenekelőtt Kődöböcz Józsefhez fűződő kollegiális, baráti kötődését.

Mindez együttvéve vezetett el Simon Gyula számára ahhoz a megtiszteltetéshez, hogy a Comenius Társaság alelnökének választották. Amíg egészségi állapota engedte, tevőlegesen rész vállalt a Társaság munkájából. Ez az idő azonban sajnos nagyon rövidre korlátozódott, a megalakulás után három esztendővel, 1989. november 22-én Simon Gyula örökre eltávozott.

Emlékét sokan őrzik, máig idézik egyre fogyó kortársai, tanítványai. Az esztergomi Vitéz János Tanítóképző Főiskolában emléktáblát állítottak tiszteletére. Szülőföldjén, Nyergesújfalun, gyermekkorra legkedvesebb játszóhelyén, a Sánc-hegyen nemrég nyitott temetőben nyugszik.

GYÖRI ISTVÁN

Szentimrei Mihály (1924–1999)

Szentimrei Mihály 1924-ben született az akkor Csehszlovákiához tartozó Ungváron. Iskoláit Vajkócon, Ungváron, Kassán végezte, majd a háború idején kezdte meg teológiai tanulmányait Sárospatakon. Kétévi szovjet fogság után végül 1949-ben szerzett református lelkészi oklevelet. E néhány – látszólag száraz – életrajzi tény meghatározó volt egész élete és életműve számára.

A kisebbségi lét megtanította arra, hogy nemzetben gondolkodjon. Egész élete során, látszólag nagyon beszorított körülmények, csekély lehetőségek között is mindig a magyar nemzet egészében és történelmi távlatokban gondolkodott. A kétévi fogság és kényszermunka egyrészt megedzette és szívóssá tette, másrészt megtanította arra, hogy az ember méltósága abban van, ha meg tudja őrizni a lelki, szellemi önállóságát, elveit, hitét.

A pataki kollégiumban eltöltött diákévek révén olyan szellemi pezsgésbe került bele, amely egész életére elhivatást, feladatot adott neki. A világháború utáni néhány év a pataki főiskola egyik virágkora volt. Még itt voltak a 20. század nagy tanárnemzedékének jeles képviselői, akik a trianoni trauma után új célokat, perspektívát adtak a Főiskolának. A háború utáni nagy politikai és társadalmi változások között is keresték a válaszokat a magyar falu, a magyar reformátusság megújulásának kérdéseire.

Szentimrei Mihály tanulmányai után Nygyozvágyon, majd pedig Taktabájon szolgált lelkészként. Ez az idő – az ötvenes és hatvanas évek – nem nagyon adott arra lehetőséget, hogy egy falusi lelkész bármilyen közéleti tevékenységet folytasson. Ő ezt az időt a lelkészi szolgálat végzése mellett az önképzésre, önmaga művelésére fordította. Számos kéziratban maradt tanulmánya, könyvrecenziója, sőt német eredetiből készült könyvfordítása tanúskodik erről a korszakról. Ekkor készült például „A tanulók személyisége megismerésének módja” című dolgozata, amely

leginkább Harsányi István munkáin alapult. Nem sikerült kideríteni, hogy elhangzott-e ez a tanulmány valamilyen fórumon, vagy csak ön maga számára készítette, nem is sejtve, hogy később majd milyen iskolaszervezői feladatok kell végeznie.

Nagyobb mozgásteret akkor kapott, amikor 1966-ban visszakerült Sárospatakra az államosítás után is egyházi kezelésben maradt Tudományos Gyűjteményekbe, ahol előbb könyvtárosként, majd 1988-tól annak igazgatójaként szolgált. Munkáját tudatosan szolgálatnak fogta fel. Miben állt ez a szolgálat? Így írt erről ő maga:

„Érdekes módon a pártállam nem tartott igényt a Kollégium tudományos Gyűjteményeire... Ezek Isten gondviselő irgalmából a Kollégium 'Maradéka'-ként, mint egyházi intézet élhettek továbbra is. ... A Tudományos Gyűjtemények iskola nélkül fél szárnyal repülve, ha keveset is, de megpróbált valamit pótolni a megszüntetett Kollégium szolgálatából. Próbált kiszármazni valamit abból az evangéliumi hitbe gyökerező humanizmusból, amit a Kollégium is képviselt. Persze ezt se nézték mindig jó szemmel az 'illetékesek'... Ennek ellenére a Gyűjtemények mégis mementóként élt és működött a felszámolt Kollégium központi épületének déli felében. Pusztá létével is emlékeztetett megszüntetett anyaintézményének, a Református Kollégiumnak 400 éves valóságára. A Gyűjtemények munkatársai nemcsak imádságban hordozták, egyházunk sok tagjához hasonlóan, a pataki Kollégium feltámasztásának ügyét, hanem kihasználva az ott évente megforduló többszáz kutatóval folytatott beszélgetés lehetőségét, valamint a fejlődő idegenforgalmat, amely az utóbbi évtizedben már évente 45-50 ezer látogatót jelentett, mást is tettek. Miközben ismertették a Kollégium és a tudományos gyűjtemények egyes részlegeinek történetét, nemzet- és történettudatot, hitet igyekeztek ébreszteni és erősíteni, azt is hirdették, hogy egyházunk, népünk, a magyar oktatás- és nevelésügy ellen vétkesek azok, akik a többi történeti kollégiumaikkal együtt Patakot is megszüntették. Hirdették ezeknek az iskoláknak a szükséges újraéledését, és azt a reménységet, hogy még újra éledhetnek.”¹

E különleges és egyedülálló szolgálat mellett jelentős kutatómunkát is végzett. Ez egyrészt Nagykönyvtárban található régi könyvek feltárását jelentette, másrészt pedig nagy odaadással foglalkozott a Kollégium és a sárospataki nevelés történetével, ezen belül is legrészletesebben a

¹ Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium visszaállításáról. = Református Egyház XLII. évf. 9. sz. 198-200.

17. századdal, a Rákócziak, Comenius és a puritánok korával. Kiadta saját magyar fordítással a kor jelentős iskolatörténeti dokumentumát, a Főiskola 1618-as rendszabályait és 1620-as törvényeit.²

Publikációinak száma a kilencvenes évek elejétől ugrásszerűen megnőtt, ezzel is jelezve, hogy a korábban sokszor csak az íróasztalfiókja részére készült dolgozatok iránt megnőtt az érdeklődés. Dolgozataiban olyan témákat érintett, amelyek a politikai és társadalmi változások során valóban aktuálissá váltak ezekben az években: a pataki népfőiskola története és szellemi öröksége, a kollégium államosításának körülményei, különös tekintettel az államosítás elleni egyházi ellenállás kérdéseire, a protestáns oktatás és nevelés kérdései.

A nyolcvanas évek vége felé azonban nemcsak az elméleti kutatómunka és a publikálás lehetőségei változtak meg, hanem a Tudományos Gyűjtemények egészen új feladatokat is kapott.

Nagyon sok konferencia, találkozó, kiállítás házigazdája volt a Tudományos Gyűjtemények ezekben az években. Igazgatóként valamilyen szinten mindegyik előkészítésében, megszervezésében részt vett. Igyekezett elkerülni az aktuálpolitikai, pártpolitikai csatározásokat, hiszen nagyobb távlatokban gondolkodott: hogyan lehetne Sárospataknak és azon belül az újraszerveződő Református Kollégiumnak visszaadni azt a súlyát, amelyet korábban a magyar művelődésben betöltött. Bekapcsolódott több tudományos csoport munkájába is, így aktívan dolgozott a Magyar Comenius Társaságban is.

A Tudományos Gyűjtemények hordozta az egykori Kollégium örökségét. Természetes volt tehát, hogy azok az öregdiákcsoportok, egyházi körök, akik a Kollégium egyházi intézményként való helyreállítását szorgalmazták, nem kerülhették meg a Gyűjteményeket. Szentimrei Mihály nagy örömmel vett részt és vállalt feladatot minden ilyen kezdeményezésben.³

Tagja és egyik meghatározó személyisége volt annak a Vegyesbizottságnak, amely a Városi Tanáccsal a visszaadás konkrét lépéseit egyeztette, majd pedig a Kollégium Igazgatótanácsának. Amikor a kialakult a Kollé-

² *Szentimrei Mihály*: A Sárospataki Református Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei. Kiadja a Sárospataki Ref. Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 1996.

³ Erről a tevékenységéről bővebben: *Szentimrei Mihály*: A Sárospataki Református Kollégium visszaállításáról. = Református Egyház XLII. évf. 9. sz. 198-200.

gium hagyományos szervezete, éveken keresztül betöltötte a közigazgatói tisztséget is.

Különösen szívén viselte a teológiai oktatás újraindításának ügyét. Az 1991/92-es induló akadémiai év megbízott teológiai igazgatójaként, fáradságot nem kímélve, sokszor még a fizikai munkát is vállalva dolgozott ezért a célért. Az első tanévben a Tudományos Gyűjtemények biztosította az oktatás feltételeit: az olvasóteremből tanterem lett, a könyvtárosok részben oktattak és biztosították a szakkönyvtári háttérrel. De meg kellett szervezni a hallgatók kollégiumi elhelyezését, ehhez épületekről, bútorokról kellett gondoskodni. Különösen is szívén viselte a jelentős számban ideérkező határon túli, elsősorban felvidéki és kárpátaljai hallgatók ügyét. Személyes kapcsolatait is felhasználva igyekezett számukra ösztöndíjakat, támogatásokat szerezni.

E mozgalmas néhány év után a sors még egy nagy feladattal ajándékozta és terhelte meg, ez pedig az Oroszországba került pataki könyvek ügye.

Mint ismeretes, 1938-ban a pataki Kollégium nagykönyvtárából jelentős könyvtári és levéltári anyag került Budapestre az egyik bankba megőrzésre. Ezek a könyvek Budapest ostroma idején eltűntek és közel fél évszázadig semmi hír nem volt róluk. 1992-ben jelentek meg olyan sajtóhírek, mely szerint a pataki könyvtár egy része Nyizsnyij Novgorodban található. Szentimrei Mihály is tagja lett annak az orosz-magyar restitúciós bizottság által létrehozott szakértői csoportnak, amelynek a feladata a könyvek azonosítása, eredetük tisztázása és a könyvek sorsát rendező későbbi politikai döntésig is azok szakszerű őrzésének biztosítása volt.

Annak idején az ügy elég nagy médianyilvánosságot kapott, amely gyakran sajnos ártott is a tárgyalásoknak. Közben a háttérben nagyon sokat dolgoztak a Nagykönyvtár munkatársai Szentimrei Mihály vezetésével. Minden egyes könyvről pontos leírás, orosz nyelvű fordítás készült az itteni katalóguscédulák, leltári leírások alapján, hiszen csak így lehetett a könyveket beazonosítani. Ő maga kétszer is járt Nyizsnyij Novgorodban, 1994 és 1995 őszén, hiszen a munka egy részét a helyszínen kellett elvégezni. A Szakértői Csoport munkájának köszönhetően az elhurcolt könyvek közel 80%-át sikerült azonosítani és ezzel ezt a jelentős nemzeti kincset az esetleges további veszteségektől megőrizni. Természetesen a könyvek végleges sorsa, esetleges visszaadása már olyan szín-

tű politikai döntést igényel, amelyre neki sem volt befolyása, de az adott körülmények között igyekezett mindent megtenni, ami tőle tellett.⁴

Jellemző erre a gondolkodásra az az eset, amit ő maga mondott el a sorok írójának. Amikor 1995 novemberében Nyizsnij Novgorodban jártak, az első reggel egy tüntető csoport fogadta őket. A delegáció tagjai voltak a moszkvai magyar nagykövetség képviselői, helyi állami vezetők, a Széchenyi Könyvtár egyik munkatársa és ő maga. Benn ültek a szállodában és reggeliztek, kinn, a korán beköszöntött orosz télben világháborús veteránok tüntettek, táblákkal. „Nem adjuk vissza a hadiszákmányt, nem engedjük a kincseket elvinni” stb. Félős volt, hogy a helyi könyvtárban tervezett, a könyvek azonosítását és állagfelmérését célzó szakértői munka lehetetlenné válik. Senki sem vállalta, hogy kimenjen, és legalább próbálja meg lecsendesíteni a tüntetőket, egyedül Szentimrei Mihály. Tolmács nem kellett, beszélte annyira a nyelvet, hogy megértesse magát. A küldöttség tagjai nagy meglepetéssel és megkönynyebbüléssel figyelték, hogy néhány mondat után előkerültek a vodkás üvegek, és a tömeg lassan szedelőzködött és békésen elszlott. A bentiek rögtön faggatni kezdték, hogy mit mondott nekik.

Elmondtam nekik, hogy megértem őket, én is voltam katona, voltam hadifogoly is. Hol voltál hadifogoly? – kérdezték. Kiderült, hogy amikor a magyar foglyokat 48-ban elengedték, akkor a Németországból hazatérő vöröskatonákat internálták ugyanebbe a lágerbe. Maradt az őrség, maradtak a konyhások, a munkafelügyelők, csak a rabok cserélődtek. Ez a veterán csoport ugyanabban a barakkban lakott, ahol azelőtt Szentimrei Mihály. Rögtön felemlegették, hogy melyik ő volt emberséges, melyik volt kegyetlen. A közös emlékek feloldották a hangulatot, megígérte nekik, hogy most nem visznek el egyetlen szákmányolt könyvet sem, csak szeretnék megnézni. Különben is, mi mindnyájan csak kisemberek vagyunk. Így aztán a tüntetők békésen elmentek, a bizottság nyugodtan mehetett a könyvtárba.

Egész életére, munkájára az „ahogy lehet” elve volt érvényes. Nem panaszkodott, hanem igyekezett ott és akkor megtenni azt, amit fontosnak érzett, s amint e rövid méltatásból talán kiderült, ez nem is volt kevés.

⁴ *Szentimrei Mihály*: A Tudományos Gyűjtemények elveszett értékei nyomában. = Kollégiumi Tudósítások, 1994.

Dr. Újszászy Kálmán szobra

PÁL MIHÁLY ALKOTÁSA

KOVÁTS DÁNIEL

Dr. Újszászy Kálmán (1902–1994)

Újszászy Kálmán a XX. század embere volt. Nemcsak azért mert a század első évtizedében született és az utolsóban halt meg, hanem mert életútja, munkássága jellegzetesen hordozza magán e küzdelmes század bélyegeit. Budapestről került Patakra, egy kispolgári világból a falusi társadalom és a tanári-lelkészi értelmiség által meghatározott szellemi környezetbe. A lelkipásztori hivatásra készülődve került a hely szellemének sugárzásába, s vált az évek során a „Bodrog-parti Athén” szellemiségének képviselőjévé, gazdagítójává.

Szerepvállalása három területre összpontosult, de mélységében és kihatásaiban mégis szerteágazónak tűnik.

Egyházi vezető személyiség volt, aki előbb az általa nevelt tanítóképzősök, teológusok, cserkészek révén lett élesztője, terjesztője a krisztusi üzenetnek, majd a zempléni református egyházmegye, s később a nehéz időkben a Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnokaként, világi vezetőjeként vállalta küldetése folytatását. Főgondnoki székfoglaló beszédében¹ a pataki kollégium régi – valószínűleg professzor-elődjétől, Erdélyi Jánostól származó – hitvallását elevenítette föl: „*Három fáklyám ég: hit, haza, emberiség!*” A vallásos hit, a hazáért és a népért érzett felelősség, valamint az emberiség egységének reménysége fogalmazódik meg filozofikus, teologikus és mégis közvetlen hatású, szemléletes szavaiban.

Emellett Újszászy Kálmán teológiai tanár volt, aki a filozófia és pedagógia tanszéken két évtizeden át oktatott, és a gondolkodást és magatartást formáló hatása akkor is megmaradt, amikor – a pataki teológia erőszakos megszüntetése után – a katedráról nem szólhatott. A szellem és világnézet alapkérdései foglalkoztatták, érdekelte az egzisztencializ-

¹ Újszászy Kálmán emlékkönyv (a továbbiakban: ÚKE.), 175-182.

mus, Dosztojevszkij gondolköre, vizsgálta a kultúra és a nemzet viszonyrendszerét, a szegedi egyetem magántanáraként feltárta a falunevelés szellemi alapjait.² pataki diákjait a faluszeminárium keretében szociológiai, szociográfiai ismeretekkel gyarapította, hatásos irányítója lett az 1930-as és 40-es években a falumisszióknak,³ terjesztője a magyarságismeretnek.⁴ Dr. Szabó Zoltánnal s más professzortársaival együttműködve kidolgozta a magyarságismeretnek és az úgynevezett falumunkának sárospataki modelljét, amelynek részelemei – a népfőiskola, a vándorkönyvtár, közhasznú ifjúsági munkatábor, a cserkészlet – szerves egységet alkottak. Ilyen vonatkozásban szerepe országos viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű.

Életművének harmadik elemeként arra kell utalnunk, hogy a tudományos gyűjtemények igazgatójaként a helyi értékek hű sáfára, gazdagítója volt. Sárospatak és öröksége, a genius loci az ő szavai és írásai által tudatosodott több nemzedékben. Írt, beszélt a város értékeiről – különösen vár, az iskolakert, az építészeti műemlékek, a református temető – jelentőségéről, s ébren tartotta a nagy elődök – kiemelten Comenius és Erdélyi János – örökségét.⁵ A Kollégiumból megmaradt egyetlen egyházi részintézményt – a Nagykönyvtár, a levéltár, a muzeális tárgyi anyag gyara-

² A következőkben e lágjegyzetekben nem törekszünk teljességre, a legfontosabbaknak tekintett közleményekre hívjuk fel a figyelmet. *A negyedik evangélium írója*. 1929. gépirat.; *A protestáns teológia főbb irányainak hatása az újszövetségi tudományok művelésére*, Sárospataki Református Lapok (a továbbiakban: SRL.) 1930. 15. sz. 85-88., 16. sz. 95-96.; *A tárgy problémája Rickert ismeretelméletében* (1932); *A szellem életének modern megnyilvánulásai és az igehirdetés* (1934) ÚKE. 116-123.; *A filozófia válsága*, SRL. 1934. 41. sz. 220-221.; *A protestantizmus rendeltetése a mai magyar életben*. SRL. 1935. 44. sz. 243-245.; *Az „időbeli” és az „idői” ember* (1936) ÚKE. 124-130.; *Dosztojevszkij* (1935) ÚKE 131-138.; *A falunevelés szellemi alapjai*. Sárospatak, 1938.; *Ember és nevelés* (1940) ÚKE. 143-152.; *Sors, rendeltetés, történet*. Protestáns Szemle, 1940. 353-356.

³ *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához*. Sárospatak, 1936.; *A sárospataki főiskola faluszemináriuma*. Protestáns Szemle, 1939. 147-150.; *A falumisszió és a református egyházi falumunka*. Sárospataki Füzetek, 1939. 7. sz.; *A magyar falunevelés mai feladatai*. Nevelésügyi Szemle, 1940. 70-74.; *A sárospataki főiskola faluszemináriuma*. Bp., 1947. (ÚKE. 240-251).

⁴ *Magyarság és magyarságtudat*. (1939.) ÚKE 203-208.; *Mi bennünk a magyar?* (1942). ÚKE. 209-217.

⁵ *Sárospataki vezető*. (Balassa Iván és Román János társszerzőkkel.) Sárospatak, 1957.; *A sárospataki nagykönyvtár*. Borsodi Szemle, 1959. 3. sz. 60-62.; *Erdélyi János*. Könyvtáros, 1964. 143-146. (ÚKE. 419-424.); *Erdélyi János reformátussága és egyházközéleti munkássága* (1969). ÚKE. 425-432.; *Kollégiumi és diákirodalom Patakon* (1969). ÚKE. 433-440.; *A Sárospataki Tudományos Gyűjtemények* (1979). ÚKE. 371-379.; *Séta Sárospatakon* (1977). ÚKE. 393-410.; *Történelmi séták a sárospataki református temetőben* (1986, 1988). ÚKE. 445-466.

pítása mellett – újabb részlegekkel bővítette, kialakította a tudományos kutatás számára igen értékes adattár és az amerikai gyűjtemény együttesét.

Nincs lehetőség arra, hogy ennek a rövid megemlékezésnek a keretében méltó részletességgel jellemezzük Újszászy Kálmán munkásságát, most, a Comenius Társság ülésén csupán azt idézem föl röviden, miképp járult hozzá a Comenius-kutatáshoz. Két alapvető jelentőségű dolgozata tartalmazza mondanivalóját, az egyik 1958-ban,⁶ a másik 1973-ban jelent meg.⁷ Úgy látta, hogy a nagy cseh-morva pedagógus magyarországi munkásságát három problémakörben lehet megérteni:

1. Sárospatak Comenius korában. Vagyis: Hová jött Comenius?
2. Comenius sárospataki munkássága. Vagyis: Mít végzett?
3. Comenius hatása Sárospatakon. Vagyis: Hogyan hatott, illetve hat máig?

Újszászy Kálmán megítélése szerint a második kérdéskörnek van a legnagyobb irodalma, s e vonatkozásban Dezső Lajosnak, Szinyei Gerzsonnak és Rác Lajosnak az eredményeire hivatkozott. Úgy vélte, a legkevésbé a harmadik problémakört ismerjük. Keveset tudunk arról, hogy a coetus őrizte-e, tudta-e őrizni a comeniusi hagyományt a számkivetésben töltött esztendőkbén. Az első témakör is csak részben van feldolgozva, pedig enélkül nem értjük meg, miért vállalta Comenius az itt maradást. Mivel Újszászy professzor tenni akart e hiány pótlása érdekében, arra vállalkozott hogy felvázolja a Comenius-kori Patakat.

Hová is jött tehát Comenius? Újszászy Kálmán szerint egy olyan formálódó centrumba, amely méltó helye lehetett pedagógiai törekvéseinek megvalósítására. A korabeli Sárospatak szerepét és jelentőségét négy aspektus alapján vizsgálta.

Először is rámutatott a Felső-Tisza vidékének fontosságára a három részre szakadt ország gazdasági életében. Voltaképpen felvonulási területnek tekinthető Patak vidéke, amelynek gazdasági jelentősége és társadalmi fejlődése erőforrásként szolgált. Ebben nagy szerep játszott a Rákóczi család, amely Patakot birtokközponttá tette. A marhakivitel és a borkereskedelem növelte a gazdaság energiáit a nép körében is: polgárosodás ment végbe a Hegyalján. Comenius – kritikai megjegyzései ellenére – érzékelni tudta a lehetőségeket.

⁶ *Comenius és Sárospatak.* = Pedagógiai Szemle, 1958. 939-946. Újra megjelent: ÚKE. 411-418.

⁷ *The Role of the Ecclesiastical Authorities and the Princely Family in the life of the Sárospatak School between 1650 and 1654.* = Comenius and Hungary, Bp., 1973. 40-50.

Másodszor azt elemzi Újszászy professzor, hogy nőtt a Felső-Tisza vidék *politikai jelentősége* is. Hiszen I. Rákóczi György idejétől folyt az udvar tervszerű kiépítése a korábban hadászati lag megerősített várban. Emellett „A fejedelmi család árnyékában bár, de a társadalmi fejlődés egyként ható erőitől motiváltan jelentkezett a polgárosodó középnemesség és a mezővárosi parasztpolgárság egy olyan politikai szemlélettel – és éppen ez mutatja a gyökerességét és indokoltságát –, amely a Rákóczi család politikai hatalmának bukása után is érvényesnek bizonyult, sőt csak ekkor, a század második felében, a kor kifejezetten Habsburg-ellenes szabadságmozgalmaiban indult virágzásnak.” A kuruc magatartásmód gyökeret vert itt, s a Habsburg-ellenességet tapasztalva Comenius „jól találja magát” Patakon „a kelet-európai politikai élet egyik gyűjtőpontjában”.

Harmadszor abban jelölhető meg Patak jelentősége, hogy szükség volt *művelődési központra*. Sárospataknak „a XVII. század első felére ... a magyarországi protestáns tanintézetek között is kiváló iskolája révén, vitathatatlanra és versenytárs nélkülivé lett ez a funkciója”. Iskolája ugyanis központi fekvése és patrónusai által megerősödött. Képzett tanárok, friss nézetek, eszmék hatottak, s ezek hatása a diákok által a partikulákban tovább gyűrűzött. Jól kitapintható a református tömegek átnevelésére irányuló művelődéspolitikai törekvés. A puritanizmus jegyében a „teljes reformáció” igénye terjedt, részben válaszként az ellenreformációra. Kiemelt szerep jutott e folyamatokban Tolnai Dali Jánosnak. „A pansophikus iskola ebbe a tervbe beépítve az a forradalmian új, amellyel a túlhaladottal szakítani s az új felé, a jezsuita iskolák versenyét is paralizálóan, elindulni lehetett.” S ehhez szükség volt Comenius abszolút tekintélyére.

Végül *negyedszer* azt kell tekintetbe venni, hogy Sárospatak „az egész magyar *protestantizmus* egyházi életének súlyponti helye is”. Mert itt élt a fejedelmi család, oltalma alatt meghúzódhattak a lengyel, cseh protestánsok, bírta a protestáns államok szimpátiáját. Emellett itt éltek a puritanizmus legjellegzetesebb képviselői, s volt rokonság a comeniusi és pataki puritánusok praxisa között.

Újszászy Kálmán végkövetkeztetése úgy szól: Comenius a „barbárnak minősített környezet – a tanárok torzsalkodása, az egyházi életet felülő harc, az ebből folyó intrikák és a diákok kifogásolható magatartása

– ellenére is otthon érezte magát Patakon. „De csak addig, amíg ezt az atmoszférát érezkelte, reálisnak tudta!”

Dr. Újszászy Kálmán kiváló ismerője és sáfára volt egyéb vonatkozásban is a pataki szellemi hagyománynak. Nem véletlenül nevezték őt az amerikaiak úgy, hogy Mr. Sárospatak! A barát és tudóstárs, *Benda Kálmán* 1983-ban egy televíziós interjúban így fordult hozzá: „a Te neved évtizedek óta azonossá lett Sárospattakkal. Benned látják határokon innen és túl, ahol magyarok laknak, mindenütt, azt amit sárospataki hagyománynak, magatartásnak, hazafias szellemiségnek nevezünk. Ennek Te vagy egyik legmarkánsabb képviselője.”⁸

A pataki magatartás fő vonásának Újszászy Kálmán a *nyitott szellemiséget* tartotta. Ez hajtotta egykor a peregrinációra induló deákot, hogy tudással, könyvekkel gazdagodva térjen meg, ez készítette mindig is az új kezdeményezések, felismerések befogadásra a legjobbakat, s ez serkentett arra, hogy megtalálják minden történelmi helyzetben az éppen időszerű tennivalót.

Újszászy Kálmán mindebben példaadó volt nemcsak közvetlen tanítványai számára, hanem tágabb hatókörében is. Maga is járt külhoni egyetemekre – Glasgow, Bazel, Athén voltak tanulmányai színterei –, később Amerikában volt kétszer is tanulmányúton, s mindenünnen szellemi kinccsel gyarapodva tért vissza Patakra.

Nemcsak egyházi szolgálata, pedagógiai feladatvállalása, gyűjteményszervezői tevékenysége váltott ki széles körű elismerést és visszhangot, szakirodalmi munkássága is a legkiválóbb patakiak sorába emeli őt. A halálát követő két esztendőben egyik megtisztelő és kedves feladatom volt írásos hagyatékának áttekintése. Felesége jóvoltából számbavehettem kéz- és gépiratait,⁹ s bőven válogathattam több tudományterület felé elágazó tematikájú írásaiból, előadászövegeiből az Újszászy-émlékkönyv számára.¹⁰ Aki ezt a kötetet átlapozza, meggyőződhet egy alkotó élet gazdagságáról. Aki olvassa is, rögtön felismeri gondolatainak jelentőségét. Pedig maga az életpálya törést szenvedett; hiszen 1951-ben a sárospataki teológia becsukta kapuit, a filozófia és a pedagógia művelésének

⁸ Mr Sárospatak. Benda Kálmán beszélgetése Újszászy Kálmánnal. ŰKE. 25.

⁹ 94 tételt tartalmaz az ekkor általam összeállított jegyzék. ŰKE. 98-101. Újszászy Kálmán nyomtatásban megjelent írásainak jegyzékét *Höröcsik Richárd* állította össze. ŰKE. 93-96.

¹⁰ Újszászy Kálmán emlékkönyv. Szerkesztette: *Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrei Mihály*. A kötet kiadását gondozta: *Koltay Gábor*. Szabad Tér Kiadó, Budapest-Sárospatak, 1996. 619 oldal.

közvetlen kötelezettsége megszakadt. De épp a nyitottság mutatta meg számára azokat az új utakat-módokat, amelyek révén megszólalhatott, taníthatott, másokra hathatott.

Magam, sokakkal együtt – mint azt már máskor is megvallottam¹¹ – három nagy tanulással gazdagodhattam az Újszászy Kálmánnal való ismeretség által. Azt tanultam tőle, hogy az értelmiségnek el nem hanyagolható feladatai és kötelezettségei vannak a néppel szemben. Meggyőződött arról, hogy a hagyományok ismerete segít bennünket mai helyzetünk értékelésében. S általános érvényű példát mutatott arra, hogy a közműveltség szolgálatában az adott kor lehetőségeit fölismerve kell megtalálni a legjobb formákat.

Újszászy Kálmán immár tíz éve nyugszik a sárospataki református temetőben, de aki megéri életművének üzenetét, ma is kortársnak tekinti őt.

¹¹ Vö. többek között: *Újszászy Kálmán és a falukutatás*. Holnap., 1992. 12. s. 47-48.; *Újszászy Kálmán sárospataki missziója*. Széphalom-évkönyv, 1993. 349-353.; *Újszászy Kálmán és a magyar falunevelés problematikája*. ÚKE. 1996. 505-525.; *Újszászy Kálmán a nemzeti önismeret szolgálatában*. Széphalom-évkönyv, 1997. 363-366., *Egy vidéki értelmiségi a 20. században*. (Újszászy Kálmán és a „pataki szellem”). Európából–Európába. Tanulmányok a 80 esztendőös Balassa Iván tiszteletére. 1997. 621-630.; *Újszászy Kálmán falunevelési koncepciója*. Bibliotheca Comeniana VI. 1997. 161-166.; *Újszászy Kálmán és a falunevelés sárospataki modellje*. A magyar felnőttoktatás története konferencia dokumentumai. Bp., 1998. 104-107.; *A magyarságismeret mint nevelési program Sárospatakon a két világháború között*. A 800 éves város, Patak. Sárospatak, 2004. 203-211.

JÁKI LÁSZLÓ

Dr. Zibolen Endre (1914–2004)

Nehéz, talán megoldhatatlan feladat számomra Zibolen Endrét az 1945 utáni neveléstudomány meghatározó képviselőjét értékelni. Az értékelés annál is inkább nehéz, mert magával az „érték” meghatározásával is adósak vagyunk. A konzervatív, a liberális, a hagyományos-pedagógia egyelőre inkább csak megbélyegzést, elhatárolódást jelent, s így én aligha vállalkozhatom, hogy Zibolen Endrét az eltérő értékrendek valamilyen skatulyájába elhelyezzem. Így nem törekszem többre, mint bemutatom ezt a sokoldalú tudóst, tudományszervezőt és – nem utolsó sorban – az embert. Tehetem ezt azért is, mert Bandi bácsihoz közel harminc éves barátság fűzött, és ebből tíz évig közvetlen munkatársa – helyettese – voltam a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban.

Származása

A kemény, szigorú gondolkodású Bandi bácsi felvidéki paraszt családból származott. Édesapja – akit sokszor és nagy tisztelettel emlegetett – gyermekkorában, iskolai évei alatt megtapasztalta a szegénység, a létfenntartáshoz szükséges keménység, erőfeszítés szükségességét. Zömmel a maga erejéből lett latin-görög szakos tanár, országosan ismert középiskolai igazgató. Meggyőződésem, hogy Bandi bácsi személyiségét nagymértékben meghatározta édesapja. Vonatkozik ez emberi és pedagógiai értékeire egyaránt. Külön tanulmányt igényelne és hálás téma lenne ennek a nagyformátumú pedagógusnak – hosszú éveig igazgatónak – a bemutatása.

A kacskaringós életút

Zibolen Endre életútja nehéz, ellenmondásos korszakokra esett. Esetenként hajlamosak vagyunk bagatellizálni ezeket a korszakokat, mondván, hogy minden korszak nehéz volt Magyarországon. Ezzel a leegysze-

rűsítéssel szemben Zibolen tanár úr átélte a Tanácsköztársaság és a második világháború előtti korszak borzalmait, a nehéz ötvenes éveket és az 1956-ot követő megtorlást.

Gyermekkorra boldog és kiegyensúlyozott volt. A középiskolai igazgatói fizetés, szolgálati lakás (a korszakban az iskolaigazgatóknak kötelező volt a bentlakás) stabil életszínvonalat biztosított. Szerette szüleit, testvéreit, tanítóit. Beszélgetéseink során gyakran visszatért gyermekkori, családi és iskolai élményeire. Így többek között a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium Horváth Mihály téri gyakorló iskolára, Jovicza Ignác és Stelly Géza tanító urakra – mindkettőt az irodalomból is ismerjük – akik megalapozták fogalmazási készségét, nyelvi szigorúságát s az ismeretekhez, tudáshoz való viszonyát. Egy helyesírási vagy fogalmazási hiba láttán mindig megemlítette, hogy erre mit mondott volna Jovicza tanító úr. Később, amikor helyettese voltam, az első időben titokban mindig megnéztem az általa készített korábbi aktákat, s igyekeztem az én fogalmazványaimat az övéhez igazítani.

Középiskolai éveiről érdekes módon keveset beszélt de tudjuk, hogy számos ismert, szakmailag igen felkészült tanára volt; így például Szetey András, aki magyarra és latinra, valamint Szabó Mihály, aki viszont olaszra tanította. Mindketten az Eötvös Kollégiumban tanultak. Szemben középiskolai éveivel, egyetemem – pontosabban az Eötvös Kollégiumot – igen sokszor emlegette. A kitűnően érettségizett fiatalembert három napon keresztül vizsgáztatta többek között Gombocz Zoltán és Pais Dezső, és ez a tény önmagában jelzi az intézmény színvonalát. Az Eötvös Kollégiumot aligha kell bemutatni. Szerepe meghatározó volt a XX. századi magyar értelmiségre, s így természetesen Zibolen Endrére is. Tudományos, szakmai kapcsolatai is a volt Eötvös kollégistákhoz kötöttek. Itt alakult ki életre szóló érdeklődése a pedagógia iránt. Többször utaztunk együtt külföldre, s ilyenkor alkalom nyílt arra, hogy személyes élményein túl elmondja e különleges szellemi elitképző intézmény ember és szellemformáló mechanizmusát.

A diploma megszerzése után rövid ideig a Werbőczy Gimnáziumban volt óraadó, majd 1939-ben, miután a Felvidék egy része visszakerült Magyarországhoz, kinevezték rendes tanárnak a losonci gimnáziumba. Losonci évei ugyancsak sokszor szerepeltek beszélgetéseinkben. Hatással volt rá a szabadabb szellemű ottani demokrácia, amelynek jeleivel

lépten-nyomon találkozott. Többször is elmesélte, hogy amikor egy losonci taxist igazgatója letegezte, a taxis magától értetődően visszategezte az igazgatót. Elmesélte, hogy az ottani rendtartás sokkal szabadabb volt, mint az anyaországi, és ez rá nagy hatással volt.

Losonci eredményei elismeréseként Pestszentlőrincre helyezték. Közben többször járt Németországban, ahol megismerkedett a korszak különböző pedagógiai áramlataival. 1941-től az Országos Köznevelési Tanács munkatársának nevezték ki. Zibolen Endre életútjának részletes elemzése helyett csak utalok rá, hogy az életében bekövetkezett változások nem valami átgondolt „káderpolitika” részei voltak, hanem sokkal inkább annak voltak köszönhetőek, hogy ő mindenhol maximálisan teljesített. Tudása, nyugalma, felkészültsége s nem utolsósorban adminisztratív készsége mindenhol kiemelte környezetéből. Az Országos Köznevelési Tanácsban – mai szóval – megfúrták, s így örömmel fogadta a meghívást a Testnevelési Főiskolára. A háború utolsó évétől az Országos Köznevelési Tanács mellett (1943 -1944) fő állásban a főiskolán tanított. A részleteket ismét mellőzve pusztán csak jelzem, hogy sem 1944-ben, sem 1948 körül helyzete nem volt könnyű. Bizalmatlanság vette körül a háború előtt és a háború után is. A napi taktikázás idegen volt számára, ezt később is sokszor tapasztaltam.

Közben azonban kalandos háborús élményei voltak. Ez is egyik kedvenc témája volt, hiszen közvetlen kapcsolata volt azzal az ellenállási csoporttal, amely Budapest ostroma idején a Testnevelési Főiskolán szerveződött. Januárban hadifogságba került. Életének számos kedvezőtlen fordulata között, szerencsére, fogsága csak rövid ideig tartott. A magyar hatóságok ugyanis kérték a szovjeteket, hogy engedjék haza a fogságból azokat, akikre az újjáépítésben különlegesen nagy szükség van. 19 000 embert kértek, de mindössze néhány tucatot engedtek el. És Zibolen Endre ezek között a szerencsések között volt. 1946 novemberében már ismét a Testnevelési Főiskolán volt, de itt már érződött a Rákosi rendszer előszele.

Ebben az időben már Zibolen Endre a hazai neveléstudomány egyik tényezője volt. Részt vett a pedagógiai gimnáziumok nevelélméletének megírásában, tagja lett a Magyar Pedagógiai Társaság vezetőségének, több szinten is szoros kapcsolatba került Faragó Lászlóval, Vajda György Mihállyal, Mérei Györggyel, az új demokratikus neveléstudomány képviselői-

vel. Az előzmények alapján kézenfekvő volt, hogy 1954-ben meghívták a Nagy Sándor igazgatása alatt szerveződő Pedagógiai Tudományos Intézetbe a neveléelméleti és neveléstörténeti osztály vezetésére. Aktív tudományos szervező munkával az intézmény jelentős eredményeket ért el. Külön kell megemlíteni a tantervkészítés terén itt elért eredményeket. Ez volt ugyanis az első olyan tantervkészítés, melyet nagy gyakorlattal rendelkező tudományosan felkészült szakemberek egy tudományos intézet keretében készítettek.

Életének meghatározó eseménye az 1956-os balatonfüredi konferencián való részvétele volt. Itt váratlanul azt a feladatot kapta, hogy értékelje az elmúlt évek neveléstudományát. Elmondása szerint egy éjszaka állt a rendelkezésére, hogy ezt a nehéz és differenciált elemzést elkészítse. Ez írásban is megjelent, s ebből megállapíthatjuk, hogy a körülményekhez képest (ne feledjük a konferencia forradalom előtt volt!) igényes, árnyalt előadást tartott. A nagy politika nyomvonalának megfelelően 1957-ben még nem marasztalták el Balatonfüredért. Sőt! 1957-ben tagja és titkára lett a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottságának. A bizalmatlanság iránta csak később jelentkezett. 1958-ban már elmarasztaló írások jelentek meg Balatonfüredről a Pedagógiai Szemlében. Útja a Pedagógiai Könyvtárba vezetett. Mellőzés, félreállítás volt ez, de szeretett ott dolgozni. Sajnos feltáratlan, hogy az OPK-ban mi minden fűződik az ő nevéhez. Egy biztos: ő kezdeményezte a Magyar Pedagógiai Irodalom és a Külföldi Pedagógiai Irodalom című – mai napig is megjelenő – periodikák kiadását. Ekkor már kapcsolatunk rendszeres volt. Én a Pedagógiai Tudományos Intézetben dolgoztam, s ebédszünetben majdnem minden nap meglátogatta. Jellemző a korra, hogy szólt is, hogy „testvér – mert ez volt a kedvenc megszólítása, –, vigyázz mert látogatásaid neked nem jelentenek jó pontot”. Én azért továbbra is látogattam, mert egyrészt minden beszélgetés szakmai élmény volt, másrészt Ravasz János és az ő tanácsai alapján készítettem a „Magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiájá”-t, valamint a pedagógiai bibliográfiák bibliográfiáját. Ez utóbbira még a PTI igazgatóhelyetteseként 1956 tavaszán adott megbízást. Hogy napközi otthonos tanárból kutatóvá lettem nagyrészt ennek a megbízásnak köszönhetőem.

Megalázó helyzete ellenére (az akkori igazgató 1959-ben korainak tartotta csehszlovákiai kirándulását) továbbra is kezdeményezett, írt, dol-

gozott. Ekkor fejezte be Pestalozzi-kötetét, rendszeresen írt a Köznevelésbe, a Család és Iskolába, részt vett az MTA Neveléstörténeti Albizottságának munkájában. Csak ritkán utalt arra, hogy a nyolcórás könyvtári munka mellett leginkább éjjel dolgozott, hiszen ne feledjük, három tanuló gyermekét kellett eltartania.

Mindenki tudta, hogy „eldugott” könyvtári beosztása ellenére a hazai neveléstudomány kiemelkedő tudósa Zibolen Endre és ez a változó politikai körülmények között egyre kínosabb volt. Így sokak megkönnyebbülésére Zibolen Endrét kinevezték az alakuló Felsőoktatási Pedagógiai Kutatócsoporthoz. De még ez is ellenmondásos volt. Én akkor már szintén ott dolgoztam. Ő volt a „főnök” (kezdetben összesen négyen voltunk), de erről semmiféle papírt nem kapott. Csak 1967-ben, Polinszky Károly miniszterhelyettes idején nevezték ki igazgatóhelyettesnek, majd később igazgatónak. Én először tudományos titkárként, majd igazgatóhelyettesként közvetlen munkatársam voltam. „Hósi” korszak volt ez, és úgy ítélem meg ma is, hogy életének ez egy jó szakasza volt. Kevesen voltak, a légkör kitűnő volt. Annyit dolgozhattunk amennyit akartunk. Itt ismertem meg félelmetes munkabírást, igényességét, szakmai szigorúságát. Reggel 8-ra járt be, általában 5-6 óra között mentünk el a Rigó utcából (itt volt a FPK), de akkor kezdett újra dolgozni. Legtöbbször éjjel után feküdt le. Ekkor írta tanulmányait, dolgozott a Pedagógia Lexikonon, előterjesztéseket gyártott, előadásokra készült stb. Életének e korszaka a jobb korszakok közé tartozott, de Zibolen Endre többre lett volna hivatott. A felsőoktatás befolyásolása messze meghaladta az intézet súlyát és Zibolen Endre lehetőségeit. Néha egy-egy beadványával idegesítette az állami vezetést. Ilyenkor napokig izgatott volt, tudta, hogy veszélyes vizekre evezik. Ilyen volt például a felsőoktatás decentralizációja, amikor felhívta a minisztérium figyelmét arra a lehetetlen állapotra, hogy az országban közel száz felsőoktatási intézménye van. Az FPK-nak Zibolen Endre vezetésével voltak eredményei. A kiadványok, a több száz fő részvételével megtartott felsőoktatás-pedagógiai előadások, egyetemeken belüli kisebb csoportok létrejötte, a hazai távoktatás megalapozása mind olyan eredmények voltak, melyek az ő irányítása nélkül soha meg nem születnek. Közös tevékenységünk örömteli korszaka volt, hogy a minisztérium Hahn Istvánt, a kiváló tudóst és nagyszerű embert helyezte tanácsadónak az FPK-ba.

Sérelmek természetesen itt is érték. Pártonkivüliek voltunk mind a ketten. Ez ellentétes volt a korabeli gyakorlattal, és ennek hatása időközönként érezhető is volt. Később az intézmény felduzzadt, s óhatatlanul olyan munkatársakat is „örököltünk”, akik máshol nem feleltek meg. Végül ismét a politika szólta bele az életébe. A pártszervezet és az állami vezetés között feszültség keletkezett, s ezt már nehezen viselte. Kérte nyugdíjazását, amit többszöri marasztalás után 1978-ban elfogadtak. Életemek utolsó szakaszában a közben megszüntetett FPK utódintézményében, az Oktatáskutató Intézetben dolgozott.

Mi lett volna ha...

A történelem és az egyes ember életútjának megítélése nem ismeri „*a mi lett volna ha*” megközelítést. Egy életünk van, egy adott világban. Zibolen tanár úr mindent megtett, amit a kor megengedett neki, bár a kor nem volt engedékeny vele szemben. Nem volt ugyan a Gulágon „csak” hadifogságban, nem volt börtönben, nem bántalmazták, mint Kiss Árpádot, de mégsem lett a hazai neveléstudomány meghatározó tudósa, vezetője. De nem lett tudásának, felkészültségének megfelelően iskolateremtő tanszékvezető egyetemi tanár, ahol tanárgenerációknak tudott volna útmutatást adni. És végül nem befolyásolhatta, legfeljebb csak lassította de nem akadályozhatta meg tudományunk értékvesztését, ellehetetlenülését. Ehelyett – sokszor kényszerűségből – napi anyagi gondok miatt írtatott hasznos és érdekes cikkeket, vállalhatott hálátlan és az igazi tudományos munkától távol eső tudományszervezési feladatokat.

De azért ma már kimondhatjuk és tudjuk, hogy Zibolen Endre mindezeknél több volt. És el kell marasztalni azt a korszakot, mely nem tette lehetővé, hogy tudását a hazai neveléstudomány szolgálatába állítsa. Szegényebb lett ezzel ő is, de főleg szegényebb lett a hazai neveléstudomány és ezen keresztül a hazai iskolaügy is.

III.

A Magyar Comenius Társaság életéből

**A Comenius Társaság 2004. évi közgyűlésén résztvevők
egy csoportja a névadó szobra előtt**

FÖLDY FERENC

A Magyar Comenius Társaság munkája 2001 és 2004 között

A szervezeti és működési szabályzatunknak megfelelően Társaságunk három évenként (5. §) tart közgyűlést, a tagok soraiból pedig hat évre (5. §/c) választmányt és elnökséget választ. Az előző hat évre szóló tisztújító közgyűlésünket 1998. november 4-én tartottuk, de 2001. november 16-án is megvolt a három évenként esedékes közgyűlés, melyen többek között értékeltük az előző három évet, és megtartottuk hagyományos őszi felolvasó ülésünket is.

Tisztelettel emlékezünk Társaságunk azon tagjaira, akik ezekben az években távoztak az élők sorából:

1998 és 2001 között hunytak el: dr. Bajkó Mátyás, dr. Bereczki Sándor, Czinke Ferenc, dr. Maller Sándor, dr. Petrikás Árpád és dr. Zibolen Endre.

2001 és 2004 között vesztettük el: dr. Csajka Imre, dr. Harsányi István, Ködöböcz József, Kövér Árpád, Nagy Géza, dr. Ravasz János, Szűcsné dr. Csiszár Magdolna tagtársakat.

Az elhunytakban Társaságunk kiváló, tevékeny tagjait, a pedagógus társadalom szorgalmas, eredményes, nagy hatású munkásait, a pedagógia tudomány művelőit vesztettük el. Hálásak vagyunk életükért, társasági munkásságukért, emléküket kegyelettel őrizzük.

A Magyar Comenius Társaság az elmúlt három évben is arra törekedett, hogy Comenius ma is élő és éltető hagyományainak, örökségének, továbbá a magyar nevelés és művelődéstörténet tanulságainak kutatásával, feltárással segítse a hazai elméleti és gyakorlati pedagógia fejlődését, hatékonyságának növelését.

A hagyományossá vált őszi felolvasó üléseinken általában Comeniusszal és a magyar művelődéssel, neveléstörténettel kapcsolatos kutatások eredményeinek ismertetésére került sor.

2002. november 8-án a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karával, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeivel és a Pataki Diákok Sárospataki Baráti Körével együtt a Tanítóképző Főiskolai Karon tartottuk meg felolvasó ülésünket. Ezen tizenegy tagunk szerepelt, öten Comeniusszal kapcsolatos témával foglalkoztak, hatan magyar művelődéstörténeti kutatásaik eredményét ismertették, s ezek közül négy pataki vonatkozású téma volt.

Tudományos felolvasó ülésünket 2003. november 7-én is megtartottuk a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karával és a Pataki Diákok Szövetségével. Ezen tizenöt tagtársunk tartott előadást kutatómunkájukról, annak eredményeiről, tanulságairól. A felolvasó ülésen Comenius eszméinek érvényesülésével foglalkozott három előadás, négyen emlékeztünk ez évben elhunyt elnökünkre, iskolatörténeti témával hárman, érdemes pedagógusok munkásságával ketten és kultúrtörténeti témával hárman foglalkoztak.

Társaságunk ugyancsak a Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Karával és a Pataki Diákok Szövetségével 2004. november 12-én „Laudáció – életutak” címmel tartotta meg tudományos felolvasó ülését. Ezen az 1986-ban megválasztott és azóta elhunyt vezetőségi tagjainkról emlékeztünk meg. Laudációt tizenketten kaptak: dr. Benda Kálmán, dr. Bajkó Mátyás, dr. Bakos József, Kardoss Béla, Ködöböcz József, dr. Makkai László, dr. Maller Sándor, dr. Ravasz János, dr. Simon Gyula, Szentimrei Mihály, dr. Újszászy Kálmán és dr. Zibolen Endre. Ezen kívül egy előadás Warga János Sárospatakhoz kötődő tudósról szólt.

Felolvasó üléseinkről elmondhatjuk, hogy jól sikerültek, általa közösségünk is erősödött.

Örömmel számolok be arról, hogy az elmúlt három évben könyvsorozatunk, a *Bibliotheca Comeniana* két kötetten (IX. és X.) gyarapodott.

Comenius 1670-ben történt halála előtt a *Continuatio admonitionis fraterna* című művében leírta visszaemlékezéseit, s ezek között a magyarországi tapasztalatait is. Comeniusnak ez a munkája Magyarországon ismeretlen volt, sem latinul, sem magyarul nem jelent meg. Kül-

földről sikerült megszerezni a latin szövegű művet, melyet Ősz Ferenc fordított le. A Magyarországgal kapcsolatos részt latinul és magyarul könyvsorozatunk IX. kötetében jelentettük meg. A kötetben ezzel együtt közzé tettük Comeniusnak a Patakon készített *Vestibulum*ához írt előszavát és utóiratát, melyekben az idegen nyelv tanításával kapcsolatban ad hasznos tanácsokat.

Fontos feladatunk volt könyvsorozatunk, a Bibliotheca Comeniana X. kötetének megjelentetése, mely *Comenius élő pedagógiai öröksége* címet viseli. A 21 nyomdai íves könyvben kiadtuk Comeniusnak a neveléssel kapcsolatos, főleg Sárospatakon készített fontosabb írásait, s a Comenius pedagógiai eszméivel foglalkozó fontosabb tanulmányokat. A könyv kiadásával Comenius pedagógiai eszméinek, a pedagógiánkban, iskolai gyakorlatunkban ma is élő elveinek tudatosításával foglalkoztunk, remélve, hogy ezzel fokozhatjuk nevelőmunkánk hatékonyságát.

Az Országos Széchenyi Könyvtár Közgyűjteményi Tudományos Napok című konferencia-sorozatának 2003. április 3-i találkozáján sikerrel mutattuk be a Társaság 1986 és 2002 között megjelent kiadványait.

Tagtársainknak, akik nem tudtak részt venni őszi felolvasó ülésein, eljuttattuk könyvsorozatunk köteteit. A könyvek kézhezvétele után többen köszönetüket és elismerésüket fejezték ki telefonon és levélben a vezetőség fáradságát nem kímélő és odaadó munkájáért. Köszönjük! A vezetőség ugyanis a felsorolt és fel nem sorolt tevékenységért soha egyetlen fillért sem kapott, most sem kap. Társadalmi munkaként szívesen végeztük és végezzük ma is munkánkat.

A Társaság működéséhez ennek ellenére pénzre van szükségünk. Különösen sok pénzt igényel a nyomdai költség. A befizetett tagdíjak (az aktív tagoknak 500 Ft, nyugdíjasoknak, főiskolai, egyetemi hallgatóknak 250 Ft) az általános működési költségeket sem fedezik. A pénzt évenkénti pályázatokkal igyekszünk előteremteni. Pályázatainkra költségvetési támogatásból 2001-ben az Országgyűléstől 100 ezer forintot, a Sárospataki Városszépítő Egyesülettől ugyancsak 100 ezer forintot, a Magyar Nemzeti Múzeumtól pedig 400 ezer forintot kaptunk. 2002-ben az Országgyűlés költségvetéséből 130 ezer forint támogatásban részesültünk. 2003-ban az Oktatási Minisztérium 600 ezer forintot biztosított működési költség címén. 2004-ben az Oktatási Minisztériumtól ismét 600 ezer forintot kaptunk könyvkiadásra és az őszi felolvasó ülés költ-

ségeinek fedezésére. A Társaság pénzügyi helyzetét külön táblázatban összegeztük.

Az elmondottakból is kiderül, hogy pályázattal sikerült az anyagi fedezetet könyvsorozatunk XI. kötetéhez megteremteni. *Laudáció – életutak* című konferenciánk anyagát adjuk ki. Ebben a kiadványban Maller Sándor *Comenius és Sárospatak* című tanulmányával emlékezünk meg arról, hogy Comenius 350 évvel ezelőtt, 1654-ben búcsúzott el a pataki iskolától. Sárospatak életútjának (1592-1670) jelentős állomása volt. Ebben a kötetben jelenik meg Ősz Ferenc tanulmánya, melyben Comenius utolsó művének magyar vonatkozásait összegzi. XI. kötetünkben megemlékezünk az 1986-ban megválasztott és azóta elhunyt neves tudósokra, Társaságunk vezetőségi tagjaira, akiket a november 12-i felolvasó ülésünkön laudáltunk.

A vezetőség az elmúlt három évben is rendszeresen megtartotta *elnökségi és választmányi ülését*. A 2003. október 9-i választmányi ülés a váratlanul bekövetkezett személyi változások miatt egy évre dr. Földy Ferencet az elnöki, dr. Hegedűs Lászlót az alelnöki és Demeter Évát a pénztárosi teendők ellátásával bízta meg. Most, 2004. november 12-én kerül sor a háromévenként esedékes tisztújító közgyűlésre, ahol hat évre választjuk meg a vezetőséget. A Magyar Comenius Társaság Szervezeti és Működési Szabályzatának 6., 7., és 8. §-a alapján a közgyűlés választja meg az elnököt, két alelnököt, jegyzőt, titkárt, pénztárost, a három elnökségi tagot, a választmány tizenkét tagját, valamint a számláló bizottságot (elnököt és két tagot). A jelölő bizottságot a Társaság választmánya már 2003. október 9-én felkérte, hogy a mai közgyűlésen tegyenek javaslatot a Magyar Comenius Társaság új vezetőségére. A jelölő bizottság elnöke dr. Fehér Erzsébet, tagjai dr. Bolvári-Takács Gábor és dr. Orosz Gábor. A jelölő bizottságot betegség miatt 2004. november 12-én délelőtt tartott választmányi ülésen módosítani kellett, így elnöke, dr. Füle Sándor, tagjai: Durányikné dr. Kézi Erzsébet és dr. Bolvári-Takács Gábor lettek.

A Társaság választmánya a Comenius 1650 és 1654 közötti sárospataki tartózkodását megörökítő emlékérmét adományozott: *Köpeczi Béla* akadémikusnak, *Ősz Ferenc* tanár úrnak és *Molnár László* operatőrnek.

A 2004. november 12-én megtartott közgyűlés 16 új tagot vett fel a Társaság soraiba. *Új tagtársaink*: Bárány István, dr. Földy Krisztina Lilla, Gál József, Gönczy Zoltán, Gyöngyösi Erika, dr. Győri István, Kuszto Györgyi, Martinák János, Martinák Jánosné, dr. Muha Miklósné, Nagy György, dr. Ósz Ferenc, Pocsainé Eperjesi Eszter, Poremba Ferencné, Remeczkiné Toma Kornélia, dr. Tamás Edit.

A közgyűlés a Társaság szervezeti és működési szabályzatának 4.§ d) pontjában rögzítette: „Posztumusz örökös tag lehet az, akit kiemelkedő munkássága eredménye alapján a Társaság laudál, s az elnökség javaslata alapján a közgyűlés megválaszt.” A Társaság *posztumusz örökös tagjai* lettek 2004. november 12-én: dr. Bajkó Mátyás, dr. Bakos József, dr. Benda Kálmán, Kardoss Béla, Ködöböcz József, dr. Makkai László, dr. Maller Sándor, dr. Ravasz János, dr. Simon Gyula, Szentimrei Mihály, dr. Újszászy Kálmán, dr. Zibolen Endre.

Társaságunknak, a vezetőségnek és az aktív tagoknak az elmúlt ciklus éveiben az elmondottakat sikerült megvalósítani. Úgy gondoljuk, hogy az adott körülmények között, a lehetőségek kihasználásával a vezetőség munkáját eredményesen végezte.

A következő időszakra az új vezetőségnek feladatai ellátásához a következőket javaslom:

1. Társaságunk célkitűzéseinek megfelelően legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint folytassák a munkát.

2. Ösztönözzék a tagtársakat a tudományos munkára, és biztosságnak számukra – szóban és írásban – publikációs lehetőséget.

3. A Társaság működéséhez szükséges anyagi fedezetet pályázatok útján igyekezzenek megteremteni.

4. Fiatalok bevonásával növeljék a Társaság taglétszámát.

5. Külföldi kapcsolatok ápolásával öregbítsék a Társaság jó hírét.

A Comenius Társaság pénzügyi helyzete

B e v é t e l

Év	Tagdíj	Támogatás (maradvány)	Kiadványok eladása	Kamat	Összesen
2001	8.000	600.000 (35.377)	19.000	4.000	666.377
2002	29.000	130.000 (430.100)	72.540	4.500	666.140
2003	45.000	600.000 (132.000)	44.000	3.000	824.000

Támogatóink:

Oktatási Minisztérium
 NKÖM Magyar Nemzeti Múzeum
 Országgyűlési Hivatal
 Sárospataki Városszépítő Egyesület

K i a d á s

Év	OTP költség (Ft)	Posta (Ft)	Kiadvány (Ft)	Rendezvény (Ft)	Összesen (Ft)
2001	5.600	18.185	194.192	18.300	236.277
2002	9.440	19.200	486.000	19.500	534.140
2003	8.900	21.000	645.000	17.100	695.000

Megjegyzés:

Készpénzforgalom a Társaságnál nincs. Az OTP-nél vezetett számlára befolyt összegből csak számla ellenében, két aláírással lehet kifizetést/átutalást eszközölni.

Kiss Ferenc
titkár

Sóstói Pálné dr.
a számvizsgáló bizottság elnöke

A Magyar Comenius Társaság alapszabályzata

1. §

- A szervezet neve: *Magyar Comenius Társaság, Sárospatak*
 (Miskolci Egyetem Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara, Eötvös u. 7.)
 Bélyegzőjének körirata: Magyar Comenius Társaság, Sárospatak
 (Középen Comenius arcképével)
 Működési területe: Magyarország

2. § A Társaság célja

A Magyar Comenius Társaság (a továbbiakban: Társaság) a Comenius szellemi örökségének feltárására, tudatosítására, hasznosítására törekvő elméleti és gyakorlati pedagógusok, történeti, művelődéstörténeti, neveléstörténeti kutatók, Comenius életműve iránt érdeklődők egyesülete.

A Társaság célja, hogy

- a) ösztönözze, segítse Comenius szellemi hagyatékának, eszméinek kutatását, korszerű elemzését, értékelését, felhasználását;
- b) sajátos eszközeivel szolgálja a comeniusi hagyományok őrzését, továbbfejlesztését;
- c) szorgalmazza Comenius sárospataki pedagógiai tevékenységének, magyarországi hatásának feltárását;
- d) széles körben ismertesse, terjessze Comenius ma is érvényes tanításait;
- e) támogassa a neveléstörténeti kutatásokat, a pedagógiai gyakorlatot továbbfejlesztő törekvéseket.

3. § A Társaság feladatai

A Társaság kitűzött célját az alábbi feladatmegoldásokkal valósítja meg:

- a) Tömöríti egyrészt azokat a neveléstörténeti, művelődéstörténeti, történeti kutatókat, akik közvetlenül vagy közvetve Comenius eszméinek, hagyományainak feltárására törekszenek, másrészt azokat, akik a

művelődés, nevelés, oktatás korszerűsítését szívügyüknek tekintik, és ezt Comenius haladó tanításainak megismerésével is igyekeznek segíteni.

b) Konferenciák, felolvasó ülések szervezésével, pályázatok hirdetésével ösztönzi a nevelés, oktatás- és művelődéstörténeti kutatásokat, s fórumot biztosít az eredmények bemutatására, tudatosítására, terjesztésére. „Bibliotheca Comeniana” címen kiadványsorozatot indít Comenius műveinek és a Társaság kutatómunkájának közzétételére.

c) Együttműködik a Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztályával és a Magyar Tudományos Akadémia pedagógiai bizottsága neveléstörténeti albizottságával. Kapcsolatot tart fent az egyetemek és főiskolák pedagógiai szakcsoportjaival, továbbá a sárospataki tudományos és oktatási intézményekkel. Keresi az együttműködés lehetőségeit, mind a történeti, művelődéstörténeti kutatókkal, mind azok szakmai szervezeteivel. A Társaság bázisintézménye a Miskolci Egyetem Sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara.

d) Kapcsolatot épít ki a külföldi Comenius-szervezetekkel, intézményekkel, segíti azok magyarországi ismertetését, ugyanakkor tájékoztatja azokat a magyar kutatásokról.

e) Segíti a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeit és a Comenius tanítóképző Főiskolai Kart a Magyarországon és külföldön fellelhető, megjelenő Comenius-művek, a vele kapcsolatos irodalom összegyűjtésében, azok külön gyűjteményben történő elhelyezésében és ismertetésében.

f) Emlékérmet alapít a társasági célkitűzéseket leghatékonyabban szolgáló tagok s más kutatók munkájának elismerésére.

4. § A Társaság tagjai

a) A Társaságnak rendes tagja lehet minden olyan nagykorú magyar állampolgár, aki a Társaság célkitűzésével egyetért, s az alapszabályzatot magára nézve kötelezőnek tartja, akit két tag ajánlására az elnökség döntése alapján a választmány a tagok sorába felvesz.

b) Pártoló tag lehet az a természetes vagy jogi személy, aki a Társaság anyagi, szakmai vagy egyéb formában történő támogatását vállalja. Felvételéről az elnökség dönt.

c) Tiszteletbeli tag lehet az, akit kiemelkedő munkássága, eredménye alapján a Társaság elnökségének javaslatára a közgyűlés megválaszt. Tiszteletbeli tag arra érdemes külföldi személy is lehet.

d) Posztumusz örökös tag lehet az, akit kiemelkedő munkássága, eredménye alapján a Társaság laudál, s az elnökség javaslata alapján a közgyűlés megválaszt.

e) A tagoknak joga s egyben kötelessége a Társaság célkitűzésének megvalósításában részt venni. A tagok jogait személyesen gyakorolják. A rendes tagok a Társaság elnökségének, a választmánynak, a számvizsgáló bizottságnak megválasztásában választójoggal rendelkeznek és e testületekbe választhatók.

f) A tagság kilépéssel, törléssel és halál esetén szűnik meg. Törölni kell a tagok sorából azt, akinek magatartása a Magyar Köztársaság törvényes rendjével, illetve az alapszabállyal összeegyeztethetetlen. A törléshez az elnökségnek erre vonatkozó javaslata és a választmány kétharmados szavazattöbbséggel hozott határozata szükséges.

5. § A közgyűlés

a) A Társaság elvi irányításának és ellenőrzésének legfőbb szerve a közgyűlés, mely három évenként ülésezik. A közgyűlés határozatképes, ha a tagok kétharmada jelen van. A határozatképesség esetén újra összehívott közgyűlés már a megjelentek számától függetlenül határoz.

A közgyűlést felolvasó üléssel, illetve konferenciával összekötve kell megszervezni.

b) A közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik:

- Az alapszabály módosítása.
- Az elnökség, a választmány és a számvizsgáló bizottság tagjainak megválasztása.
- A tiszteletbeli tagok megválasztása.
- A posztumusz örökös tagok megválasztása.
- A tagdíj összegének megállapítása.
- A feloszlás kimondása.

c) A közgyűlés a tagok sorából 6-6 évre választmányt és elnökséget választ. A közgyűlés határozott vagy határozatlan időre díszelnököt választhat.

d) A közgyűlés határozatot szótöbbséggel hozza.

e) A közgyűlés munkájáról jegyzőkönyvet kell vezetni.

6. § A választmány

a) A választmány az elnökségből, valamint további 12 tagból áll. Két közgyűlés között irányítja a Társaság tevékenységét. Határozatképes, ha legalább 14 tag jelen van.

Határozatképtelenség esetén a választmányt újra össze kell hívni, s az a jelenlévők létszámától függetlenül határoz.

b) A választmány dönt minden olyan kérdésben, amely nem tartozik a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe.

- Határoz a Társaság évi költségvetéséről;
- megvitatta és jóváhagyja az elnökség és a számvizsgáló bizottság évi beszámolóját;
- előkészíti a közgyűlést;
- dönt az új tagok felvételéről, illetve az érdektelenné lett tagok törléséről;
- dönt az emlékérem odaítéléséről;
- jogosult rendkívül közgyűlést összehívni.

c) A választmány évenként egy alkalommal ülésezik, s határozatait szótöbbséggel hozza.

7. § Az elnökség

a) Az elnökség tagjai: elnök, két alelnök, titkár, jegyző, pénztáros és 3 elnökségi tag.

Az elnökség tagjai a tennivalókat egymás között arányosan elosztják. Határozatképes, ha legalább 5 tag jelen van.

b) Az elnökség a Társaság ügyintéző szerve.

Feladata:

- az évi munkaterv, illetve beszámoló előterjesztése;
- az évi költségvetés összeállítása;
- a rendezvény- és kiadványterv elkészítése;
- döntés a pártoló tagok felvételéről;
- új tagok ajánlása;
- a tagságból való törlés javaslat előterjesztése;
- fegyelmi ügyekben döntés.

c) Az elnökség szükség szerint, de évente legalább kétszer ülésezik.

8. § A Társaság gazdálkodása

a) A Társaság bevételeit képezi egyrészt a rendes tagok tagdíja, önkéntes felajánlása, befizetése, másrészt a pártoló tagok által rendelkezésre bocsátott pénzüsszeg, továbbá egyéb bevétel (rendezvény stb.).

b) A rendelkezésre álló anyagi eszközök felhasználásáról a választmány határoz. Az OTP-nél vezetett számla felett rendelkezési jog az elnököt, az alelnököket, a titkárt és a pénztárost illeti meg. Kifizetéseknél közülük kettőnek aláírása szükséges.

c) A három tagú számvizsgáló bizottság (egy elnök és két tag) rendszeresen ellenőrzi a gazdálkodást, s tapasztalatit a választmánynak, illetve a közgyűlésnek beszámol.

9. § Fegyelmi hatáskör

A tagoknak a Társaság érdekeit sértő cselekményeit az Elnökség fegyelmi úton bírálja el.

A Magyar Comenius Társaság alapszabályzatát az 1986. június 21-én tartott alakuló közgyűlés elfogadta.

Az alapszabályzat kiegészítését a jelen formában a 2004. november 12-én tartott közgyűlés jóváhagyta.

A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága

Az elnökség:

Díszelnök:	Dr. Köpeczi Béla
Elnök:	Dr. Földy Ferenc
Alelnökök:	Dr. Hegedűs László Dr. Koncz Gábor
Titkár:	Kiss Ferenc
Jegyző:	Dr. Gönczy Ákos
Pénztáros:	Dr. Szilágyi Sándor
Tagok:	Feróné Komolay Anikó Dr. Győri István Dr. Ősz Ferenc

A választmányi tagjai:

Dr. Benő Kálmán
Dr. Bodosi Béla, Eger
Dr. Csorba Csaba
Dr. Demjén István
Dr. Füle Sándor
Dr. Horváth Márton
Dr. Huszár István
Dr. Komlósi Sándor
Dr. Kováts Dániel
Dr. Szabó József
Dr. Varga Gábor
R. dr. Várkonyi Ágnes

A számvizsgáló bizottság:

Sóstói Pálné dr. (elnök)
Nagy László
Poremba Ferencné

A Magyar Comenius Társaság tagjai:

1. Balogh István, Sárospatak
2. Balogh Istvánné, Sárospatak
3. Bárány István, Sárospatak
4. Dr. Benke György, Bogács
5. Dr. Benő Kálmán, Budapest
6. Dr. Bodosi Béla, Eger
7. Dr. Bolvári-Takács Gábor, Budapest
8. Dr. Brezsnýánszky László, Debrecen
9. Dr. Csorba Csaba, Budapest
10. Dr. Deák Gábor, Miskolc
11. Dr. Deme László, Budapest
12. Dr. Demjén István, Cserépfalu
13. Duráknyikné dr. Kézi Erzsébet, Sárospatak
14. Faragó Lajos, Miskolc
15. Dr. Fehér Erzsébet, Sárospatak
16. Dr. Fekete János, Budapest
17. Feróné Komolay Anikó, Sárospatak
18. Dr. Filep Antal, Budapest
19. Földházi István, Sárospatak
20. Dr. Földy Ferenc, Sárospatak
21. Dr. Földy Krisztina Lilla, Budapest
22. Dr. Földyné dr. Asztalos Adrienn, Sárospatak
23. Dr. Füle Sándor, Budapest
24. Gál József, Sárospatak
25. Gonda Sándorné, Sárospatak
26. Dr. Gönczy Ákos, Sárospatak
27. Gönczy Zoltán, Sárospatak
28. Grajz István, Miskolc
29. Dr. Gyöngyösi Erika, Debeecen
30. Dr. Györi István, Sárospatak
31. Halászi Aladár, Tiszaújváros
32. Dr. Hegedűs László, Sárospatak
33. Herczeg István, Miskolc
34. Horváth Ferenc, Sárospatak
35. Dr. Horváth Márton, Budapest
36. Dr. Hörccsik Richárd, Sárospatak
37. Dr. Huszár István, Budapest
38. Dr. Janó Ákos, Sárospatak

39. Jósvainé dr. Dankó Katalin, Sárospatak
40. Juhász Istvánné, Sárospatak
41. Karajz Géza, Sárospatak
42. Király István, Sajóvelezd
43. Kis-Tóth Miklósné, Budapest
44. Kiss Ferenc, Sárospatak
45. Dr. Komáromy Sándor, Sárospatak
46. Dr. Komlósi Sándor, Pécs
47. Dr. Koncz Gábor, Budakeszi
48. Dr. Kovács György, Debrecen
49. Dr. Kovács József László, Budaörs
50. Dr. Kováts Dániel, Szeged
51. Dr. Köpeczi Béla, Budapest
52. Kusztos Györgyi, Nagykőrös
53. Lavotháné dr. Jáger Katalin, Sárospatak
54. Dr. Lázár Sándor, Marosvásárhely
55. L. Nagy Ilona, Sárospatak
56. Malinkó János, Ózd
57. Marcziné Fazekas Erzsébet, Sárospatak
58. Martinák János, Sárospatak
59. Martinák Jánosné, Sárospatak
60. Molnár László, Sárospatak
61. Dr. Muha Miklósné, Sárospatak
62. Nagy Béla, Edelény
63. Nagy György, Sárospatak
64. Nagy László, Sárospatak
65. Nagy László János, Debrecen
66. Dr. Oláh János, Szeged
67. Oláh Katalin, Miskolc
68. Dr. Ónodi György, Budapest
69. Dr. Orosz Gábor, Nyíregyháza
70. Dr. Ósz Ferenc, Piliscsaba
71. Pap János, Mezőkövesd
72. Pásztor András, Sárospatak
73. Dr. Petrőczy Éva, Budapest
74. Pocsainé Eperjesi Eszter, Sárospatak
75. Poremba Ferencné, Sárospatak
76. Dr. Pukánszky Béla, Szeged
77. Remeczkiné Toma Kornélia, Sárospatak
78. Répászky Zoltán, Mezőkövesd

-
79. Réthy Endréné dr., Budapest
 80. Rózsa László, Debrecen
 81. Rózsa Lászlóné, Debrecen
 82. Simon Istvánné, Miskolc
 83. Sóstói Pálné dr., Sárospatak
 84. Dr. Szabó András, Budapest
 85. Szabó Béláné, Sárospatak
 86. Dr. Szabó József, Nyíregyháza
 87. Szabó K. Attila, Székelyudvarhely
 88. Szajkó József, Sárospatak
 89. Dr. Szecskó Károly, Eger
 90. Szentirmai Lászlóné, Sárospatak
 91. Dr. Szilágyi Sándor, Sátoraljaujhely
 92. Sztinkóné Nagy Irén, Kecskemét
 93. Dr. Szűcs Ervin, Százhalombatta
 94. Dr. Takács Andrásné, Sárospatak
 95. Takács Tamás, Budapest
 96. Takáts Gyula, Sárospatak
 97. Takáts Gyuláné, Sárospatak
 98. Dr. Tamás Edit, Sárospatak
 99. Túróczi Bertalan, Edelény
 100. Dr. Varga Gábor, Hajdúböszörmény
 101. R. dr. Várkonyi Ágnes, Budapest
 102. Dr. Vaskó László, Debrecen
 103. Völgyesi István, Miskolc
 104. Vörösné Keszler Erzsébet, Budapest
 105. Zádor András, Debrecen
 106. Zorgel Ferenc, Sárospatak
-

Summary

The *Hungarian Comenius Society* (Magyar Comenius Társaság) was founded in 1986 to promote the custody of the spiritual heritage of Comenius and to enforce the treatment of his teaching. The series *Bibliotheca Comeniana* has been published by the Society since 1986 and now we present the eleventh volume.

Johan Amos Comenius spent four years at Sárospatak between 1650 and 1654, and went ahead on his way from here 350 years ago. So we summarize his work and connections in Hungary by publishing the essay of Sándor Maller. In 1670 Comenius wrote his memoirs *Continuatio admonitionis fraterna* recalling his experiences in Hungary. This work was unknown and unpublished for a long time. But last year it was translated to Hungarian by Ferenc Ósz, and now he gives a summary about the motives which played some role in connections between Comenius and Hungary. Aladár Halászi deals with some of the key words of Comenius. Sándor Füle gives a survey on the theory of lifelong learning.

In the second part of this volume we remember our eminent collaborators, who made their best for the promotion of Comenius's heritage and for the enriching of our knowledge in the history of Hungarian education. Béla Köpeczi gives an account of the first steps made 20 years ago in establishing Comenius Society. You can read appreciations of twelve deceased prominent persons. Mátyás Bajkó, József Bakos, Kálmán Benda, Béla Kardoss, József Ködöböcz, László Makkai, Sándor Maller, János Ravasz, Gyula Simon, Mihály Szentimrei, Kálmán Újszászy and Endre Zibolen. They all have great merits in serving the aims of our Society.

In the third part of this book we give a short account of our work done during the last three years. You can find the list of names of the leaders and members of our Society, too.

Tartalomjegyzék

DR. FÖLDY FERENC: Előszó 5

Adalékok Comenius életútjához

DR. MALLER SÁNDOR:
Comenius és Sárospatak 9

ŐSZ FERENC:
Comenius „önéletrajza” 17

HALÁSZI ALADÁR:
Comenius kulcsszavai 35

DR. FÜLE SÁNDOR:
Az egész életen át tartó tanulás elmélete Comeniustól napjainkig 39

Életutak – laudációk

DR. KÖPECZI BÉLA:
A Magyar Comenius Társaság alapítása 47

DR. BREZSNYÁYNSZKY LÁSZLÓ:
Dr. Bajkó Mátyás 51

DR. BODOSI BÉLA:
Dr. Bakos József 57

DR. R. VÁRKONYI ÁGNES:
Dr. Benda Kálmán 63

DR. FÖLDY KRISZTINA LILLA:
Dr. Kardoss Béla 71

DR. FÖLDY FERENC:
Ködöböcz József 77

DR. BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR: Dr. Makkai László	85
DR. KONCZ GÁBOR: Dr. Maller Sándor	91
DR. FÜLE SÁNDOR: Dr. Ravasz János	101
DR. BENŐ KÁLMÁN: Dr. Simon Gyula	105
DR. GYŐRI ISTVÁN: Szentimrei Mihály	111
DR. KOVÁTS DÁNIEL: Dr. Újszászy Kálmán	117
DR. JÁKY LÁSZLÓ: Dr. Zibolen Endre	123

A Magyar Comenius Társaság életéből

DR. FÖLDY FERENC: A Magyar Comenius Társaság munkája 2001 és 2004 között	131
KISS FERENC – SÓSTÓI PÁLNÉ DR.: A Comenius Társaság pénzügyi helyzete	136
A Magyar Comenius Társaság szervezeti és működési szabályzata	137
A Magyar Comenius Társaság vezetősége és tagsága	142
English Summary	146

A Magyar Comenius Társaság fontos feladatának tekinti, hogy névadója eszméinek, hagyományainak feltárására, a magyar nevelés és oktatás történetének kutatására ösztönözzön, s fórumot biztosítson a kutatási eredmények publikálására. Arra törekszünk, hogy a pedagógiai elmélet és gyakorlat továbbfejlesztése a történelmi fejlődés tapasztalataival szembesítve, a múlt tanításainak, tanulságainak figyelembevételével minél sikeresebben, hatékonyabban történhessenek.

Társaságunk **BIBLIOTHECA COMENIANA** című könyvsorozatának első kötete az *Orbis Pictus* 1798. évi kiadásának hasonmása volt (1986). A II. kötet 1988-ban a névadónak „A lelki tehetségek kiműveléséről” mondott beszédét adta közre, továbbá művelődéstörténeti írásokat közölt. A III. kötet *Comenius és Magyarország* címmel 1990-ben jelent meg Comenius írásaival, a Comenius-kutatásokról szóló beszámolókkal. A *Pam-paedia* fordítása 1992-ben a IV. kötetként látott napvilágot, az V. kötetet pedig, amely az 1992-es jubileumi megemlékező ünnep tanulmányait fűzi csokorba, *Comenius és a magyar művelődés* címmel 1994-ben adtuk ki. A *Comenius és a sárospataki iskola* című VI. kötet 1997-ben jelent meg, benne tájékoztattunk a neveléstörténeti kutatás újabb eredményeiről, és bemutattuk a 140 éves sárospataki tanítóképzés nevelő munkáját. A VII. kötet (1999) Comeniusnak három Patakon, a magyar iskola számára készített munkáját (a *Tirociniumot*, a *Lucidariumot*, a *Schola Ludus* két fejezetét) tartalmazza latinul és magyarul, emellett ismertetést közöl e három munkáról. Ugyancsak 1999-ben adtuk ki sorozatunk VIII. kötetét *Művelődésünk múltjából* címmel, s benne Comeniustól, Comeniusról, koráról, neveléstörténetünk néhány személyiségéről és jelenségéről közöltünk dolgozatokat. A *Comenius és a hazai művelődés* című IX. kötetünkkel (2002) tovább bővítettük a magyarul olvasható Comeniusművek körét *A testvéri intelem*, illetve a *Vestibulum* részleteinek közzétételével, s közöltük benne a Társaság felolvasóülésein elhangzott előadásokat. A sorozat X. kötetével gazdag tartalmú 400 oldalas szemelvénygyűjteményt adtunk az érdeklődők kezébe *Ködöböcz József* szerkesztésében *Comenius élő pedagógiai öröksége* címmel, amely kitűnő kézikönyvként használható Comenius érdemi megismeréséhez.

2004-ben arra emlékezünk, hogy Comenius 450 évvel ezelőtt távozott Sárospatakról, s hogy 20 évvel ezelőtt tettük meg az első lépéseket a Magyar Comenius Társaság megalakítása érdekében. Idei kötetünkben a névadó méltatása mellett azokra az életutakra emlékezünk laudációkkal, amelyek példát adnak számunkra a további munkához. Bizunk benne, hogy méltóképpen követhetjük őket.